

**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE AKLİ
YETERSİZLİK, AKIL TUTULMALARI
VE TEDAVİ USULLERİ**

Büşra OLPAK
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Selim Kaya
Aralık, 2021
Afyonkarahisar

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE AKLİ YETERSİZLİK,
AKIL TUTULMALARI VE TEDAVİ USULLERİ**

Hazırlayan
Büşra OLPAK

Danışman
Doç. Dr. Selim KAYA

AFYONKARAHİSAR 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **“Selçuklular Döneminde Akli Yetersizlik, Akıl Tutulmaları Ve Tedavi Usulleri”** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça 'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/12/2021

İmza

Büşra OLPAK

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Büşra OLPAK
	Numarası	170635118
	Anabilim Dalı	TARİH
	Programı	YÜKSEK LİSANS
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Selçuklular Döneminde Akli Yetersizlik, Akıl Tutulmaları Ve Tedavi Usulleri
Tez Savunma Sınav Tarihi		15.12.2021
Tez Savunma Sınav Saati		11.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE AKLİ YETERSİZLİK, AKIL TUTULMALARI VE TEDAVİ USULLERİ

Büşra OLPAK

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Aralık,2021

Danışman: Doç. Dr. Selim KAYA

Selçuklular geniş bir coğrafya da uzun bir zaman diliminde hüküm sürmüşlerdir. Askeri başarılar kadar halkın refah ve mutluluğunu da önemseyen, halkını koruyup gözeten, sosyal devlet anlayışına sahip Selçuklu sultanları ve devlet adamları halkın ihtiyaçları ile yakinen ilgilenmişlerdir. Halkının aklî ve bedenî sağlığı konusunda da titiz davranan Selçuklu sultanları ve devlet adamları pek çok dârüşşifâ yaptırmışlardır. Bu dârüşşifâlarda tıp eğitimi ile hekimler yetiştirildiği gibi zengin-fakir, din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın herkese tedavi olma ve sağlığına kavuşma imkânı sunulmuştur. Ortaçağ Avrupası'nın dışladığı, yaktığı, işkence ettiği akıl hastalarını Selçuklular tedavi ederek topluma kazandırmaya çalışmışlardır. Bazı dârüşşifâlarda aklen sorunlu kişiler için özel bir bölüm ayrılmış, güzel koku, su ve musiki ile telkin ve terapi gibi çeşitli tedavi metotları uygulanmıştır.

Selçuklularda aklî yetersizlik, akıl tutulmaları, akıl hastalıkları kavramları, bu bağlamda tedavi kurumları ve tedavi yöntemleri bu çalışmada ele alınmış, akıl tutulmasının türleri incelenerek örneklendirilmiştir. Akıl tutulmasının da sağlıklı düşünceyi engellemesi sebebiyle anlık bir akıl sorunu olduğu ifade edilmiştir. Dönemin önemli mütefekkirlerinin akıl tutulmalarına ve akıl hastalıklarına bakış açıları da ortaya konularak konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Selçuklularda hekimler tarafından akıl hastalarına uygulanan tedavi usul ve yöntemleri incelenirken tekke ve zaviyelerin akıl hastalarına yaklaşımları da irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Akli Yetersizlik, Akıl Tutulması, Dârüşşifâ.

ABSTRACT

MENTAL DISABILITY, TEMPORARY MENTAL LOSS AND TREATMENT METHODS IN THE PERIOD OF SELJUK

Büşra OLPAK

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES**

December, 2021

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Selim KAYA

Seljuks ruled over a wide geography for a long time. Seljuks Sultans and statesmen who cared about the welfare and happiness of the people as much as military successes and had a Social state understanding that protected and looked after their people were closely interested in the needs of the people. Seljuk Sultans and statesmen who were also meticulous about the mental and physical health of their people had many hospitals medical Education and everyone is given the opportunity to be treated and regain their health, regardless of religion, language or race or poor. Seljuks tried to reintegrate them into society by treating the mentally ill people who were excluded by medieval Europe, tortured and burned. In some hospitals, a special section has been reserved for people with mental problems and various treatment methods such as good smell water and music, suggestion and therapy have applied.

In this study the concepts of mental incapacity, mental disorders, mental illnesses among the Seljuks are exemplified by examining the types of mental eclipses by considering the treatment methods in this context. It has been stated that mental eclipse is a momentary mental problem because it prevents healthy thinking. It has been tried to clarify the issue by revealing the perspectives of the important thinkers of the period on mental eclipse and mental illnesses. While examining the treatment methods applied to the mentally ill by the physicians of the Seljuks, the approaches of the dervish lodges and zawiyas to the mentally ill we also examined.

Keywords: Seljuks, Mental Incapacity, Insanity, Hospital.

ÖN SÖZ

Selçuklu sultanları ve devlet adamları, siyasi ve askeri başarıların halkın sağlığı, refah ve mutluluğunu ile ilintili olduğunu bildikleri için, hem aklî hem de bedenî sağlığın korunmasını önemsemişler ve halka yönelik sağlık hizmetini ihmal etmemişlerdir. Sağlıklı bireylerden oluşan sağlıklı toplum için çaba ve gayret etmişler, bîmâristân ve dârüşşifâ ismiyle anılan hastaneler inşa ettirmişlerdir.

Bazı Selçuklu devlet yöneticilerinin insani duygularla zaman zaman yaşadıkları akıl tutulmaları ve sonrasında yaşanan olaylardan yola çıkarak akıl sağlığına yönelik uygulamaları ortaya koymak amacıyla başladığımız bu çalışmanın ilk bölümünde, Selçuklu tababetinin gelişim sürecine değinilmiştir. Selçuklularda sağlık hizmetlerine değinilmeden aklî yetersizlik ve tedavi usullerini anlatmanın doğru olmayacağını düşünerek, sultanların ve devlet adamlarının sağlık alanında öncülük ettikleri çalışmalar, inşa edilen sağlık kurumları ve bu kurumlarda çalışanlar araştırmamıza dâhil edilmiştir.

Aklî yetersizlik beynin düşünme mekanizmasını etkisiz hale getirmektedir. Akıl tutulması da geçici bir süre beyni sağlıklı düşünme ve doğru karar verme noktasında işlevsiz kılmaktadır. Aklî yetersizlik veya akıl tutulması söz konusu olduğu zamanlarda şahıs, his ve duygu ile hareket etmektedir. Akıl tutulması sürecinde, hırs, öfke, kibir ve nefsanî duygular kişinin benliğini ele geçirmekte ve beynin kısa süreli düşünme mekanizması etkisiz olmaktadır. Selçuklu sultanları ve devlet adamları da insani his ve duygulara sahip oldukları için zaman zaman akıl tutulmaları yaşamışlardır. Bu noktadan hareketle çalışmamızın ikinci bölümünde aklî yetersizlik ve akıl tutulmaları kavramları açıkladıktan sonra Selçuklu sultan ve devlet adamlarının yaşadıkları akıl tutulmaları olaylarla örneklendirilerek verilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde akıl ve akıl tutulması ile ilgili olarak Selçuklu dünyasında etkili olan mütefekkirlerden Gazzâlî, Ahmed Yesevî, Fahreddin er-Râzî, İbnü'l-Arabî, Ahi Evran, Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ, Sadreddin Konevî ve Yûnus Emre'nin bakış açıları ve görüşleri incelenmiştir. Böylece Selçuklu dünyasında akıl tutulmalarının nasıl görüldüğü hakkında bilgiler ortaya konulmuş ve bu konuda pek çok insanı etkileyen, fikirleriyle ufuk açan, kalplerde taht kuran düşünürlerin akıl tutulmalarına yaklaşımları aktarılmaya çalışılmıştır.

Akıl hastalarının tedavi edildiği yapılar olarak Selçuklu dârüşşifâları, tekke ve zaviyeler konusu tezimizin son bölümü olan dördüncü bölümde ele alınmıştır. Ne yazık ki tekke ve zaviyelerde akıl hastalarına yönelik uygulamalar konusunda kaynaklardaki bilgiler azdır. Akıl hastalarını tedavi eden dârüşşifâlarda İbn Sina ve er-Razi gibi hekimlerin tedavi yöntemleri ve usulleri takip edildiği için onların akıl hastalarını tedavi yöntemleri ve önerdikleri ilaçlara değinilmiştir.

Burada şu hususu da arz etmeliyiz ki, Covid-19 Pandemi sürecine denk gelen çalışmamızın hazırlık aşamasında kütüphanelerden istifade açısından bazı sorunlar yaşadık. Bu durum önemli bir problem olarak zaman kaybı yaşamamıza sebep oldu. Temel kaynaklarda yer alan bilgilerin konumuz açısından kısıtlı olması da bizi daha zorlu ve yorucu bir tempoda çalışmaya sevk etti. Araştırma eserlerden de konumuz ile ilgili en ufak bir bilgiye dahi ulaşmak ve tezimize yansıtmak için çaba gösterdik, mümkün olabilen en iyi hali oluşturmaya ve takdim etmeye gayret ettik.

Bu alanda çalışmaya karar verdiğim andan itibaren yanımda olarak benden emeğini ve desteğini esirgemeyen, asla pes etmemem konusunda sürekli teşvik ederek

bana güvenen tez danışmanım sayın hocam Doç. Dr. Selim Kaya'ya sabrı ve güveni için teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Tez yazım sürecinde önerileriyle ufuk açan, destek olan ve tezimizin daha iyi hale gelmesine katkı sağlayan hocalarım Doç. Dr. Mustafa Akkuş ve Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Balık'a teşekkür eder, şükranlarımı sunarım.

Canım dostum; bu yoldaki mesai arkadaşım, adeta kardeşim Selma Arslan'a her anlamda desteğini esirgemediği için teşekkürü bir borç bilirim. Ve bugünlere gelmemde desteklerini esirgemeyen canım ailem; annem Sevgi Ulus ve babam Sezgin Ulus'a, her koşulda yanımda olan teyzem Sevda Kılıç ve dayım Ümit Yeter'e teşekkürü bir borç bilir sevgilerimi sunarım. Son olarak bu tezi 2018 senesinde kaybettiğim canlarım; anneannem Gülnevruz Yeter ve dedem İbrahim Yeter anısına adıyorum. Mekânınız uçmağ olsun...

Büşra OLPAK
2021, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA TABABET, TIP EĞİTİMİ VE HEKİMLİK

1. SELÇUKLULARDA TABABET.....	12
2. SELÇUKLULARDA TIP EĞİTİMİ VE HEKİMLİK	16
2.1. SELÇUKLULARDA TIP EĞİTİMİ	16
2.2. HEKİMLER VE HEKİMLİK	18
2.2.1. Hekim Ebu'l Berekât el-Bağdadî (ö. 1152?)	19
2.2.2. Hekim Mühezzebuddin İbnü'l Nakkaş (ö. 1178).....	19
2.2.3. Hekim Muvaffakuddin el-Matrân (ö.1191).....	19
2.2.4. Hekim Ebu'l-Fazl b. Abdulkerim el-Mühendis (ö. 1202)	19
2.2.5. Hekim İbnü'l Maristaniyye (ö. 1203?).....	20
2.2.6. Hekim Kemaluddin el-Hımsî (ö.1215)	20
2.2.7. Hekim Abdullatif Bağdadi (İbnü'l-Lebbâd) (ö. 1231)	20
2.2.8. Hekim Hubeyş et-Tiflisî (ö. 1232?).....	20
2.2.9. Hekim Sedîdüddin b. Rakika (ö. 1238).....	21
2.2.10. Hekim Mühezzebüddin Abdurrahim b. Ali (ed-Dehvâr) (ö.1238).....	21
2.2.11. Hekim İmran el-İsrailî (ö.1240).....	22
2.2.12. Hekim Efdalû'd-din Hunecî (ö. 1248).....	22
2.2.13. Hekim Bedruddin b. Kazi Bâ'lebek (ö. 1276?)	22
2.2.14. Hekim Samuel Mağribi.....	22
2.2.15. Hekim Fahrüddin el-Ensârî el-Mardinî	23
2.2.16. Hekim Reşiduddin ibn Halife	23
2.2.17. Hekim-i Süryani Ebu Sâlim b. Kurabâ	23
2.2.18. Hekim Tâcüddin el-Bulgarî.....	24
2.2.19. Hekim Ekmelüddin en-Nahcuvânî.....	24
2.2.20. Hekim Cerrah Vasil (Fasil).....	24
2.2.21. Hekim Necmüddin en-Nahcivânî	24
2.2.22. Selçuklular Döneminde Yaşadığı Bilinen Diğer Tabîbler	25
2.3. TIP ALANINDA GÖREV YAPAN DİĞER GÖREVLİLER	27
2.3.1.Ser-Etîbba (Tabîb-i evvel)	27
2.3.2.Mütehasıs Müderrisun	27
2.3.3.Tabîb-Şakirdi (Asistan).....	27
2.3.4. Bîmârcı / Gülhab (Hastabakıcı)	27
2.3.5. Hemşireler	27
2.3.6. Hânende-Sâzendeler (Şarkıcı-Çalgıcılar).....	27
2.3.7. Hamami (Hamamcı)	28

2.4. ECZACI VE ECZACILIK	28
--------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AKLİ YETERSİZLİK ve AKIL TUTULMALARI

1. AKLIN MAHİYETİ	30
2. AKLİ YETERSİZLİK VE AKIL TUTULMASI	33
2.1. AKIL TUTULMASINA SEBEP OLAN UNSURLAR	34
2.1.1. Öfke.....	34
2.1.2. Hevâ (Nefs)	35
2.1.3. Hırs ve Haset	35
2.1.4. Sarhoşluk.....	35
2.1.5. Cimrilik	36
2.2. AKIL HASTALIKLARINDAN YAYGIN OLANLAR	36
2.2.1. Melankoli (Kara Sevda)	36
2.2.2. Şizofreni (Gerçek İle Gerçek Dışını Ayıramama)	37
2.2.3. Histeri (Beklenmedik Duygu Değişimi)	38
2.2.4. Cinlenme.....	38
2.2.5. Mânia (Normalden Farklı, Abartılı Davranışlar)	39
2.2.6. Obsesif Bozukluk (Takıntılı Ve Kaygılı Haller)	40
2.2.7. Delirium Hastalığı (Bilinç Bulanıklığı, İşlevsel Bozukluk)	40
2.2.8. Demans (Bunama)	41
2.2.9. Depresyon	41
3. BÂTİNİLER VE HASAN SABBÂH'IN PSİKOLOJİK DURUMU	42
4. SELÇUKLULARDA BAZI SULTAN, HANEDAN MENSUPLARI VE DEVLET ADAMLARININ AKIL TUTULMALARINA ÖRNEKLER.....	47
4.1. SULTAN MELİKŞAH'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	48
4.2. SULTAN MUHAMMED TAPAR'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	48
4.3. SULTAN II. SÜLEYMANŞAH'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI.....	48
4.4. SULTAN I.GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	49
4.5. GEVHER NESİBE HATUN'UN HASTALIĞI	49
4.6. I. İZZEDDİN KEYKAVUS'UN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	50
4.7. SULTAN I. ALÂEDDİN KEYKUBAT'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI....	50
4.8. SAADEDDİN KÖPEK'İN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	51
4.9. SULTAN II.GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	51
4.10. SULTAN IV. RÜKNEDDİN KILIÇARSLAN'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	52
4.11. MUİNÜDDİN SÜLEYMAN PERVANE'NİN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDEKİ BAZI MÜTEFEKKİRLERİN AKIL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ VE AKIL TUTULMALARINA YAKLAŞIMLARI

1. GAZZÂLÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI	54
2. AHMED YESEVÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI.....	62
3. FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI.....	65
4. MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI ...	66

5. AHİ EVRAN'IN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI.....	68
6. HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI	70
7. MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI	73
8. SADREDDİN KONEVÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI.....	79
9. YÛNUS EMRE'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AKIL HASTALARINI TEDAVİ EDEN YAPILAR VE TEDAVİ USULLERİ

1. MARDİN EMİNEDDİN- NECMEDDİN İLGAZİ MÂRİSTANI	88
2. NUREDDİN ZENGÎ BÎMÂRİSTÂNİ	89
3. GEVHER NESİBE DÂRÜŞŞİFÂSİ	91
4. SİVAS I. İZZEDDİN KEYKAVUS DÂRÜŞŞİFÂSİ.....	95
5. DİVRİĞİ TURAN MELİK DÂRÜŞŞİFÂSİ	97
6. AMASYA DÂRÜŞŞİFÂSİ	98
7. AKIL HASTALARININ TEDAVİ EDİLDİĞİ TEKKE VE TÜRBELER.....	99
8. TEDAVİ USULLERİ	100
8.1. TERAPİ VE TELKİN TEDAVİSİ	100
8.2. MUSİKİ TEDAVİSİ	102
8.3. GÜZEL KOKULARLA TEDAVİ	104
8.4. SU İLE TERAPİ.....	104
8.5. DAMARDAN KAN ALMA VE HACÂMAT.....	106
8.6. PERHİZ TEDAVİSİ.....	107
8.7. BİTKİ VE YİYECEKLER İLE HAZIRLANAN TİRYAKLAR, MACUNLAR.	108
8.7.1. Tiryak ve Macun Yapımında Kullanılan Bitkiler	108
8.7.2. Tiryak ve Macunlar.....	110
8.7.3. Müshil ve Tabletler.....	110
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	114

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m: Adı geçen makale
a.g.t: Adı geçen tez
C: Cilt
Çev: Çeviren
S: Sayfa
Tah: Tahlil eden
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ortaçağ Avrupa toplumlarının birçoğunda akıl hastaları ötekileştirilirken Selçukluların onları dışlamayarak tedavi etmeye çalışmışlardır. Amacımız her toplum için söz konusu olabilen aklî yetersizlik durumlarının Selçuklulardaki yansımalarını ortaya koyarak Selçuklu tarihi alanındaki çalışmalara katkıda bulunmaktır. Selçukluların akıl hastaları için dârüşşifâlarında özel bir yer açması, tekke ve zaviyelerde tedavi edilmeye çalışılması bilinmekle birlikte ne yazık ki kaynaklarda bu konu ile ilgili bilgiler azdır ve sınırlı kalmıştır. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgi kırıntıları ile tüm çabamızla bütüncül bir yaklaşımla hazırlamaya çalıştığımız tezimiz; Selçuklu tababetinin az bilinen bu kısmını aydınlatmak adına önem arz etmektedir. Selçuklu sağlık kurumlarında uygulanan tedavi usulleri ve dönemin mütefekkirlerinin kısmî delilik (akıl tutulmaları) hakkında görüşlerine de yer verilerek ortaya konulmaya çalışılan bu tez, bu konuda yapılan ilk çalışma olması sebebiyle önem arz etmektedir ve literatüre katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Araştırmanın kapsamı, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Devleti yöneticilerinin akıl tutulmaları ve mütefekkirlerinin de bu konuya yaklaşımlarıdır. Konunun daha iyi takdim edilebilmesi adına ilk bölümde Selçuklu tababeti hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde akıl hastalıkları, akıl tutulmaları ve akıl tutulmalarına örnekler verilmiştir. Üçüncü bölümde dönemin mütefekkirlerinin akıl tutulmalarına yol açan unsurlar hakkındaki görüş ve düşünceleri aktarılmış, dördüncü ve son bölümde akıl hastalarını tedavi eden Selçuklu yapılarından bahsedilerek tedavi usullerine değinilmiştir.

Araştırmamızın metodunu bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olarak sırasıyla tespit, tasnif, tahlil, tenkit ve terkid oluşturmuştur. Konu ile ilgili eserlerin ve bilgilerin tespiti aşamasından sonra temel kaynaklar taranmış sonra araştırma eserler taranmış ve incelenmiştir. Tasnif aşamasında elde edilen bilgiler içeriğine göre sınıflandırılmıştır. Tahlil aşamasında ise elde edilen bilgiler kronoloji ve terminoloji esas alınarak incelemeye tabi tutulmuştur. Terkid aşamasında elde edilen bilgiler bir plan ve program dâhilinde yazıya geçirilmiştir.

Temel Kaynaklar

el-Kânûn fi't-Tıb

el-Kânûn fi't-Tıb, 980-1037 yılları arasında yaşayan özellikle hekimlik alanında ün yapmış bilim insanı İbn Sînâ tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Küçük yaşta öğrenmeye meraklı olan İbn Sînâ, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ardından mantık ve felsefe eğitimi almıştır. Buhara'ya gelen Natılı'den tıp tahsilini almıştır. 1037 senesinde kölesinin fazla afyon vermesi sonucunda vefat etmiştir. Eser hastalıklar hakkında genel bilgileri, sebeplerini, tedavi yöntemlerini ve kullanılacak ilaçların neler olduğunu ihtiva eden ve beş kitaptan meydana gelen bir tıp eseridir. Sonraki dönemlerde hem Avrupa'da hem de İslam âleminde ders kitabı olarak okutulan son derece kıymetli bir eserdir¹. Çalışmamızda bu eserden akıl hastalarına uygulanan tedavi usulleri konusunda istifade ettik.

İhyâü Ulûmi'd-dîn

İhyâü Ulûmi'd-dîn başlıklı eserin müellifi Gazzâlî, İslam dinine yaptığı hizmetlerden dolayı, “Zeynü'd-din” ve “Hüccetü'l-İslam” unvanlarıyla anılmıştır. Tus şehri yakınlarında ki “Gazale” köyünde dünyaya geldiği için Gazzâlî ismini almıştır. Eğitimini ilk önce Tûs'ta almış sonrasında Cürcan'da tahsilini tamamlamıştır². Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk'ün talebi üzerine Nizamiye medresesinde uzun yıllar müderrislik yapan Gazzâlî, daha sonra Nişabur'a davet edilmiştir. Nişabur'da görev yaptıktan sonra doğup büyüdüğü şehir olan Tus'a geri dönerek burada tekke ile bir medrese yaptırmıştır. Gazzâlî 1111 senesinde 55 yaşında iken vefat etmiştir³. Gazzâlî'nin meşhur eseri *İhyâü Ulûmi'd-dîn* tek başına tüm İslami ilimlerin bir ansiklopedisi niteliğindedir⁴. Çalışmamızda bu eserden Gazzâlî'nin akıl tutulmaları hakkındaki görüşleri konusunda yararlandık.

Kimyâ-yı Saâdet

Gazzâlî'ye ait olan *Kimyâ-yı Saâdet* dört bölümden oluşmakta olup iman, amel ve tasavvuftan bahseden büyük bir eserdir⁵. *İhyâü Ulûmi'd-dîn*'deki plana bağlı şekilde

¹ İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-Tıbb*, Çev. Esin Kâhya, C.I, AKM Yayınları, Ankara 2014, s. XXIII-XXV, 4.

² Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Çev. Ali Arslan, C.I, Merve Basım Yayın, İstanbul 2018, s.5; Gazzâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*, Çev. Hilmi Güngör, MEB Yayınları, İstanbul 1989, s.5.

³ Gazzâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*, s.6-7.

⁴ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, Çev. Arslan Serdaroğlu, C.I, Bedir Yayınları, İstanbul 1973, s.6.

⁵ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s.11-13.

oluşturulan eserde sadece başlıklar değişmiştir.⁶ Gazzâlî bu eserinde hakikate ve hidayete nasıl erişildiğini anlatmıştır⁷. Çalışmamızda bu eserden Gazzâlî'nin akıl tutulmalarına yaklaşımlarını ele aldığımız bölümde faydalanılmıştır.

el-Munkızu Mine'd-Dalâl

el-Munkızu Mine'd-Dalâl, Gazzâlî'nin düşünce dünyasındaki değişimi ve gelişimini anlattığı eseridir. Bâtınîlerin, kelamcılarının, filozofların ve sufilerin anlayış ve yöntemlerini inceleyerek kendi ulaştığı sonuçları aktarmıştır. Gazzâlî bu eseri son zamanlarında 1108-1109 yıllarında yazmıştır⁸. Tezimizde bu eserden Gazzâlî'nin akıl tutulmaları hakkındaki görüşlerini verirken istifade ettik.

Dîvân-ı Hikmet

Dîvân-Hikmet; “Pir-i Türkistan”, “Hazret-i Türkistan” namı ile tanınan büyük mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî tarafından yazılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî doğum tarihi kesin olarak bilinmezken Türkistan'ın İsficab kasabasında dünyaya geldiği bilinmektedir⁹. Ahmed Yesevî hakkındaki bilgiler daha çok menkıbelerde bulunmaktadır. Öğrenimine Türkistan'ın şehirlerinden biri olan Yesi'de başlamış, menkıbelerden aktarılan bilgilere göre yedi yaşında Hızır'ın delaletine nail olmuş ve Arslan Baba gelerek ona Hz. Peygamberin emanetini vermiştir. Böylece tasavvuf yolunda Ahmed Yesevî mertebeler aşmıştır. Altmış üç yaşına geldiğinde tekkesinin avlusunda çilehane yaptırarak vefatına kadar burada müridlerini yetiştirmiştir¹⁰. *Dîvân-ı Hikmet* eserinde tasavvufun inceliklerini aktarmış ve bu eser Türk dünyasında çok değer görmüştür. Şiirlerinde hece veznini kullanmış ve gazel tarzında yazmıştır¹¹. Bu eserden çalışmamızda Ahmed Yesevî'nin akıl tutulmaları hakkındaki görüşlerini aktarmada istifade ettik.

Atebetü'l-Hakâyık

Edib Ahmed Yüknêkî tarafından yazılan *Atebetü'l-Hakâyık* güzel ahlak dersi veren bir eserdir. Müellifin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Edib

⁶ H. Bekir Karlıağa, “Gazzâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul 1996, s.523.

⁷ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s.5.

⁸ Mustafa Çağrı, “el-Munkız mine'd-Dalâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, İstanbul 2006, s.16-17.

⁹ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1989, s.159-160.

¹⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. IX; Kemal Eraslan, *Ahmet Yesevi Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.160.

¹¹ Eraslan, *a. g. e.* s.15-46.

Ahmed'in hakkında Türk olduğu ve doğuştan kör olup oldukça zeki biri olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur¹². Çalışmamızda bu eserden akıl kavramı ve işlevselliğini tanımlarken faydalandık.

Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr

Büyük Selçuklu Devleti'nin temel kaynaklarından biri olan bu eseri meşhur tarihçi Ebû Bekir Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî kaleme almıştır. Müellif hakkındaki bilgilerimiz kendi eserindeki bilgilerle sınırlıdır. *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*'da şiire çokça yer verilmiş olup, Büyük Selçuklu Devletinin 1160-1199 yılları hakkında kayıtları büyük önem arz etmektedir¹³. Eser Bâtınîlik hakkında önemli bilgiler arz etmesi açısından başvurduğumuz bir kaynak olmuştur.

el Kâmil Fi't- Tarih

1160-1233 yılları arasında yaşayan İbnü'l-Esîr tarafından kaleme alınan bu eser müellife ortaçağın büyük ve güvenilir tarihçisi olma ünü kazandırmıştır. Eser dünyanın var olmasından 1231 senesine kadar olan süreçteki olayları anlatır¹⁴. *el-Kâmil*'in temel kaynağı Taberî'nin *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* adlı eser olmuştur. İbnü'l-Esîr; Taberî'nin bu eserini örnek olarak kendi tarihini yazmıştır. İslam tarihi ve Türk tarihi hakkında önemli bilgiler içermesi açısından eser çok değerlidir¹⁵. Çalışmamızda Selçuklu Sultanları ve devlet adamlarının akıl tutulmalarını örneklendirmede, aktardığı olaylar ve rivayetlerden istifade ettik.

Fusûsu'l-Hikem

1165 senesinde Endülüs'ün güneydoğusunda ki bölgenin baş şehri olan Mürsiye'de dünyaya gelen Muhyiddin İbnü'l Arabî, I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Konya'ya gitmiştir. Malatya'ya yerleşen Arabî burada üçüncü evliliğini Sadreddin Konevî'nin annesi ile yapmıştır. Kendinden önceki birçok düşünürlerle aynı görüşte olmamış o felsefeye bambaşka bir yorum katmayı amaç edinmiştir¹⁶. *Fusûsu'l-Hikem* adlı eseri en önemli eserlerinden olup bir metafizik kitabıdır¹⁷. Yirmi yedi

¹² Edîp Ahmed Yünekî, *Atebetü'l-Hakâyık*, Haz. Serkan Çakmak, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. 9-10, 21.

¹³ Muhammed b. Ali b. Süleyman er- Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr Ve Âyet-üs-Sürûr*, C. I-II, Çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. XIII.

¹⁴ Abdulkadir Özyaydın, "İbnü'l-Esir İzzeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 2627.

¹⁵ İbnü'l-Esir, *el Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, C. I, Çev. Abdülkerim Özyaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.XIII-XV.

¹⁶ Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabi, Muhyiddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, s. 494-495.

¹⁷ İbnü'l Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, s.17.

peygamberin her biri için yirmi yedi bölüme ayrılmış eser; Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Peygamber ile sona erer ve bir kronolojik sıraya sahip değildir¹⁸. Çalışmamızda Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin bu eserinden akıl tutulmalarının çeşitlerine olan görüş ve düşüncelerini aktardığımız kısımda istifade ettik.

Makâlât

1209-1271 yılları arasında yaşayan Hacı Bektâş-ı Velî'nin kaleme aldığı eserdir. Aslen Horasanlı olup, Ahmed Yesevî'nin öğrencisi olduğu ve Moğol istilasını sebebiyle ile Anadolu'ya geldiği düşünülmektedir¹⁹. Bıraktığı eserler arasında en kapsamlı ve en önemlisi *Makâlât*'tır. Eser Allah'ın kulundan razı olacağı şekilde yaşamayı öğütlemek amacıyla yazılmıştır²⁰. Çalışmamızda Hacı Bektâş-ı Velî'nin akıl tutulmaları hakkındaki görüşlerini aktardığımız kısımda bu nadide eserden istifade edilmiştir.

el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye

1281 yılında İbn Bîbî tarafından farsça kaleme alınmıştır. 1186-1280 yılları arasında yaşanan olayları ihtiva eden bu eser ünlü tarihçi ve devlet adamı olan Ata Melik Cüveynî'ye sunulmuştur. Türkiye Selçuklularının temel kaynağı olan eser iki cilt halinde ve el yazması şeklindedir. İlk cildinde 1192 yılında II. Kılıçarslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht tayin etmesiyle başlayarak I. Alaeddin Keykubad'ın ölümüyle 1237 senesi olaylarını ihtiva eder. İkinci cildinde de II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkması (1237) ve 1280 senesi arasında yaşanan olayları içermektedir²¹.

Eser Türkiye Selçuklularının temel kaynağı olması sebebiyle çalışmamız için büyük önem arz etmektedir. Selçuklular zamanında yetişen tabîpleri tespit etmede, Selçuklu sultan ve devlet adamlarının akıl tutulmalarına olaylar üzerinden örneklendirmede, I. İzzeddin Keykavus Dârüşşifâsının yapılışı hakkında verdiği bilgiler açısından çalışmamızda sıkça kullanılmıştır. Bu eser Anadolu tarihi ve devlet adamlarının uygulamaları açısından faydalandığımız orijinal eserlerden birisidir.

¹⁸ Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul 1996, s.231.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektaş-ı Velî (669/1271)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIV, İstanbul 1196, s.455-458.

²⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, Haz. Ali Yılmaz vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s.10.

²¹ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk Name)*, C.I, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Mesnevi

Mevnevi 1207-1273 yılları arasında Konya’da yaşayan ve yine burada vefat eden büyük İslam şairi ve düşünürü Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından yazılmıştır. Mevlânâ ilk on sekiz beytini kendisi yazdığı *Mevnevi*’nin kalan beyitlerini kendisi söylemiş Çelebi Hüsameddin yazmıştır. Hangi tarihte yazıldığı tam olarak kestirilmeyen eserin bitmesi ile Mevlânâ’nın vefatı arasında çok uzun zaman olmadığı düşünülmektedir²². Altı ciltten oluşan bu nadide eserin; çalışmamızda Mevlânâ’nın akıl ve akıl tutulmalarına yaklaşımlarını aktardığımız kısımda bu altı cildin tamamından yararlanılmıştır.

Târîh-i Cihângüşâ

Ebü’l Muzaffer Alâüddîn Atâ Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî, tarafından kaleme alınmıştır²³. el-Cüveynî köklü bir aileye mensup Moğol sarayında görev almış önemli devlet adamlarındandır. *Târîh-i Cihângüşâ* onun en önemli eseridir. Eser üç ciltten oluşmaktadır. Cengiz Han’ın ortaya çıkışı ile başlar 1257 yılı olayları ile sona ermektedir²⁴. İhtiva ettiği ilgilere Bâtınîlik ile alakalı olanlar çalışmamızda Hasan Sabbah ve Bâtınîlerin psikolojilerini anlamamız açısından önem arz ederek başvurduğumuz bir eser olmuştur.

Risâletü’n Nushiyye

Risâletü’n Nushiyye (Nasihatler Kitabı) Yûnus Emre tarafından kaleme alınmıştır. 1240 doğumlu olduğu 1320 senesinde vefat ettiği düşünülen Yûnus Emre’nin bu eseri 1307 senesinde tamamladığı düşünülmektedir. Yûnus Emre dilini sadeleştirerek halkın anlayacağı şekilde şiirlerini yazmış ve adeta halkın sesi olmuştur²⁵. Çalışmamızda bu eserden Yûnus Emre’nin akıl tutulmalarına yaklaşımlarını aktardığımız kısımda sıkça faydalanılmıştır.

Müsâmeretü’l-Ahbar

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî tarafından kaleme alınan Farsça *Müsâmeretü’l-Ahbar* Türkiye Selçuklu Devleti hakkında önemli bilgiler arz etmektedir. Rumi, Hicri, Celali takvimlerinden bahsettikten sonra Hz. Muhammed döneminden başlayarak

²² Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, C.VI, Çev. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren: Abdulkaki Gölpınarlı, MEB Şark İslam Klasikleri, İstanbul 1988, s. 13-14.

²³ Orhan Bilgin, “Cüveynî, Ata Melik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul 1993, s.140.

²⁴ Osman Gazi Özgüdenli, “Târîh-i Cihângüşâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XL, İstanbul 2011, s.77-78.

²⁵ Yûnus Emre, *Nasihatler Kitabı (Risâletü’n Nushiyye)*, Haz. Ziya Avşar, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Ankara 2013, s. 11.

Abbasiler, Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi olaylarına yer verildikten sonra Türkiye Selçuklularının son yetmiş beş yıldaki olayları aktarılmıştır²⁶. Çalışmamızda bu eserden Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının akıl tutulmalarını örneklendirmede istifade ettik.

İbn Battûta Seyahatnamesi

Rihletü İbn Battûta diye de bilinen seyahatnameyi ünlü seyyah İbn Battûta kaleme almıştır. 1304'te Fas'ta bulunan Tâncâ şehrinde dünyaya gelmiştir. 1368'de Tâmesna-Merrâkeş'te kadılık görevini icra ederken vefat etmiştir. Yazdığı bu seyahatnamesi sayesinde dünyada en çok tanınan gezginlerden birisi haline gelmiştir. Seyahatname müellifin yirmi sekiz yıllık gezilerinden bilgiler içermektedir. Eser sade bir dilde yazılmıştır. Metnin tam ve düzenlenmiş halini İbn Cüzey el-Kelbi 1356 senesinde tamamlamıştır²⁷. O dönem dünya tarihi, devletler ve hükümdarları hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bu nadide eserden çalışmamızda Nureddin Zengî Bîmâristânının yapılma amacını aktardığımız kısımda yararlanılmıştır.

Menâkıbü'l-Ârifîn

Anadolu'da yazılan önemli eserlerden biri olan *Menâkıbü'l-Ârifîn*, Ahmed Eflakî tarafından kaleme alınmıştır. Mevlevîliğin bir döneminin tarihi niteliğindedir. XIII. ve XIV. yüzyıllar arasındaki siyasi-sosyal olayları ihtiva etmesi sebebiyle ortaçağ tarihi açısından önemli bir kaynaktır²⁸. Farsça olarak yazılan eser ilk olarak Zahid b. Arif tarafından 1400-1401'li yıllarda sade bir şekilde çevrilmiştir. Sonra Gevrekzâde Hasan 1795 senesinde çevirisini yapmıştır. 1797 senesinde Abdülbâki Nasır Dede çeviriyi tamamlamıştır. Eser, daha sonra Tahsin Yazıcı tarafından 1953 yılında türkçeye çevrilmiştir²⁹ sonraları yeni çevirileri de yapılmıştır. Mevlânâ gibi mütefekkirlerin düşünceleri, nasihatlerini ve uygulamalarını aktardığımız kısımlarda bu eserden istifade edilmiştir.

Câmiu'd-Düvel

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. Müellif 1631 senesinde Selanik'te dünyaya gelmiştir. Din, tıp, astronomi ve musiki

²⁶ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. XVI-XVII.

²⁷ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.I, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. XXI, XXXII.

²⁸ Ahmet Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, C.I, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 1986, s.8-9.

²⁹ Tahsin Yazıcı, "Menâkıbü'l-Ârifîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXIX, Ankara 2004, s.114.

alanlarında çalışmalar yaparak eserler vermiştir. Yaratılıştan itibaren 1670 yılına kadar ki olayları ihtiva etmektedir³⁰. Eserde hicri tarih esas alınmış ve müstakil ve büyük devletler ayrı ayrı kısımlar halinde verilmiştir³¹. Çalışmamızda Selçuklu Sultanları ve devlet adamlarının yaşadıkları akıl tutulmalarını olaylar üzerinden örneklendirmede eserin II. cildinden faydalanılmıştır.

Araştırma Eserler

Akıl hastalıklarının genel tarihi hakkında faydalandığımız pek çok eser bulunmaktadır. Michael Foucault 'un *Deliliğin Tarihi*³² adlı eseri akıl hastalıklarının tarihsel gelişimini incelemede yararlandığımız araştırmaların içinde ilk akla gelendir. Michael W. Dols'un kaleme aldığı *Mecnun-Ortaçağ İslam Topluluklarında Deli*³³ İslam dünyasında akıl hastalarına yaklaşımlar konusunda sıklıkla başvurduğumuz, tedavi usullerini incelemede faydalandığımız araştırma eserlerinden bir diğeridir. Süheyl Ünver'in *Selçuk Tababeti*³⁴ isimli eser sıklıkla istifade ettiğimiz özellikle Selçuklu dârüşşifâları hakkında bilgi verirken faydalandığımız araştırma eserlerden biri oldu. Yine dârüşşifâlar konusunda faydalandığımız bir diğer araştırma eser ise Gönül Cantay'ın *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları*³⁵ olmuştur. Osman Turan' a ait olan *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*³⁶ ile *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*³⁷ Selçuklu Medeniyetini anlamamız açısından yararlandığımız kıymetli iki eserdir. Muharrem Kesik'in "Selçuklular' da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi"³⁸ isimli makalesinden Selçuklu tababeti hakkındaki önemli bilgilerden faydalanılmıştır. Bunların dışında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* çalışmamızda sıklıkla istifade ettiğimiz bir eserdir.

Selçuklulardan Önce Akli Yetersizlik Ve Tedavi Usulleri

Akıl hastalığı aslında kendi içinde bir grup hastalığı ve rahatsızlığı kapsayan genel bir terimdir. Akıl hastalığı hisleri, davranışları, ilişkileri ciddi biçimde etkileyen

³⁰ Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı Ahmet Dede", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 4-6.

³¹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, C. I, Çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s.30.

³² Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara 2006.

³³ Michael W. Dols, *Mecnun – Ortaçağ İslam Topluluklarında Deli*, Çev. Didem Gamze Dinç, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2013.

³⁴ Süheyl Ünver, *Selçuklu Tababeti XI-XIV' üncü Asırlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

³⁵ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları*, AKM Yayınları, Ankara 2014.

³⁶ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

³⁷ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara 1958.

³⁸ Muharrem Kesik, "Selçuklular' da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi", *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History*, S.71, 2020.

bir sağlık sorunudur. Bu sağlık sorunlarından s3z edilirken ‘akıl rahatsızlığı’ terimi kullanılmaktadır. Akıl sağlığı sorunu insan yaşamındaki sıkıntılara tepki olarak g3r3lebilen ge3ici akıl sağlıksızlığını da içerir. Eski ağlardan beri insanların akıl hastalığı ve ruhsal bozukluk sorunlarına uzak olduğunu d3ř3nmemiz yanlış olur. Eski ağlarda insanlar inançlarının etkisiyle deliliği “kara b3y3”n3n neticesi olarak g3rm3şlerdir. Tedavi usulleri de bu inanişa g3re olmuştur. Az da olsa cerrahi uygulama vakaları da tespit edilmiştir. Kafatası oyulup delilik taşı diye adlandırılan kemiğin çıkarılması tıbbi bir uygulama gibi g3r3nse de bu yalnızca kara b3y3n3n oradan dışarı çıkacağı d3ř3ncesinin yansısıdır. Bu tedaviye trepanasyon denilmiş, canlı ve cansız insanlar 3zerinde uygulanmıřtır³⁹.

Her ne kadar ilkel y3ntemler kullanılmış olsa da antikağdaki insanlar kendi bilgileri, tecr3beleri ve inançları doğrultusunda deliliği tedavi etme çaba ve gayretinde olmuşlardır. Antikçağda bazı insanların deliler ve ruh hastalığı 3zerine bir takım çalışmaları mevcuttur. Birkaç 3rnek vermek gerekirse A. C. Celsus, Kapadokyalı Aretaeus, Efesli Soranos, Efesli Rufus ve Yaşlı Plinius zikredilebilir. Ancak bunların içinde şiddet yanlısı olanlar da vardı. Hastaya uygulanacak şiddetin onu kendine getireceği d3ř3ncesi ile birçok hastaya eziyet ve işkence edildi. şiddete meyilli delilerin etraflarına zarar vermemesi için Celsus, kişiye bağlama, a bırakma ve sopayla dizginleme gibi birtakım y3ntemler dile getirmiştir. Akıl hastaları için iyileşme ihtimalleri olmasa da baskılamak, korkutmak ve endişelendirmek şeklinde psikolojik şokların faydalı olacağını belirtmiştir. Akıl hastalarının içinde bulundukları çıkmaz, yolunu kaybetmiş yolcuların yaşadıkları korkuya eşdeğer olarak g3r3lm3ştir. Hastaları kendine getirmek ve bu k3t3 k3bustan uyandırmak için şiddetli bir şekilde sarsmanın yararlı olabileceği d3ř3n3lm3řtir⁴⁰.

Delilik t3m ağlar boyunca aynı s3ylemsel ifadelerle farklı unsurları içine alan bir olgu olmuştur. Ortaçağda delilik daha bir aykırılık sebebi olarak d3ř3n3lmemiş, akıl sağlığı yerinde olmayanlar toplumsal hayatta oldukları şekilde kabul edilmiş, dışlanmamış ve hayatlarını o şekilde s3rd3rmelerine olanak sağlanmıştır. Delilik 3tekileştirilmeden 3nce insani vasıflardan bir diğerisi olarak d3ř3n3lm3řtir⁴¹. Bir bakıma

³⁹ Haydar Akın, *Antikçağ’dan Yeniçağ’a Delilik, Melankoli ve Cinlenme Avrupa’da Aykırı Olma Halleri 3zerine Tarihsel Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Hacettepe 3niversitesi Sosyal Bilimler Enstit3s3 Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2014, s. 25.

⁴⁰ Akın, a. g. t., s.128.

⁴¹ Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, ev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara 2006, s.24.

akıl noksanlığının insanlarda çaresi olmayan bir illet, tanrının cezası gibi algılanması ve hastalık olarak kabul edilmesi daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkmaktadır.

Değişik tedavi yöntem temellerinin atıldığı antikçağda Kapadokyalı Aretaeus su tedavisinin hastalarda olumlu sonuç bıraktığını belirtmiştir. Ona göre su tedavisi ile hastaların vücutları rahatladığı gibi aynı zamanda tedavi eğlenceli bir hal almış ve zihinsel olarak dinlenmiştir. Efesli Soranos ise hastalar üzerinde değişik tedavi yöntemleri uygularken hastaların sadece sessiz bir ortamda iyileşebilecekleri kanısına varmış, müzik ile tedaviyi tamamen reddetmiştir. Efesli Rufus ise hastanın kusturularak rahatlatılmasını ve melankolik hastalarda şarabın da tedavide etkili olacağını şöyle ifade etmiştir;

“Şarap, melankoli hastalığının tedavi edilebilmesinde lazım olan bütün ilaç ve bitkileri içinde bulundurmaktadır. Tek şartı belli bir ölçüde içmektir. Eğer şarap belirlenen dozlarda alınır ruhsal hastalıkları tedavi edebilir ve akli fonksiyonları yeniden çalıştırabilir”⁴². Efesli Rufus bu ifadesi ile aşırı olmamak kaydıyla şarabı tedavi için önermiştir.

Eski dönemlerde yapılan birçok deliliği tedavi şekli, koşullar düşünüldüğünde, son derece etkileyici olarak tanımlanabilir. Doğal olarak akılcı tedavi usullerini popüler ya da folklorik olanlardan her zaman ayırmak mümkün olamamaktadır. Bir başka söylemle, tapınaklarda yapılan vahşi arındırma usulleri, aniden soğuk suya atmalar ve kanatmalar gibi ilkel tedavi yöntemlerinden bazıları aslında şeytan çıkarma maksadıyla değil, iyileştirici modern yöntemler olarak uygulanmıştır. En eski sayılabilecek tedaviler arasında âdeta bir morfin amacıyla kullanılan nepenthes bitkisi (suibriği bitkisi) karşımıza çıkar. Belki de bu depresyon tedavisinde kaydedilen ilk farmakolojik (ilaç bilimi) tedavidir. Şok tedavisi de yine aynı amaçla uygulanmıştır. Örneğin; belli bir yükseklikten rahipler tarafından denize atılan kişiler aşağıda sandallarda bekleyen rahipler tarafından kurtarılmaktaydı. Hastaların çoğunun iyileşmiş olduğu kayıtlarda bulunsa da bunun hangi yöntem ile olduğu günümüzde bile açıklanamamaktadır. Bu tedavileri farklı yapan bir diğer husus ise tedavilerin kişiselleştirilmiş olmasıdır. Önerilen tedavi yöntemlerine bakıldığında kişilerin duygularını nasıl yaşayacağını

⁴² Akın, a. g. t. s.138.

öğretilmesi ve kişiye özgüven kazandırılarak çeşitli aktivitelerde bulunmasının sağlanması amaçlandığı söylenilebilir⁴³.

Akıl hastaları zaman zaman olumsuz durumlar, yanlış anlamalar ve yanlış tutumlarla karşılaşabilmektedir. Bundan ötürü gerek akıl hastalığı olan kişiler, gerekse aileleri dışlanmakta ve ayrımcılık gibi olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Aslında akıl hastalıkları aynen astım, kalp ve şeker hastalığı gibi hastalıklardır. Bazı durumlarda erken tanı, teşhis ve tedavi ile iyileşme sağlanmakta ve bir daha hastalık devresine dönülmesinin önüne geçilmektedir. Akıl hastaları belli bir tedavinin ardından onları toplumsal hayata kazandırmaya çalışılmalıdır. Bu insanlar dışlanmayarak, onlara korkuyla yaklaşılmadan sosyal hayatın gerekliliklerini yerine getirmelerine izin verilmelidir⁴⁴.

Ortaçağ Avrupa toplumlarına baktığımızda akıl sağlığı bozuk olan insanların içine şeytan girdiği düşüncesi mevcuttur. Bundan dolayı kişiye türlü işkenceler uygulanarak şeytan çıkarma ayinleri yapılmış, hatta hastaların diri diri yakılması söz konusu edilmiştir. İlkel çağlarda akıl hastalığı da diğer tüm hastalıklar gibi doğaüstü güçlere ve kötü ruhlara bağlanarak açıklanırken, ortaçağda büyücülük ve cadılıkla açıklanmış ve zamanla akıl hastalığı, Engizisyon mahkemelerinin özel ilgi alanı haline gelmiştir. Ortaçağda toplumsal alanın içerisinde yer almasına izin verilen ancak yerleşim alanlarının dışında tutulan bir hastalık olarak cüzzam ve Engizisyon tarafından kâfirlik olarak nitelenen ve cezalandırılan büyücülük, XV. yüzyılda yerini akıl hastalığına terk etmiştir⁴⁵. Tarih boyunca ruhsal rahatsızlık etiyojisine (neden bilimi) dair üç genel teori yürütülmüştür. Bunlar; doğaüstü, somatogenic (vücutta var olan) ve psikojeniktir. Bu tarz yaklaşımlar bile aslında hastalığın kabul edilip nedeninin açıklanmaya çalışıldığının bir göstergesidir.

⁴³ Timuçin Oral, “Karasevda’dan Depresyon’a Hüznün Tarihi”, *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi*, Nisan 2009, s.3.

⁴⁴ Murat Bilgili, “Psikiyatrik Olgularda Toplumsal Yargı”, *Kriz Dergisi*, C.III, 1995, s. 197.

⁴⁵ Ayça Gelgeç Bakacak, Aslıhan Ögün Boyacıoğlu, “Bireylerin Akıl/Ruh Sağlığı Tanımlamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma”, *Sosyoloji Dergisi*, S.27, 2012, s.3.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA TABABET, TIP EĞİTİMİ VE HEKİMLİK

1. SELÇUKLULARDA TABABET

Türkler gerek İslamiyet'in kabulünden önce gerek İslamiyet'in kabulünden sonra sağlık ve temizliğe önem veren nadir milletlerden biridir. İslam öncesinde Şamanların çeşitli trans hallerine girerek şifa dağıttığına inanılmaktaydı⁴⁶. Zamanla Şamanizm gelişti, sağlık konusunda yeni meslekler ortaya çıkmıştı. Örneğin tedavi edici olarak Otacılar ortaya çıkmıştır. Bir hekim olan Otacılar hastalara uyguladıkları doğru teşhis ve tedaviler ile dönemlerinin ilgi odağı haline gelmişlerdir⁴⁷. Orta Asya tıbbında Şamanizm'in etkisi ile toplum bireylerine hem bilimsel hem de mistik tarzda tedavilerin uygulanması sağlık konusuna verilen önemi göstermektedir⁴⁸.

Türklerin hayatına tarımın girmesi tıbbı yeniden şekillendirmiştir. Uygurların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte tarımsal üretim başlamış böylece elde edilen sebzeler ve otlardan ilaçlar hazırlanmıştır⁴⁹. İslamiyet ile birlikte ise Arap dünyasında sıhhi çalışmalar hız kazanmış birçok sağlık kurumu oluşturulmuştur. Hasta ve sıhhsiz anlamına gelen “bîmâr” kelimesi türetilerek yapılan sağlık kurumlarına “bîmâr-istân” veya “bîmâr-hâne” denilmiştir⁵⁰. İslamiyet'in ilk dönemlerinde Cündişâpûr'da bulunan bîmâristân kendinden sonraki Müslüman Türk devletleri içinde örnek teşkil etmiştir⁵¹. Karahanlılar döneminde de bu tarz yapılar mevcuttur ve bunlara “dâru'l-merzâ” denilmiştir⁵².

Büyük Selçuklular zamanında İslam tıbbı daha gelişmiş, bu alanda çalışmalar çoğalmış ve bilim insanı yetiştirme-destekleme çalışmaları hız kazanmıştır⁵³. Genelde karşımıza dârüşşifâ ya da bîmâristân ismiyle çıkan Selçuklu sağlık kurumlarının şifâiyye, mâristan, dâru's-sıhha, dâru'l-âfiye, dâru't-tıb gibi birçok ismi vardır. Bunlar isim olarak farklı olsa da anlam ve işlevleri açısından aynı kurumlardır⁵⁴. Selçuklular

⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara 1977, s.252.

⁴⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Dîvân-ü Lügati't- Türk*, Çev. Serap Yurteser- Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s.363.

⁴⁸ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.203.

⁴⁹ Bedi Şehsuvaroğlu vd., *Türk Tıp Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1984, s.6.

⁵⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1986, s.132.

⁵¹ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Güney ve Nobel Yayınları, Bursa 1996, s.210.

⁵² Arslan Terzioğlu, “Bîmâristân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1992, s.163.

⁵³ Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, s.351.

⁵⁴ Gönül Cantay, *Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Dârüşşifâları*, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1992, s.2

zamanında ilk dârüşşifâ Alp Arslan'ın veziri Nizâmülmülk tarafından Nişabur'da yaptırılmıştır. Daha sonra yapılan birçok bîmâristân ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır⁵⁵. 1055 tarihinden itibaren Bağdat başta olmak üzere Berdesi, Şiraz, Kâşan, Ebhar, Gence, Harran, Zencan, Mardin gibi yerlerde kurulan Selçuklu bîmâristânları günümüze kadar gelememiştir. Günümüze gelenler ise şunlardır:

1154 yılında inşa edilen Şam Nureddin Zengî Dârüşşifâsı,

1206 yılında inşa edilen Kayseri Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı ve Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi,

1217 yılında inşa edilen Sivas Keykavus Dârüşşifâsı,

1228 yılında inşa edilen Divriği Turan Melik Dârüşşifâsı,

1235 yılında inşa edilen Çankırı Atabey Ferruh Dârüşşifâsı,

1272 yılında inşa edilen Kastamonu Ali b. Pervane Dârüşşifâsı,

1275 yılında inşa edilen Tokat Gökmedrese (Pervane Bey) dârüşşifâlarıdır⁵⁶.

Bu dârüşşifâlar sayesinde Selçuklular zamanında sağlık kurumları ve tababet hakkında önemli bilgiler elde edilebilmektedir. Bu dârüşşifâlar sadece Türk dünyasına değil Avrupa toplumlarına da örnek teşkil etmiştir. Mimarileri ve işlevsellikleri açısından dünyada bir ilki oluşturmaları büyük önem arz etmektedir⁵⁷. Mimarilerine bakıldığı zaman bu dârüşşifâlarda simge olarak yılan figürü sık kullanılmıştır. Bunun sebebi yılan etinin ve zehrinin pek çok derde derman olması sebebiyle tercih edilmiş olmasıdır. Ayrıca yılanın deri değiştirip kendisini yenilemesi de insanların bedensel yenilenmelerinin bir işareti olarak Selçuklu bîmâristânlarında yılan figürü kullanılmıştır⁵⁸.

Selçuklu bîmâristânlarında temizliğe çok özen gösterilmiştir. Çarşaf, yatak, havlu temizliği, hastaların kıyafetlerinin temizliği sık sık yapılmıştır⁵⁹. Dârüşşifâların yanı sıra bir başka halk sağlığı ile ilgili diğer mekânlar; tekke, ılıca ve hamamlar olmuştur. Bağdat Deyri-hizkıl Tekkesi, Afyon Karacaahmet Tekkesi, Burdur Melek Dede Türbesi, Erzurum Deli Baba Tekkesi, Konya Sıracalılar Tekkesi Selçuklularda

⁵⁵ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.167.

⁵⁶ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.167.

⁵⁷ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.167.

⁵⁸ Süheyl Ünver, *Yılan Remzi ve Selçuklular Tababeti*, Marifet Basımevi, İstanbul 1939, s.6-7.

⁵⁹ Turan, *a. g. e.*, s.343.

şifa kaynağı yerler olarak görülmüştür⁶⁰. Bu yapılardan özellikle Karacaahmet Tekkesi ve Deli Baba Köyü Tekkesi'nde akıl hastaları tedavi edilmeye çalışılmıştır.

Sosyal devlet anlayışına sahip olan Selçuklularda devlet halkın ihtiyaçlarından ne kadar sorumlu ise ülkeye gelen ziyaretçiler ve ticaret erbabının sağlıklı koşullarda seyahatlerini sağlamayı da önemsemekteydi.⁶¹ Halkın aklen bedenen sağlıklı olması da devlet politikası idi. Daha başka sebeplerin de etkisiyle Selçuklular döneminde ihtiyacı karşılamaya yönelik bîmâristân çeşitleri oluşturulmuştur. Bîmâristân çeşitlerinin başlıcaları şunlardır:

1-Seyyar Bîmâristânlar: Özellikle askeri seferlerde hizmet veren ve daha çok ordugâhta bulunan bu bîmâristânlar ihtiyaç olduğunda asker dışında halka da hizmet vermiştir. Sultan Melikşah'ın ordusunda 100 deve ile tıbbî âlet ve edevâtın taşındığı bîmâristânların varlığı bilinmektedir⁶². Yine Irak Selçuklularında Sultan Mahmud'un ordusunda bulunan 40 deve ile taşınabilen bir askeri dârüşşifânın (seyyar bîmâristân) olduğu bilinmektedir⁶³.

2-Saray Bîmâristânları: Saraylarda hükümdar ve devlet adamlarına hizmet vermek için oluşturulan bu bîmâristânlar zaman içinde Selçuklu'dan Osmanlıya uzanan bir geleneğe dönüşmüştür. Kirman Selçuklularında I.Turan Şah sarayın içine bir bîmâristân yaptırmıştır⁶⁴.

3-Kervansaray Dârüşşifâları: Selçuklular önemli ticaret merkezleri ve kesişen yolların üzerinde kervansaray yapımına da önem vermişler, inşa ettirdikleri bu kervansarayların içinde bîmâristânlar da oluşturmuşlardır. Yakın çevredeki halkın sağlık sorunlarına çözümler üretmek, salgın hastalıkları önlemek, tüccarın sağlığını korumak, uzun ve yorucu yolculuklar esnasında hastalanan kişiler için kervansaraylarda bîmâristânlar oluşturulmuş, sağlık hizmeti sunulmuştur. Hastalar için buralarda detaylı muayene mümkün olmasa da bir takım ilaç ve meşrubatlarla hastalıklar tedavi edilmeye çalışılmıştır⁶⁵. Kervansaray dârüşşifâlarında sunulan sağlık hizmetinden sadece ticaret

⁶⁰ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.167-168.

⁶¹ Emine Atabek, *Ortaçağ Tababeti*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul 1977, s.7.

⁶² Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.11.

⁶³ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.168.

⁶⁴ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.168.

⁶⁵ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.168.

erbabı değil kervansaray yakınında bulunan ve civarda yaşayan halk da faydalanmıştır⁶⁶.

Selçuklu sultanları halkın sağlığı konusunda oldukça özverili davranmışlardır. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan külliye formundaki sağlık yapılanmalarının ilk örneklerini Büyük Selçuklu Devletinde görmekteyiz. Buralarda eğitim, sağlık, barınma, bakımevi gibi işlevlerin çoğu aynı alan içinde bulunurken bu yapıların ihtiyaçları ve giderleri vakıflar aracılığı ile karşılanmıştır. Büyük Selçuklu ile başlayan bu uygulama Türk devletlerinde bir gelenek haline gelmiştir⁶⁷. Sultan Melikşah şehirlerde salgın hastalıklardan korunmak için dârüşşifâlar yaptırmıştır⁶⁸.

Türkiye Selçukluları döneminde bu yapılanmalar daha da gelişmiş, sağlık müesseseleri konusunda daha özverili çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Türkiye Selçukluları birçok ünlü hekimin yetişmesine vesile olan büyük bir devlet olma niteliği taşımaktadır. Bîmâristânların yanı sıra kaplıca ve hamamların gelişmesinde sağlamışlardır⁶⁹.

Selçuklularda sağlık konusunda dikkat edilen bir diğer unsur da salgın hastalıklara karşı alınan önlem ve çabalardır. Karantina uygulanmasının örneklerine Selçuklu devletinde rastlamak mümkündür. Salgın zamanlarında ülke dışından gelenler tedbir amaçlı belli bir süre karantinaya alınarak belirlenmiş şifahanelerde bekletilmiştir. Mesela dönemin yaygın hastalığı olan cüzzam için Sıracalılar Tekkesi gibi birçok şehirde yapılar inşa edilmiştir. Bu mekânlarda hem tedbir alınarak bulaşması önlenmiş hem de tedavi yapılmaya çalışılmıştır⁷⁰. Selçuklu dârüşşifâlarında da tüm salgın hastalıkların tedavisi yapılmaya çalışılmış, hekimler Müslim-gayrimüslim, ırk ayrımı ya da zengîn-fakir ayrımı yapmaksızın hastaları tedavi etmişlerdir⁷¹.

Hastalıkların tedavisinde tamamlayıcı unsur olan temiz hava için Selçuklularda yüksek yerlere dinlenme evleri yapılmıştır. Burada zayıf hastalar bol oksijen ile tedavi edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde de bulunan bu tarz yapılara Prevantoryum

⁶⁶ Erdem Aydın, “Anadolu’daki Ticaret Yolları ve Selçuklu Sağlık Hizmetleri”, *Tıp Tarihi Araştırma Dergisi*, S.2-3, 1996-1997, s.166-167.

⁶⁷ Kenan Yakupoğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2006, s.26-27.

⁶⁸ Hüseyin Kayhan, “Selçuklular Devrinde Tıp Bilimi ve Hekimler Hakkında Notlar”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.III, Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, S.1, Samsun 2011, s.156.

⁶⁹ Süheyl Ünver, *Türk Tıp Tarihi Hakkında Birkaç Söz*, Tan Matbaası, İstanbul 1940, s.9.

⁷⁰ Terzioğlu, a. g. m., s.168.

⁷¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s.50.

denilmektedir⁷². Prevantoryum örneklerine Selçuklular zamanında rastlayışımızın onların tababet alanında ulaştığı konumu göstermektedir. Buna bir örnek daha vermek gerekirse akıl hastalarına gömlek giydirilmesi de Selçukluda başlayarak günümüze uzanan bir uygulama olmuştur⁷³.

2. SELÇUKLULARDA TIP EĞİTİMİ VE HEKİMLİK

2.1. SELÇUKLULARDA TIP EĞİTİMİ

Büyük Selçuklular sağlık müesseselerine önem vermişlerdir. Sultan Alparslan döneminde vezir Nizâmülmülk' ün yaptırdığı Nizamiye medreseleri aynı zamanda bir tıp medresesi olarak büyük önem arz etmektedir. Bu tarz tıp medreselerinde usta-çırak öğrenim şekli ile eğitim verilmiştir⁷⁴. Nizamiye medreselerine müderris atamaları genellikle vezir emriyle bazen de hükümdarın fermanıyla olmuştur⁷⁵.

Tıp eğitimi veren tüm Selçuklu kurumlarında Galen, Hipokrat, er-Razi ve İbn Sînâ'nın eserleri ders kitabı olarak okutulmuştur⁷⁶. Öğrencilerin öğrendikleri teorik bilgileri hastalar üzerinde uygulayarak pratik yapmalarında sağlanmıştır⁷⁷. Bu tarz tıp tahsili veren dârüşşifâlardan biri Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'dır. Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kız kardeşinin anısına yaptırılmıştır. Kardeşinin isteği üzerine burası hem şifahane hem de tıp tahsili veren bir eğitim kurumu olarak inşa edilmiştir⁷⁸. Bu dârüşşifâ ile detaylı bilgiyi akıl hastalıklarını tedavi eden bîmâristânlar başlığı altında vereceğiz. 1217 tarihinde Sivas'ta I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan dârüşşifânın Şifaiyye bölümünde tıp eğitimi verilmiştir. 1275 tarihli Tokat Pervane Bey Dârüşşifâsında bir tıp medresesi bulunmaktadır. Bu medrese Gökmedrese adı ile de bilinmektedir⁷⁹.

Sağlık kurumlarından uygulamalı tıp eğitimi verenleri şu şekilde sıralayabiliriz;

*1060 yılında inşa edilen Bağdat Adudi Hastanesi,

⁷² A. Hulusi Köker, "Selçuklularda ve Osmanlılarda Sağlık Kuruluşları Tıp Eğitimi", *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.3, 1983, s.204.

⁷³ Köker, *a. g. m.*, s.205.

⁷⁴ H.Kadircan Keskinbora, "Selçuklu Darüşşifalarında Tıp Eğitimi ve Dünyaya Olan Etkileri", *Türkiye Klinikleri*, Ankara 2018, s.3.

⁷⁵ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân Fî Târihi'l Âyân'da Selçuklular*, C.IX, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 206; İbnü'l-Esir, *el Kamil fi't Tarih Tercümesi*, C. X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.185.

⁷⁶ Keskinbora, *a. g. m.*, s.5.

⁷⁷ Kayhan, *a. g. m.*, s.158.

⁷⁸ Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s.196-197.

⁷⁹ Kesik, *a. g. m.*, s.120.

*1067 yılında inşa edilen Nişabur Nizamiye Tıp Medresesi,

*1154 yılında inşa edilen Şam Nureddin Zengî Dârüşşifâsı,

*1206 yılında inşa edilen Kayseri Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı (Kayseri Tıbbiyesi)dir.

Bunlar dönemin en meşhur tıp fakülteleri olup hastaların yatakları başında tıp talebelerine eğitim verilirdi⁸⁰. Bîmâristân-ı Adudî'de öğrenciler günümüz doktora tezlerine benzer bir çalışma yürüterek Galen ile ilgili “*Kitabü Câlînûs fî Tedbîri’ş-Sıhha*” adlı bir eser ortaya çıkarmışlardır. Günümüze ulaşan tıp alanındaki en eski doktora tezi niteliğinde olan çalışmadır denilebilir⁸¹. Nureddin Zengî Bîmâristânı’nda ise talebeler er-Razi, İbn Sînâ, Galen’in eserlerini müderrisun ile beraber inceleyerek günde üç saat pratiğe dayalı teorik ders olarak almışlardır. Burada öğrenci olan İbnü’n Nefis bu eserleri incelerken kan dolaşımını keşfetmiştir⁸². Öğrencilerin akademik anlamda çalışmalar yapılımlarına olanak tanınmış, özgür ve araştırmacı öğrenciler yetiştirilmiştir.

Galen, İbn Sînâ gibi hekimlerin eserlerinin okutulduğundan bahsetmiştik. Bunların çevirileri yapılan ve en çok okutulan eserleri hatta ezberlenilmesi istenilenleri şunlardır; Galen’in *Sitte Aşere*, Hipokrat’ın şerh yazılmış olan *Kitâbü’l-Fusûl (Aforizmalar)*, İbn Sînâ’nın *el-Kanun*’udur.⁸³ Ayrıca nabzın ritminin anlaşılabilmesi için İbn Sînâ’nın öğretilerinden yola çıkılarak öğrencilere müzik eğitimi verilmiştir. Böylelikle nabzın ahengi ve ritmi iyi anlaşılabilir doğru teşhisin koyulabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır⁸⁴. Müzik insanlardaki duyu yetisini geliştirmesi açısından oldukça önemlidir. Bu sebeple Selçuklular da tıp tahsili verilen okullarda müzik eğitimi de verilerek nabzın ritmi ölçülmüş ve daha kolay teşhis konulması sağlanmıştır.

Tıp tahsili yapan doktor adayı öğrencilerin bir takım geçmek zorunda oldukları dersler vardır bunlar;

- Tıbbi giriş ve organlar
- Gıdalar ve ilaçlar
- Mizaçlar

⁸⁰ Köker, *a. g. m.*, s.198.

⁸¹ Terzioğlu, *a. g. m.*, s.165.

⁸² Terzioğlu, *a. g. m.*, s.169.

⁸³ Keskinbora, *a. g. m.*, s.8.

⁸⁴ Keskinbora, *a. g. m.*, s.8.

- Koruyucu hekimlik
- Zinet (üreme organları)
- Yaralar, iltihaplı yaralar, kırıklar, alçı ve yanıklar
- Ateşli hastalıklar
- Zehirlenmeler

gibi dersler hekim adaylarının geçmesi gerektiği zorunlu dersler olmuştur.⁸⁵

O dönemde iyi bir hekim adayında aranan şartlar ise şunlardır;

- İlaç ve şurubun birleşimlerini bilmeli
- Tecrübeli olmalı
- Zengîn-yoksul ayrımı yapmamalı
- Müşhil, ekşi ve daneleri bilmeli
- Öğrencilerin sorularına cevap verebilmeli
- Akl-ı selim, zeki ve mantıklı olmalı
- Pratik tıbbı bilmeli
- İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi 't-Tıb* kitabını ezbere bilmeli.

Bu şartlar her hekim adayında aranan şartlardandır⁸⁶.

2.2. HEKİMLER VE HEKİMLİK

Selçuklular da yetişen, bilgi ve tecrübeleriyle namları yayılmış pek çok hekim bulunmaktadır. Bu hekimlerin en önemli özellikleri sıkı bir eğitime tabii olmuş olmalarıdır. Hekimlerin insan anatomisi, hastalıkların belirtilerini, idrar teşhisi yapmayı ve nabza bakmayı çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Bunların dışında da hekim olacakların er-Razi, İbn Sina, Huneyn İbn İshak, Galenos ve Hipokrat'ın eserlerini okumaları şarttır. Selçuklularda hekim adaylarına genellikle hasta başında pratik eğitim yaptırılmıştır⁸⁷. Dönemin ünlü hekimleri şunlardır:

⁸⁵ Keskinbora, *a. g. m.*, s.8.

⁸⁶ Keskinbora, *a. g. m.*, s.9.

⁸⁷ Arslan Terzioğlu, “Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Selçuklu Hastaneleri Ve Tababetin Avrupa’ya Tesirleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.V, Ankara 2002, s. 728-741.

2.2.1. Hekim Ebu'l Berekât el-Bağdadî (ö. 1152?)

Hekim Ebu'l Berekât el-Bağdadî'nin nerede ne zaman doğduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. 6. yüzyılda yaşadığı bilinen tabîb çok maharetli, tıp konusunda da oldukça bilgili bir hekim olduğu bilinmektedir. *el-Mu'teber* isimli bir eseri bulunmaktadır. Selçuklu sultanlarının rahatsızlığı olduğu zaman bu hekim çağırılmıştır. Bağdat'ta yaşayan tabîb ilerleyen süreç içerisinde Müslüman olmuştur. Müslüman olması ise şöyle aktarılmaktadır; Sultan Mahmud'un eşi hastalanınca onu tedavi etmekle görevlendirilmiştir. Ancak sultanın hanımı vefat edince Sultan Mahmud çok üzülmiştir. Ebu'l-Berekât da sultanın kendisini öldürmesinden korkarak Müslüman olmuştur⁸⁸.

2.2.2. Hekim Mühezzebuddin İbnü'l Nakkaş (ö. 1178)

Bağdat'ta doğan tabîb zamanın meşhur hekimlerindendir. Arap dili ve edebiyatında oldukça ustalaşmış bir hekimdir. Bir dönem Kahire'de ikamet ettiği bilinse de sonra Şam'a giderek büyük Nureddin Bîmâristânı'nda görev yapmıştır. Hem Selahaddin Eyyûbî'nin hem de Nureddin Zengî'nin tabîbliğini yapmış onun adına mektuplar yazmaklada görevlendirilmiştir. 1178 yılında vefat etmiştir⁸⁹.

2.2.3. Hekim Muvaffakuddin el-Matrân (ö.1191)

İbn Matrân Şam'da doğmuştur. Selahaddin Eyyûbî'nin ünlü tabîbidir. Selahaddin Eyyûbî ile tüm seferlere katılmıştır. el-Matrân bu süre içerisinde Müslüman olmuştur. *el-Makâletü'n-Necmiyye fi't-Tedâbiri's-Sıhhiye* adlı eserini Selahaddin Eyyûbî için yazmıştır. Bunun dışında altı adet daha eseri bulunduğu bilinmektedir. 1191 senesinde Şam'da vefat etmiştir⁹⁰.

2.2.4. Hekim Ebu'l-Fazl b. Abdulkerim el-Mühendis (ö. 1202)

Şam'da doğup büyüyen tabîb astroloji ile birlikte tıp alanında da kendini geliştirmiştir. Tıp eğitimini meşhur hekim Ebî'l-Hakem'den almıştır. Galen'e ait kitapların kopyasını çıkarmış ve ömrünün sonuna kadar büyük Nureddin Bîmâristânı'nda çalışmıştır. Hekimliğin yanı sıra zic(astronomi cetvelleri) yapımıylada uğraşmıştır. 1202 senesinde 70 yaşlarında iken öldüğü düşünülmektedir. *Kitab fi'l-*

⁸⁸ Mustafa Çağrı, "Ebu'l Berekât el-Bağdadî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul 1994, s.300.; Çağrı Bakır, *Selçuklular Döneminde Sağlık Kurumları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014, s.78-80.

⁸⁹ Bakır, *a. g. t.*, s.83.

⁹⁰ Bakır, *a. g. t.*, s.84.

Edviyeti'l-Müfrede 'alâ Tertib Hurûf Ebced, Kitab fi'l-Hurûb ve's-Siyâse, İhtisar Kitap el-Eğânî el-Kebîr li Ebî'l-Ferec el-İsbahanî, Makâletün fi Rü'yeti'l-Hilâl, Risâletün fi Ma'rifeti Remzi't-Takvîm adlı eserleri bulunmaktadır⁹¹.

2.2.5. Hekim İbnü'l Maristaniyye (ö. 1203?)

Anne ve babası Bağdat'ta bir hastanede hastalara baktığı için İbnü'l Maristaniyye olarak bilinmiştir. Hekimin güzel yazı yazdığı, edip ve şair olduğu bilinmektedir. Bağdat'ta “darülim” adında bir ev inşa etmiş buraya kitaplarını getirerek bir kütüphane oluşturarak ilim adamlarının hizmetine sunmuştur. Adudi Bîmâristânı'nda çalıştığı düşünülen hekim Tiflis'e elçi olarak gönderilmiştir. *Divânu'l-İslâm el-A'zam* adlı bir eseri bulunmaktadır⁹².

2.2.6. Hekim Kemaluddin el-Hımsî (ö.1215)

Tiptan para kazanmayı sevmeyen hekim ticaret ile uğraşmıştır. Şam'da küçük bir dükkânı bulunan tabîbe toplumun ileri gelenleri tedavi olmaya gelmiştir. Hekimlik zanaatını da Nureddin Bîmâristânı'nda yapmıştır. Burada hastaları ücretsiz tedavi eden tabîbe daha sonra ustalığından dolayı maaş bağlanmıştır. Şam Nureddin Bîmâristânı'nda tıp dersleri vermiştir. 1215 senesinde vefat ettiği bilinmektedir. *Makâletün fi'l-İstiskâ', Kitab İhtisâr el-Hâvî li'r-Râzî, Makâletün fi'l-Hayât, Kitab Te'âlik fi'l-Bevl* şeklinde eserleri vardır⁹³.

2.2.7. Hekim Abdullatif Bağdadi (İbnü'l-Lebbâd) (ö. 1231)

1162 yılında dünyaya gelen tabîb hadis ile de uğraşmış ve kelim, Arap dili, tıp alanlarında pek çok eser vermiştir. Şam ve Halep'te bulunan Bîmâristânlarda çalışmıştır. Yüz kırk küsur eseri bulunan tabîb Şam'da tıp alanında dersler vermiştir. Erzurum, Erzincan, Kamah, Malatya, Divriği, Besni gibi Anadolu şehirlerine seyahat yapmıştır. 1230'da hac vazifesini yapmak için çıktığı yolda 1231 senesinde Bağdat'a ulaştığında vefat etmiştir⁹⁴.

2.2.8. Hekim Hubeyş et-Tiflisî (ö. 1232?)

Tiflis'te doğduğu düşünülen ve ilerleyen zamanda buradan ailesi ile ayrılarak Kayseri'ye yerleşen dönemin ünlü tabîbidir. Kayseri'ye geldikten sonra II.

⁹¹ Bakır, a. g. t., s.88.

⁹² Ferhat Koca, “İbnü'l-Mâristaniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXI, İstanbul 2000, s.123. ; Bakır, a. g. t., s.88.

⁹³ Bakır, a. g. t., s.98.

⁹⁴ Mahmut Kaya, “Abdullatif Bağdadi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1988, s.254-255.

Kılıçarslan'ın hizmetinde yer almıştır⁹⁵. Tabîb Kemalettin adı ile de bilinen et-Tiflîsî on altısı tıp ilmi ile alakalı olmak üzere otuz eser yazmıştır. *Kifâyetü't-Tıb* adlı eserini Sultan II. Kılıçarslan'ın oğlu olan Melikşah'a sunmuştur⁹⁶. Aynı zamanda bu tabîbin bir müneccim olduğu sanılmaktadır. II. Kılıçarslan döneminde bir müneccim yıldız falı bakarak büyük Nuh tufanı gibi bir tufan geleceğinden söz etmiştir. II. Kılıçarslan buna yönelik yoğun tedbirler almıştır fakat böyle bir olay gerçekleşmeyince Sultan müneccimin canını almak istemiştir. Müneccim akıllıca verdiği bir cevapla canını kurtarmış ama görevinden azledilmiştir. Bu müneccimin üç adet astroloji ile ilgili eseri olan Hekim Hubeyş et-Tîflîsi olduğu düşünülmektedir⁹⁷.

2.2.9. Hekim Sedîdüddin b. Rakîka (ö. 1238)

“eş-Şeybanî” ya da İbn Rakîka olarak da bilinir. Göz ameliyatlarında çağının uzman hekimlerindendir. Göze inen beyaz perde ameliyatını maharetle yapmaktaydı. Hama Hükümdarı el-Mansur'un tabîbliğini yapmıştır. Daha sonra Nureddin Zengî Bimâristânı'nda ölünceye dek görev yapmıştır. 1238 senesinde Şam'da vefat etmiştir⁹⁸.

2.2.10. Hekim Mühezzebüddin Abdurrahim b. Ali (ed-Dehvâr) (ö.1238)

Şam'da ünlü bir tabîbin oğlu olarak dünyaya gelen ed-Dehvâr Mısır'da el-Melikü'l-Adil'in oğlunu vebadan kurtarması ile nam salmıştır. el-Melikü'l-Adil, ed-Dehvâr'ı hizmetine almış ve oğlunun iyileşmesine sebep olduğu için mükâfatlandırmıştır. ed-Dehvâr daha sonra Şam'a dönerek Nureddin Bîmâristânı'nda görev yapmıştır. Evinde de öğrencilere ders veren onlarla hastalık ve tedavi usullerini istişare eden tabîb konuşma güçlüğü çekmeye başlayınca dersleri yazarak anlatmıştır. 1238 de dayanıksız kalan vücudu daha fazla hastalıklara direnememesi sebebi ile vefat etmiştir. Şam'da eski kuyumcular arasında bulunan evini tıp medresesi olması için vakfetmiştir⁹⁹.

⁹⁵ Elnur Nesirov, “Selçuklular Döneminde Anadolu'da Yaşamış Azerbaycanlı Tabîbler ve Eserleri”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, C. III, 19-21 Ekim, Konya 2013, s.339-340.

⁹⁶ Cevat İzgi, “Anadolu Selçuklu Tabîbleri”, III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, *TTK Yayınları*, Ankara 1999, s. 212-217.

⁹⁷ Cevat İzgi, “Hubeyş et-Tiflîsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 269.

⁹⁸ Musa K. Yılmaz, “Dr. Fahrüddin el-Mardinî (Hayatı ilmi ve Şahsiyeti)”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26-27 Ekim, Mardin 2007, s.473. ; Bakır, *a. g. t.*, s.104.

⁹⁹ Kasım Kırbıyık, “Dahvâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul 1993, s.419-420. ; Bakır, *a. g. t.*, s.100-102.

2.2.11. Hekim İmran el-İsrailî (ö.1240)

Asıl adı Evhadüddin İmran b. Sadaka'dır. Babası da tıp ilmi ile alakalıdır. Nureddin Bimâristânî'nde görev yaparken tıpla alakalı pek çok hususa burada ki Radiyyuddin er-Rahbi'den öğrenmiştir. Sultan ve emirler ne zaman hastalansa onları tedavi etmiş böylece iyi bir birikim sağlamıştır. Özel olarak hiçbir yöneticinin hizmetine girmemiş sadece kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman tedaviye gitmiştir. Bu tabîb yaşama umudu kalmayan hastalara bile türlü tedaviler uygulamıştır. *el-Tecârüb ve'l-Fevâid* adlı bir eseri olan tabîbin bu eseri günümüze ulaşamamıştır. Hekim Hımıs'ta 1240 senesinde vefat etmiştir¹⁰⁰.

2.2.12. Hekim Efdalû'd-din Hunecî (ö. 1248)

1193 senesinde Azerbaycan'da ki Halhal şehrinde dünyaya gelmiştir. Fıkıh, felsefe ve tıp alanlarında çalışanlar yapmıştır. Hukuk alanında da oldukça bilgi sahibi olan Hunecî Mısır'da kadılık görevinde de bulunmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Anadolu'da uzun süre hekimlik yapmıştır. Gevher Nesibe Dârüşşifâsı ve Gıyasiyye Medresesinde çalışmıştır. 1248 de Kahire'de vefat ettiği bilinmektedir¹⁰¹.

2.2.13. Hekim Bedruddin b. Kazi Bâ'lebek (ö. 1276?)

Balebek kadısının oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Hekim Dahvâr' dan tıp tahsilini almış ve bu dönemde tıp dışında herhangi bir ilimle meşgul olmamıştır. İlerleyen dönemlerde İslami ilimler ile ilgilenmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Ezber konusunda oldukça iyi bir hafızaya sahip olduğu ifade edilmektedir. Tıp tahsilini Şam'da tamamladıktan sonra Melik Eşref b. Melik Adil'in hizmetinde bulunmuştur. Hemen sonrasında Rakka Bîmâristânî'nde çalışmaya başlamıştır. Bedruddin ilerleyen dönemde Şam'a yerleşip burada Nureddin Bîmâristânî'nde görev yapmıştır¹⁰².

2.2.14. Hekim Samuel Mağribi

Endülüs'te doğduğu ve Yahudi asıllı olduğu bilinen tabîb Müslüman olduktan sonra bazı hükümdar ve emirlerin hekimliğini yapmıştır. Genç tabîblerin Oklides'in kitabını okumalarını sağladı. Devlet adamları ile arasının iyi olması onun hızla tanınmasına ve yükselmesine olanak sağlamıştır. *Kitab İ'câzul Mühendis* adlı eserini

¹⁰⁰ Bakır, *a. g. t.*, s.111.

¹⁰¹ Nesirov, *a. g. m.*, s.326, 336-337.; Bakır, *a. g. t.*, s.105.

¹⁰² Kasım Kırbıyık, "BA'LEBEKKÎ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1992, s.11.; Bakır, *a. g. t.*, s.114.

Selçuklu Sultanı Melikşah için yazmıştır. Bunun dışında yedi eseri daha bulunmaktadır¹⁰³.

2.2.15. Hekim Fahrüddin el-Ensârî el-Mardinî

1118 senesinde Mardin’de dünyaya gelmiştir¹⁰⁴. Bir müddet Halep’te Eyyûbî hükümdarı ez-Zâhirü’l-Gâzi b. Selahaddin tarafından saray tabîbi olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra Mardin’e dönmüş, bir süre hayatını idame ettirmiş ve burada vefat etmiştir¹⁰⁵. Nurettin Zengi Bimaristanında görev yapan hekim Dahvar’ın Fahrüddin el-Mardinî’den İbn Sîna’nın *el- Kânun*’u okuduğu bilinmektedir¹⁰⁶.

2.2.16. Hekim Reşidüddin ibn Halife

1184 senesinde Halep’te doğmuştur. Şam’da Abdullatif Bağdadi’den dersler almıştır. Ba’lebek’li Bahremşah’ın daveti üzerine onun hizmetine girmiş ve iyi maaş almıştır. Bunun karşılığında o da hükümdar için bir matematik kitabı yazarak ona sunmuştur. Meliku’l-Adil Ebubekir b. Eyyub’un Şam’da kör bir kölesini hiçbir tabîb iyileştiremezken o iyileştirmiş ve şöhreti artınca Meliku’l-Adil onun burada kalmasını isteyerek maaş bağlamıştır. Daha sonra Nureddin Bimâristânı’nda görev yapmıştır. *Ta’âlik ve Mücerrebât fi’t-Tıbb, itâbu’l-Üstukussât, Makâletün fi’s-Sebeb ellezi Lehu Hulikat el-Cibâl, Makâletün fi Nisbeti’n-Nabz ve Müvâzenetihi İlâ Harekâti’l-Mosikâriyye, Kitâb Tıbbi’s-Sûk, Kitâbu’t-Tıbb, Kitabu’l-Mücez fi İlmi’l-Hisâb* adlı eserleri mevcuttur¹⁰⁷.

2.2.17. Hekim-i Süryani Ebu Sâlim b. Kurabâ

Yakubi mezhebindendir. Sultan Alâeddin’in hem dostu hem tabîbidir. Sultan bu tabîbi hiç yanından ayırmaz gittiği her sefere onu da götürürmüş. Birgün Malatya’dan Harput’a sefere çıkıldığında Sultan yine bu tabîbe haber göndermiş fakat Ebu Sâlim sefere katılmaya geç kalmıştır. Bu sebeple Sultanı gücendirdiğini düşünerek zehir içip hayatına son vermiştir¹⁰⁸.

¹⁰³ Şemseddin Sami, *Kâmusu’l A’lâm*, Kaşgar Neşriyat, C.IV, Ankara 1996, s.2630.; Kayhan, *a. g. m.*, s. 161.

¹⁰⁴ Ahmet Ağrakça, “Artukoğlu Dönemi Tabîblerinden Fahrüddin el-Ensârî el-Mardinî”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26-27 Ekim, C.I, Mardin 2008, s.419.

¹⁰⁵ Ali Bakkal, “İslam’ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya’da Tıp Eğitimi ve Hastaneler”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26-27 Ekim, C.I, Mardin 2008, s.508-509.

¹⁰⁶ Terzioğlu, “Bimâristân”, s. 169.

¹⁰⁷ Bakır, *a. g. t.*, s.100.

¹⁰⁸ Sami, *a. g. e.*, C.I., s.659.

2.2.18. Hekim Tâcüddin el-Bulgarî

Hakkında ki bilgiler oldukça azdır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev bu tabîbi Bağdat'a elçi olarak göndermiştir. Tabîb bu sırada 90 yaşındadır ve gittiği sene Bağdat'ta vefat etmiştir. İki tane tıp eseri bulunmaktadır. Bunlar: *Muhtasar fî Ma'rifeti'l-Edviyeti'l-Müfrede ve Mâhiyâtihâ, Câmi'u'l-Edviyeti'l-Müfrede ve'l Ağziye* adlı eserlerdir¹⁰⁹.

2.2.19. Hekim Ekmelüddin en-Nahcuvânî

Zamanın Galen'i, zamanın Eflatun'u gibi unvanlarla da anılan Konya'da yaşamış ünlü bir tabîbtir¹¹⁰. Mevlânâ'nın da tabîbliğini yapmış o ve dostlarına çeşitli haplar ile müshiller hazırlamıştır. Sultan Rükneddin'e tiryaklar hazırlamıştır¹¹¹. Kendisine kullanılan unvanlardan biri de Beyhekim'dir bu sebeple Konya'da bulunan Beyhekim türbesinin kendisine ait olduğu düşünülmektedir¹¹².

2.2.20. Hekim Cerrah Vasil (Fasil)

Sultan Alaeddin Keykubat'ın Şam'a doğru yola çıktığı bir sırada Malatya civarlarında rahatsızlanması üzerine bölgedeki tüm hekimler çağırılmıştır. Sultan Alaeddin'in boynunda bir çiban çıkmış tüm hekimler o çibana dokunulmamasına kanat etmişlerdir. Daha sonra çağrılan Cerrah Vasil çibani neşter yardımıyla büyük bir maharetle tedavi etmiştir. Bu tedavinin ardından pek çok hediye verilmiş ve büyük servet sahibi olmuştur¹¹³.

2.2.21. Hekim Necmüddin en-Nahcuvânî

Emir Celaleddin Karatay'ın bilgi birikimi yüksek birini vezir yapmak istemesi üzerine Necmüddin'e vezirlik teklif etmiştir. O da kendisine ve diğer memurlara aynı oranda akçe verilmesi, kendisine karşı çıkanların cezalandırılmaması ve hazinenin idareli kullanılması şartları ile görevi kabul etmiştir. Bir süre sonra onun bu istekleri olmayınca görevden ayrılmış ve Halep'e giderek orada yaşamıştır¹¹⁴. *Hallu Şukûki'l-Mûrede fî Şerhi'l-Fahri'r-Râzî, Zübdetü'n Nakz ve Lübâbu'l-Keşf* adlı eserleri bulunmaktadır¹¹⁵.

¹⁰⁹ İzgi, a. g. m., s.219-220.

¹¹⁰ Bayat, a. g. e., s. 277.

¹¹¹ Ahmed Eflaki, a. g. e., s. 117-118, 327, 328, 392-393, 458, 483-484.

¹¹² İzgi, a. g. m., s.227; Bakır, a. g. t., s.107-108.

¹¹³ İbn Bibi, a. g. e., C.I, s. 312-313.

¹¹⁴ İbn Bibi, a. g. e., C.II, s.126-127.; Bakır, a. g. t., s.109.

¹¹⁵ Nesirov, a. g. m. s. 342.

2.2.22. Selçuklular Döneminde Yaşadığı Bilinen Diğer Tabîbler

- Abdullah es-Sivasî
- Ali es-Sivasî
- Cemalüddin b. Abdullah b. Abdusseyyid
- Zeyneleddin İsmail b. Hasan e-Cürcanî
- Emir Şerefü'z-Zaman Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-İlâlî
- Ali b. Muhammed el-Kayinî
- Necibüddin Ebû Bekir en-Nişaburî
- Ali Muhammed b. Mahmud b. Yusuf b. Ebî'l-Bedî
- Aynü'z-Zaman el-Hasan el-Kattan el-Mervezî
- Ebu Said Muhammed b. Ali el-Tahhân
- Emir Tabîb Ahmed
- Şucâüddin Ali b. Ebî Tahir
- Sadri Feridüddin Mehmet Cacermi
- Bedreddin İbn Hibli Musulî
- Takiyuddin Tabîb Resefi
- Safiyüddeve Nasranî
- Kutbeddin Şirazî
- Şem'un Harputi
- Hekim İmadüddin ed-Duneysirî
- Hasnunür Rehavî
- Ebu'l Ferec Nasranî
- Hekim Muvaffaküddin Abdulaziz
- Hekim Ebî'l-Mecd Ebî'l-Hakem
- Hekim Sa'duddîn b. Abdulaziz
- Hekim İbn İlalmış

- Hekim Mühezzebuddin Ahmed b. el-Hâcib
- Hekim Şerefuddin b. er-Rahbî
- Hekim Ebu'l-Farac el-Kuff
- Hekim Radiyyuddin er-Rahbî
- Hekim Emînüddin el-Ebherî
- Ebu Bekir b. ez-Zeki el-Mutatabbib el-Konevî
- Hekim Şemsuddin Muhammed el-Kullî¹¹⁶.
- Gazanferî Tebrizî
- Alâeddin-i Erzincani
- Urfalı Tabîb İsâ
- Rıdvan b. Ali
- Urfalı Hasnon
- Ferîdeddîn Muhammed Cacermî
- Bedreddin b. Harirî
- İzzuddin b. Hubel Masilî
- Burhaneddîn İbrahim b. Abdurrahman b. Ebû Bekr, Hekim Nakib
- Tabîb Şerefeddin el-Antakî Ya'kubî
- Ebû Sâlim en-Nasranî el-Ya'kubî, Kureba
- el-Hekim Şem'un el-Harputî¹¹⁷
- Hekim Urfalı Hasnon ¹¹⁸.
- Hekim el-Hasan Ebu Abdullah ¹¹⁹.
- Hekim İzzeddin b. es-Suveydî¹²⁰.

¹¹⁶ Bakır, a. g. t., s. 86, 88-90, 100, 103, 108, 110, 112-117.

¹¹⁷ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s.122-123.

¹¹⁸ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 50.

¹¹⁹ Fatma İbrahim Muhammed Sâlimân - Sâmi Salih Abdulmâlîk, “ Bîmâristânâ Nuruddin ve Cebher Nüseybe Enmüzece”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, C.III, 19-21 Ekim, Konya 2013, s.293.

¹²⁰ Ali Haydar Bayat, “İbnü's-Süveydî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXI, İstanbul 2000, s.213-214.; Bakır, a. g. t., s.114.

2.3. TIP ALANINDA GÖREV YAPAN DİĞER GÖREVLİLER

2.3.1.Ser-Etıbb (Tabîb-i evvel)

Hastanenin genel işlerinden sorumlu başhekimdir. Hastanedeki idare işlerini yardımcıları ile yürütmektedir¹²¹.

2.3.2.Mütehassıs Müderrisun

Uzman hekimlerdir. Kendi alanlarında uzmanlaşmış olan bu hekimler Tabîb-Şakirdleri (Asistan) ve talebeleri yetiştirirlerdi¹²².

2.3.3.Tabîb-Şakirdi (Asistan)

Doktor yardımcısı ya da çırağı da denilen günümüz asistanı veya araştırma görevlileri ile aynı işi yapan kimselerdir. Selçuklularda eğitimini tamamlayan Tabîb-Şakirdiler imtihana girerek uzman olurlardı. Konya’da bulunan dârüşşifalara tayinleri yapılırdı¹²³.

2.3.4. Bîmârcı / Gülhab (Hastabakıcı)

Hastabakıcı olarak da bilinen bu görev mensupları hastaların bakımından sorumludur. Gülhab (Tımarcı), sadece akıl hastaları ile ilgilenen hastabakıcılara verilen isimdir. Kadın ve erkek hastabakıcılar hastaların yemeklerini dağıtır, hastaların kişisel temizliğini yapar, çarşafı değiştirir, elbiselerini temizler ve ilaçlarını verirlerdi. Örneğin Şam’da bulunan Nureddin Zengî Dârüşşifası’nda hastaların belirli listelere göre yemek ve ilaçları hastabakıcılar tarafından dağıtılırdı¹²⁴.

2.3.5. Hemşireler

Selçuklularda kadın hastabakıcılardan bahsedilmektedir. Bunların bir kısmının hemşire olduğu düşünülmektedir¹²⁵.

2.3.6. Hânende-Sâzendeler (Şarkıcı-Çalgıcılar)

Ruh hastalıklarının tedavisinde musiki oldukça önemlidir. Bir müzik heyetinde çalgı aleti çalan kişilere sâzende, eserleri okuyan kişilere ise hânende adı verilmiştir. Selçuklu Dârüşşifalarında hastalar musiki ile tedavi edilmeye çalışılmıştır.

¹²¹ Köker, *a. g. m.*, s.193.

¹²² Köker, *a. g. m.*, s.194.

¹²³ Köker, *a. g. m.*, s.195.

¹²⁴ Köker, *a. g. m.*, s.196.

¹²⁵ Köker, *a. g. m.*, s.197.

Bîmâristânların tavanlarına primitif hoparlör sistemi yapılarak günde üç kere hânendeler ve sâzendeler fasıl dinleterek hastalara musiki ile telkin tedavisi uygulamışlardır¹²⁶.

2.3.7. Hamami (Hamamcı)

Dârüşşifalarda bulunan hamamlarda hamamcılar görev yaparlar; suyun ısıtılması ve hastaların yıkanması ile ilgilenirlerdi¹²⁷.

2.4. ECZACI VE ECZACILIK

Dönemi ile kıyaslandığı zaman Selçuklu eczaneleri de oldukça gelişmişlerdir. Hindistan'dan getirilen ürünler ile ilaçlar yapılmaktaydı. Eczaneler hem şehirlerde hem de kervansaraylarda bulunurdu¹²⁸. Her hastalık için ilaçların yapımı ya da tedarikinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu ilaçların karanlık odalarda muhafaza edilmesi Selçukluda başlayan uygulamalardan bir tanesidir¹²⁹.

Türkiye Selçuklu devletinde eczacılığın bir meslek olarak icra edildiği bilinmektedir. Devâ-sâz denilen eczacıların macun ve şerbet şeklinde ilaçları hazırlayıp “darûhâne” denilen eczanelerde satışlarını yaparlardı¹³⁰. Assab-Şakird isimli yardımcıları mevcuttur. Hazırlanan ilaçlar hastanenin dışında karanlık bir odadan hastaya verilirdi¹³¹. Tıpkı tabîblerde olduğu gibi eczacılıkta da usta-çırak ilişkisi vardı. İlaçlar hekimler tarafından reçete edilir devasâzlarda yardımcıları ile birlikte ilaçları döverek öğütüp hazır hale getirirlerdi. Bu ilaçlar hazırlanırken belli ağırlık ölçüleri teraziler, havanlar, imbik, şifa tasları ve ilaç kapları kullanılmıştır. Kullanılan şifa taslarında dua, ayet, rakam, semboller gibi şifa verdiği inanan unsurlar bulunurdu¹³².

Genellikle dârüşşifâların bir eczanesi bulunurdu. Kervansaray Bîmâristânlarında içinde ilaç satıldığı bir yer olurdu. Dârüşşifâlarda aşşablar ilaçların karışımını hazırlar edviye-i kub denilen görevliler ise ilaçları döverek öğütme işlemini yaparlardı¹³³. Bu dönemde kullanılan ilaçlar genellikle şerbetler macunlar ve müshillerdir.

-Sirkengünün: Bal ile sirke karışımından oluşan şerbettir.

¹²⁶ Köker, a. g. m., s.197-198.

¹²⁷ Erdoğan Merçil, a. g. e., s.141.

¹²⁸ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s.54.

¹²⁹ Köker, a. g. m., s.206.

¹³⁰ Merçil, a. g. e., s. 116.

¹³¹ Köker, a. g. m., s.193.

¹³² N. Bedi Şahsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s.183-185. ; Seyhan Atak, *Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde Tababet*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, s.62.

¹³³ Şahsuvaroğlu, a. g. e., s.185. ; Atak, a. g. t., s.62.

- Badem yağı: Fazla kullanımı kuruluk yapmaktadır.
- Helile: Tohumları müşil olarak kullanılan bir bitkidir. Sakinleştirir ve ilacı keser.
- Sürme: Göz tedavisinde kullanılır.
- Afyon: Uyuşturmada kullanılan bir bitkidir.
- Tutiya: Göz ağrısına iyi gelir ve gözü kuruluktan kurtarır.
- Galiye: Güzel kokulu ilaç misk, amber gibi kokulardan oluşur beyne, kalbe, baş ağrısına iyi gelirdi.
- Tiryakî: Zehirlenmelere karşı panzehir olarak kullanılırdı¹³⁴.

Selçuklu tıbbı çağın gerisinde kalmamış aksine hem kendi dönemine hem de kendinden sonrakilere örnek teşkil etmiştir. Osmanlılar zamanında kullanılan ilaçlar, tedavi yöntemleri bir Selçuklu yansımasıdır denilebilir. Günümüzde bile kullanılan Ergoterapi ya da Prevariantoryum sistemi Selçuklu da başlayan tıbbi uygulamalardır. Bu durum Selçukluların tababet alanında ne kadar ileri seviyeye ulaştıklarını göstermektedir.

¹³⁴ Merçil, *a. g. e.*, s. 116-119, Atak, *a. g. t.*, 62.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AKLİ YETERSİZLİK ve AKIL TUTULMALARI

1. AKLIN MAHİYETİ

Akıl kavramını tam olarak açıklayabilmek için öncelikle zekâ ile akı ayırmamız farklarını ortaya koymamız gerekmektedir. Akıl ve zekâ aynı kavram olarak karşımıza çıksa da ikisi de birbirinden hem anlam hem de işlevsellik açısından ayrırırlar. Psikiyatride akıl “engelleme”, “bağlama”, “tutma” ve “koruma” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Tam zıddı aptallık ve ahmaklıktır. Aklın işlevlerinden olan engelleme tehlikelere karşı koyabilmeyi, bağlama akıl yürütmeyi, tutma bilgileri depolamayı, korumada elde dilen bilgiyi muhafaza etmeyi ifade etmektedir. Zekâ ise psikiyatride planlama, problem çözme, soyut düşünme, yargılama, öğrenme anlamlarında kullanılmıştır¹³⁵.

Akıl ve zekânın Türkçe’deki karşılıklarına baktığımız zaman “akıl” herhangi bir şeyi kavrayabilme, anlayabilme, düşünebilmektir. “Zekâ” ise anladıklarından sonuç çıkarma, analiz etme, fikir yürütme, kanıya varma durumudur¹³⁶. Anlama olgusu akıl ile başlayan bir eylem iken sonuca varma durumu zekânın ürünüdür. Ama gerek Türkçe de gerek diğer dillerde genellikle akıl ve zekâ çoğu zaman aynı anlamda kullanılmıştır¹³⁷. Edib Ahmed Yükneki’de *Atabetü’l Hakâyık* adlı eserinde “ukuş” kelimesini akıl ve zekâyâ karşılık olarak kullanmıştır; “*ukuş: akıl, fikir ma’nâsına gelen (uk) kökünden, zekâ demek*” diyerek örnek olarak da şu sözleri vermiştir;

“İşit imdi kaç beyt Habîb fazlâtın, Ukuş hûş yititip sözümni aña

*(işit imdi kaç beyit Habîb-i (Ekrem) fazlândan, zekâ ve aklını zorlayıp sözümü anla)*¹³⁸ görüldüğü üzere tek bir kelimenin karşılığı akıl ve zekâyı işaret ederken, bu ikisi de aynı anlam için çoğu zaman ortak kullanılmışlardır. Edib Ahmed Yükneki’de ayrıca akıl ve zekânın anlamaya yarayan unsurlar olduğunu ifade etmiştir.

Felsefe biliminin ana konularından birisi akıl olmuştur. Düşünürler, filozoflar akıl kavramını sürekli açıklamaya ona bir karşılık bulmaya çalışmışlardır. Ne de olsa akıl gözle görülemeyen ama varlığı hissedilen içgüdüsel bir olgudur. İnsanların akılları

¹³⁵ Osman Özdemir, “Psikiyatrik Açıdan Akıl ve Aklın Terbiyesi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2017, s.115-117.

¹³⁶ (sozluk.gov.tr) (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

¹³⁷ Ferhat Bayık, “Aristoteles ve Descartes Bağlamında Akıl ve Zekâ Kavramlarının Farkları”, *Kaygı Dergisi Araştırma Makalesi*, S.18, 2019, s.173.

¹³⁸ Edip Ahmed Yükneki, *a. g. e.*, s.146.

ile hareket ettiklerini, hayvanlarında içgüdüleri ile hareket ettikleri gerçeğini kavrayıp aklın boyutunu, şeklini, etkisini ve gücünü yorumlamaya çalışmışlardır¹³⁹. Akıl Aristoteles'e göre vücutta bir parçası olmadığından ruh ile bütünleştirilmelidir. O aklın ancak ruhun bir parçası olduğu görüşündedir. Genelde akıl ve zekâ nasıl birbirinden ayıramıyor ise akıl ve ruhta bir bütündür. Aklın sezgisel olduğu düşünüldüğünde ise ruh ile bütünleştirilmesi oldukça akla yatkındır. Aristo ayrıca sezgisel akıldan bahsederken onun zekânın da temelini oluşturduğu görüşündedir¹⁴⁰.

İslam tarihinde ünlü hekim ve filozoflardan bazıları da akıl kavramını irdeleyerek kendi düşüncelerini yansıtmışlardır. Ebû Bekir er-Râzî Muhammed b. Zekeriyâ (ö.925) akli oldukça üstün bir varlık olarak nitelendirirken bunun sebebini de düşünebilme özelliğine sahip olması şeklinde nitelemiştir.¹⁴¹ Bu sözlerden anlaşılacağı üzere düşünen akıl üstün akıldır ve üstün akla sahip olan insanda yaratılanların en üst mertebesinde. İbn Sînâ (ö.1037) akli belli aşamalarla sınırlandırmış (üst akıl, alt akıl, faal akıl vs.) ve asıl bilgiye doğru olana ulaşmanın bu aşamalar sonucunda olacağını düşünmüştür¹⁴². İbn Sînâ'ya göre ilk olarak akıl tarafından basit bir kavrama işlemi gerçekleşir, daha sonra ortaya çıkan bütün detaylar zekâ/zihin sonucunda gerçekleşir. Ona göre basit kavrayış ile alınan bilgi idrak sürecinin sonunda tutarlı bir bilgi olarak ortaya çıkar. Yani akıl algılamayı görev edinirken zekânın görevi idrak etmek ve neticeye ulaşmaktır.

Gazzâlî(ö.1111) ise somut olan her şeyin akıl ve zekâ ile kavranıp- sonuçlanması durumunu soyutlama olarak tanımlar. Akıl ile algılanan her durum maddi yani somut dahi olsa bile idrak aşamasında soyut duruma gelmektedir¹⁴³. Yani aklın algıladıkları somut iken zekâ ile idrâk aşaması gerçekleşirken durum soyutlaşır. Mevlânâ (ö.1273) da akıl kavramına değinmiştir. O da aklın göz ile görülmediği ve sezgisel olduğunu şu sözleri ile ifade etmektedir; “ *Akl denizi gizlidir, görünmez, görünen âlem suret âlemdir. Bizim şu dış görünüşümüz, akıl denizinin bir dalgası yahut bir ıslaklığıdır*¹⁴⁴”

¹³⁹ Mustafa Aydın, “İnsanlığın Çözüp Bitirilemeyen Sorunu: Amaçsal ve Araçsal Akıl (Akıl ve Zekâ İkilemi)”, *İlmi Etüdler Derneği İnsan & Toplum*, S.8, 2018, s.144.

¹⁴⁰ Bayık, a. g. m., s.175.

¹⁴¹ Ebû Bekir er-Râzî Muhammed b. Zekeriyâ, *Ruh Sağlığı*, Çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s.63.

¹⁴² Bilal Karabey, “ İbn Sînâ Felsefesinde Faal Akıl” ,*Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S.3, Haziran 2020, s. 45.

¹⁴³ Gazzâlî, *Me'aricü'l-Kuds*, Çev. Serkan Özburun, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 68.

¹⁴⁴ Mevlânâ, a. g. e., C.I, b. 1112; Kadir Özköse, “ Mevlana'nın Mesnevisinde Akıl Eleştirisi ve Aklın İşlevselliğine Yönelik Yaklaşımları”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, 2017, s.15.

Mevlânâ da bu sözleri ile akılı görmenin mümkün olmadığını fakat onun her daim hissedildiğini ifade etmiştir.

Akıl insan ve hayvanı birbirinden ayıran en temel özellikten birisidir. Her sağlıklı bireyin akılı vardır. Bu ona düşünebilmesi, normal komutlara uyabilmesi, doğruyu ve yanlış ayırt edebilmesi gibi olgular sağlamaktadır. Akıl somut olarak ölçülemez bir olgudur. Sağlıklı olduğu takdirde kişinin otokontrolünü sağlayabilme yetisini vermektedir. Akılsız tanımı doğru ve isabetli düşünemeyen kişiler için kullanılmaktadır. Derin düşünmek incelikleri kavrayabilmek hikmetli konuşabilmek ancak akıl sayesinde mümkün olabilir.

Zekânın aklın algıladığı her şey de sonuca varma yetisi olduğuna daha öncede değinmiştik. Algılanan şey her ne ise sebep-sonuç bağlamında ilişki kurup analizini yaptıktan sonra bir sonuca varma eylemini gerçekleştirmektedir. Zekâ ve akıl ilişkisini bir örnek ile açıklayacak olursak; akıl havanın yağmurlu olacağını algılayarak, zekâ dışarı çıkarken şemsiye alma eyleminin gerçekleşmesini sağlar. Yani zekâ insan hayatını kolaylaştırmak için var olan bir husustur. Geçmişten günümüze kadar yapılan tüm buluşlar bir zekâ ürünüdür. Akıl neyin eksikliğini- noksanlığını kavrayarak zekâ buna çözüm üretmek ile yükümlüdür. Akıl olmadan zekâdan bahsetmek mümkün değildir. Her iki olguda her ne kadar görünmese de varlıkları her sağlıklı bireyde hissedilebilir. Az önce verdiğimiz örnekte akıl noksanlığı olan bir birey yağmuru yağacağını kavrayamadığı gibi bunun sonucunda şemsiye almayı da düşünemez¹⁴⁵.

Zekâ ve akıl arasında farklılıklara son olarak değinecek olursak; akıl her sağlıklı bireyde mevcut olurken zekâ sonradan gelişkenlik gösterir. Örneğin ateşe elimizi uzattığımızda yanacağını her sağlıklı birey akılı sayesinde bunu bilebilir. Fakat her insan matematik profesörü, besteci vs. olamaz. Bunlar zekânın gelişimi sonucunda ortaya çıkar. Zekâ somut olarak IQ testleri ile ölçülebilirken akıl için aynı şeyin mümkün olmadığını söylemiştik. O zaman şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; akılı olmayan bireylerde zekâ gelişimi de mümkün olmamaktadır. Akıl herhangi bir durumu, olayı, olguyu, maddi olan her şeyi algılama yetisidir. Zekâ ise algılanan durumu analiz etme, detaylandırma ve bir sonuca varma yetisidir. Akıl genel bir tabir olup zekâyı da içinde barındırır dahi ikisi arasında fark vardır¹⁴⁶. Bu iki kelime bir biri yerine kullanılsa da

¹⁴⁵ Mevlüt Erten, “Akıl-Zekâ Ayrımı Bağlamında Münafıkların Zihniyet Analizi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.4, 2013, s.3-4.

¹⁴⁶ Erten, a. g. m., s.11.

işlevsellik açısından diğeri ötekinin işini yapamaz. Bu bilgiler neticesinde sonuca vardığımız bir husus akıl direk olarak algılamayı yaparken hata yapmaz, zekânın ulaştığı sonuçlarda yanılma payı her zaman olabilir. Bu durum bile ikisinin farkını açıkça ortaya koymaktadır.

2. AKLİ YETERSİZLİK VE AKIL TUTULMASI

Aklî yetersizlik kişide doğuştan var olan ya da sonrasında meydana gelen bir yetersizlik durumudur. Kişi günlük hayata uyum sağlayamaz, kişisel ihtiyaçlarını yerine getirmez bir haldedir. Kısacası sosyal ve uyumsal becerileri bireyin işlevsiz duruma gelmesidir. Bu kişilere aklî yetersizlik ve zihinsel yetersizlik tanımlamalarının dışında “deli, ruh hastası, aciz, bozuk, çıldırmış” gibi hitaplarda kullanılmıştır. Tarihsel süreçte ise “idiot, moron, embesil, gerizekalı” gibi ifadeler ile adlandırıldıkları da olmuştur. Aklî yetersizliği bulunan bireylere toplumların bakış açısı ve yaklaşımları farklılık arz etmiştir. Türk devletlerinde tarih boyunca aklî yetersizlik yaşayan bireylere olumlu yaklaşımlar sergilenmiştir¹⁴⁷. Bu duruma en güzel örnek ileride ele alacağımız darüşşifalarda akıl hastaları için ayrı bölümler açılıp tedavilerinin yapılmaya çalışılmasıdır.

İnsan beyninin kısa süreli etkisiz hale gelmesi durumuna da akıl tutulması denilmektedir. Bu durum oluştuğunda kişinin bilinci açık olsa bile hareketlerinin farkında olmamaktadır. Yani kısaca kişinin mantık süzgecinin çalışmadığını söyleyebiliriz. Kişinin ani şok geçirmesi halinde ortaya çıkabilen akıl tutulmalarında mantık süzgeci etkisiz hale gelmektedir¹⁴⁸. Bu durumda da tıpkı deliler gibi hareketlerinden bağımsız olurlar fakat delilik ile akıl tutulmasının arasındaki en büyük fark ise zamandır. Delilik uzun süre kalıcı olurken, akıl tutulması geçicidir.

Bir anlık hırs, öfke, sinir, heyecan, gaflet durumlarında akıl tutulması yaşanarak bilinçsiz hareketler ortaya çıkar ve akabinde yüksek ihtimalle pişmanlık yaşanmaktadır.¹⁴⁹ Genelde suçluların olaydan sonraki ruh haline bakıldığında suçluluk ve pişmanlık duygusu görülmektedir. İnsanlar anlık kararlarının ardından büyük oranla pişman olmaktadır ve bu durum kişinin ruh halini daha fazla etkilemektedir.

¹⁴⁷ Emre Ünlü, “Osmanlı Döneminde Zihin Yetersizliği Olan Bireyler”, *Turkish Studies*, C.XIII,2018, s. 1566-1567.

¹⁴⁸ Ümit Yüksel, “Akıl Tutulması”, (<https://www.google.com.tr/amp/s/insanvehayat.com/akliniz-tutulmasin/amp/>) (Erişim Tarihi:03.10.2020)

¹⁴⁹ A. Raif Öztürk, “Akıl Tutulması ve Akli Etkileyen Faktörler”, <https://www.risaleajans.com/araifozturk/akil-tutlmasi-ve-akli-etkileyen-faktorlerE> (Erişim Tarihi: 03.10.2020)

Çevresel faktörler ve kişisel çıkarlar akıl tutulmasına sebebiyet vermektedir. İnsanlar kişisel çıkarları doğrultusunda hareket ederken hırs ve kibir bilinçlerini bulandırmaktadır. Bencillik akıl tutulmasına sebep olan en büyük ve en tehlikeli nedenlerinden biridir.¹⁵⁰ Bu ve bunlar gibi unsurların beyin sağlığını olumsuz etkilediği aşikârdır.

2.1. AKIL TUTULMASINA SEBEP OLAN UNSURLAR

2.1.1. Öfke

Öfke kişinin karşılaştığı ve ona zarar verebilecek herhangi bir olay karşısında olumlu olarak hareket etmeme durumudur¹⁵¹. Öfke her bedende bulunan ve bedene ait olan bir güç unsurudur. İnsana büyük hatalar yaptırır diyen filozof Kindi'ye göre öfkenin önünde yalnız insanın nefsi içinde yer alan 'irade' durabilmektedir. Kindi'nin burada bahsettiği nefis aslında kişinin aklıdır. İrade ile karşı konulamayan öfke duygusu aklın önüne geçerek ve insana istemediği şeyleri yaptırabilmektedir. Hatta Kindi her insanda bulunan öfke gücünün köpek, akıl gücünün ise Melek şeklinde nitelemeler yapmıştır. Ünlü İslam filozoflarından İbnü'l-Arabî ise öfkeyi nefsten ayırmada onun içinde var olan irade ve şehvet duyguları ile ele almıştır¹⁵².

Öfke aynı zamanda yalnızlık duygusu, korkular, özgüven eksikliği ve başarısızlık sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Öfke basamaklarını şu şekilde sıralayabilmek mümkündür; gözü dönmüş öfke, kısmen kontrol edilebilen öfke, üzerine gitmek ve engellenmek istenen öfke, suçlayıp karalayıcı öfke, tehditler halinde öfke, sinsice ilerleyen öfke şeklinde öfkenin çeşit ve aşamalarını sıralanabilir. Bu çeşit öfkeleri bulunan kişiler genelde her şeyi kontrol edebilmeyi isterler ve bunu da genellikle şiddetle elde etmeye çalışmaktadırlar. Öfkeden kurtulmanın yolları ise kişi önce öfke problemi olduğunu bilmelidir. Kişinin öfkesini başka şeylere yönlendirmesi bu aşamada önemlidir. Nefes egzersizleri genelde öfkeyi dizginlemekte işe yaramaktadır. Olumlu düşünme çalışmaları da kişi üzerinde etkili olabilmektedir¹⁵³.

¹⁵⁰ Ömer Faruk İlhan, "Akıl Tutulması Denemesi", *İdarecinin Sesi*, Temmuz Ağustos 2011, s.95.

¹⁵¹ Hülya Şahin, "Öfke ve Öfke Denetiminin Kavramsal Temelleri", *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.10, 2005, s.1.

¹⁵² Enver Uysal, "Kindi ve Farabi'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlaki İçeriği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XII, S.2, 2004, s.151-153.

¹⁵³ Şahin, a. g. m., s. 6-16.

2.1.2.Hevâ (Nefs)

Nefs kelimesi kendilik anlamına gelmektedir. Nefs ile ego uyumlu bir ilişki içerisindeyler. Nefs kendi içinde derece derece olup hayvani nefis içlerinden en tehlikelidir. Nefs ve ego bir arada olduklarında insana geri dönölmez hata yaptırdıklarından kişinin ruh halini olumsuz etkiledikleri de aşikârdır. İstekler iyi de olsa kötü de olsa nefis tarafından ortaya çıkmaktadır. İnsan yapısı gereği buna karşı koyması bazen güçleşebilmektedir. Bu sebeple istek ve arzular doğrultusunda anlık akıl tutulmaları yaşanabilmektedir¹⁵⁴. Nefs her insanda bulunan iyi ve kötü tüm istekler bütünüdür diyebiliriz. Kişi nefse sadece irade ile karşı koyabilir.

2.1.3.Hırs ve Haset

Kıskançlık ve çekememe durumu olan haset bir ruhsal rahatsızlıktır. Genelde kişinin kendisini başkasıyla kıyaslamasıyla ortaya çıkmaktadır. Beraberinde öfke, nefret, saldırma isteği, zarar verme düşüncesi, yetersizlik gibi duyguları da ortaya çıkarmaktadır¹⁵⁵. Bu duygularda her zaman için hissedildiği andan itibaren kişide geçici akıl tutulmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde hırs duygusu insanın tüm benliğini ele geçirerek yanlış kararlar almasına ya da yanlış tavır ve tutumlar sergilemesine sebep olmaktadır.

2.1.4.Sarhoşluk

Sarhoşluk insanda meydana getirdiği değişik duygular sonucunda bilinç bulanması ile beraber akıl tutulmasına sebep olmaktadır. Bu durumda insan dengesi bozulduğu için kendisine ya da etrafındakilere zarar verebilmektedir. Alkol direk beyni etkilediği için kişiyi suç işlemeye teşvik edebilmektedir. Bu durumda ki bir kişide psiko-fizyolojik sorunların ortaya çıkması muhtemeldir. Kişinin beyin idrak merkezi geçici olarak kapanırken bilinçaltı açığa çıkar ve kişi yapmak istediği her şeyi, söylemek isteyip de söyleyemediklerini kontrolsüzce iletebilmektedir¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Sümeyye Nur Külçe, “İbn Sînâ’nın Nefs Kavramı ve Modern Psikolojide Ego Kavramının Benlik Olgusu Bağlamında Karşılaştırılması”, *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, C.I, S.1. Ocak 2018, s.57-61.

¹⁵⁵ Merve Yerli, “Haset Duygusunun Teorik Düzeyde İncelenmesi ve Psikoterapi Sürecinde Ortaya Çıkışı”, *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, S.5, 2018, s.23.

¹⁵⁶ Uğur Alacakaptan, *Sarhoşluk Halinde İşlenen Suçlarda Cezai Mesuliyet*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1961, s.19-21.

2.1.5.Cimrilik

Pintilik olarak da adlandırılan cimrilik psikolojik bir rahatsızlıktır. Kişinin elinde olanı kıskanması ve esirgemesidir. Cimrilik maddi ve manevi olabilmektedir. Manevi cimrilikten kasıt inancın zayıflaması şeklinde olabilmektedir. Cimrilik kişinin malını çok sevmesi, bitmesinden korkması, ya da geçmişte yaşadığı maddi sıkıntılardan kaynaklı cimrilik meydana gelebilmektedir. Gazzâlî 'ye göre cimrilik insanı Allah'tan uzaklaştıran kalbi bir hastalıktır. Hz. Muhammed'de bir hadisinde cimri ile cömerdi açıklarken, cimriyi içine girdiği zırhtan kurtulamayan daha çok büzülen kişi olarak nitelemiştir. Tedavinin ise telkin ve eğitim ile olabileceği düşüncesindedir¹⁵⁷.

2.2. AKIL HASTALIKLARINDAN YAYGIN OLANLAR

Akıl hastalıkları nesiller boyu var olup günümüzde de çeşitli türleri ve etkileri olan bir hastalık türü olmuştur. En yaygın ve en ağır türleri Melankoli, Şizofreni, Mânia, Histeri olarak bilinmektedir. İlkel zamanlarda bu hastalıkların teşhisi bile çok zor yapılırken; Selçuklular bu hastalıkları tedavi etmeye çalışmıştır. Günümüzde de bu hastalıkların tedavisinde çeşitli yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Kullanılan bu tedavi yöntemlerinden birçoğu Selçuklularda uygulanan metotlar ile benzerlik taşımaktadırlar.

2.2.1. Melankoli (Kara Sevda)

Kelimenin kökeni yunanca 'melan' yani kara ve 'khole' safra anlamlarında kullanılan iki kelimenin birleşmesi ile ortaya çıkar¹⁵⁸. Melankolinin sözlük tanımı ise; hüznün veren, hüznün belirtisi olan ve kara sevdaya tutulmak şeklinde ki tanımlar bütünüdür¹⁵⁹. Günümüz tıbbında ise melankoli eşittir hafif depresyon halidir. Depresyonun bir versiyonu olarak adlandırılan melankolinin tarihi M.Ö. 4. asıra kadar gitmektedir. Bu yıllarında Hipokrat bazı ruhsal rahatsızlıklar için melankoli adını kullanarak bugünkü depresyon tarzı bir tabloyu tanımlamıştır¹⁶⁰. Melankolide belirtiler şu şekildedir;

*Sürekli hüznün hali

*Önemli durumlara odaklanamama

¹⁵⁷ Adem Dölek, "Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedavi Yolları", *Din Bilimleri Araştırma Dergisi* IV, 2004, s.101-125.

¹⁵⁸ Andrew Schull, *Uygarlık Ve Delilik*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2020, s.37.

¹⁵⁹ (sozluk.gov.tr) (Erişim Tarihi: 08.09.2020)

¹⁶⁰ M. Hakan Türkçapar, "Melankoli Depresyon", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S.7, 2004, s.21.

*Miskinlik, tembellik

*Yaşama sevinci ve isteğin yok olması

* Sevdiği birini veya bir şeyi kaybetmiş gibi yas tutma

*Devamlı acı çekme durumu

*Kendini yetersiz hissetme ve kendini ayıplama halleri görülmektedir¹⁶¹.

Semptomlara bakıldığında kişinin duygu durumunda ki değişikliklerden bu hastalığın belirti gösterdiğini anlayabilmekteyiz. Ne yazık ki hafif depresyon hali olan melankoli çağımızın da popüler hastalıklarından biridir.

2.2.2. Şizofreni (Gerçek İle Gerçek Dışını Ayıramama)

Şizofrenik hastalık dediğimiz bu ruhsal dengesizlik ruhun bütün alanlarında belirtiler ve etkenler gösterebilen, özellikle de gençlik dönemlerinde başlayan, gelişimi ve sona ermesi hastaya göre ayrıca zamana göre değişen, henüz tam olarak nedeni bilinmeyen yine önemli oranda yeti yitimine sebep olan bir toplumsal sağlık sorunudur¹⁶². En önde gelen belirtisi sanrılar görme, duygu ve düşüncelerin bozulması, gerçek ve doğruyu ayırt edememe durumudur. Bunlara ilaveten halüsinasyon görme, karmaşık konuşma, katatonik motor bozuklukları, tekdüze olma hali, görülmektedir. Kadın ve erkeklerde eşit olarak görülürken, Şizofreni ilk zamanlarda ergenlik dönemlerinde ortaya çıkmaktaydı¹⁶³. Bu durum muhtemelen gençlerin duygu durumunda ergenliğe bağlı olarak değişikliklerin daha sık yaşanmasından kaynaklı olabilmektedir.

Migren veya epilepsi gibi Şizofreni de bir beyin hastalığıdır. Şizofreni psikotik bozuklukların başlangıcıdır. Gerçeği değerlendirememe yetisinin kaybolması ileri boyutudur. Hasta gerçek ve hayali birbirine karıştırır ve dış dünyada olup biteni yanlış değerlendirebilir. Yani ona yardım etmek isteyen birinin kendisine zarar verecek sanması söz konusudur. Hastalar istemsizce dış etkenlere karşı aşırı duyarlı ve saldırgan ruh hali içinde olmuşlardır. Ailesini, dostlarını kendisine zarar vermek isteyen kişiler olarak algılayıp genel anlamda kendini savunma amacıyla saldırgan hatta ölümcül

¹⁶¹ Türkçapar, a. g. m., s. 21-28.

¹⁶² Haldun Soygür- Şahap Erkoç, “Şizofreni Kavramına Tarihsel Bir Bakış”, *Bilimsel Çalışmalar Birimler Dizini*, Ankara, Ekim 2007, s.1.

¹⁶³Thomas Oltmans vd., *Anormal Davranışlar Psikolojisinde Vak'a Çalışmaları*, Çev. İhsan Dağ, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara 2003, s.179-181.

davranışlar sergileyebilirler. Şizofrenide genetik yatkınlık söz konusudur ve günümüz tedavisinde genellikle antipsikotik ilaçlar kullanılmaktadır¹⁶⁴.

2.2.3. Histeri (Beklenmedik Duygu Değişimi)

Psişik ve motor bozukluklarının genel adıdır. Kişi kendi ruh sağlığının bozuk olduğunun farkında değildir. Geçici kişilik değişimi, günlük hafıza kaybı, ani sinirlenme gibi durumlar söz konusudur. Akıl hastalığı olarak nitelendirilen bu durum kişide devamlı olarak davranış bozukluğu olarak gösterir. Bedensel belirtileri ise şunlardır; felçler, ağrılar, duyarsızlık, titreme, nefes darlığı, istemsiz kas hareketleri, kasılma, işitme ve konuşma bozuklukları, yalancı gebelik ve spazm şeklindedir. Duygu bozuklukları, kasılmalar, inleme, çırpınma şeklinde de kendini göstermektedir. Bu kavramlar aynı zamanda Histerinin TDK'da ki karşılıklarıdır. Daha çok kadınlara özgü bir hastalık olarak karşımıza çıkan histerinin aşırı duyarlılık hali olduğu düşünülmüştür¹⁶⁵.

Geçmişte rahmin bedeninde başboş dolandığı gibi yanlış bir düşünceden dolayı histeri sadece kadın hastalığı sanılmıştır. Fakat yakın bir zamanda bu ruhsal bozukluğun erkeklerde de görüldüğü net bir şekilde algılanmıştır. Histerik erkekler mükemmeliyetçilerdir. Belli bir hedefe odaklanamaz genel anlamda hayatlarında devamlılık çok nadirdir. Yine de bu hastalık için kadınlarda erkeklere oranla daha fazla görüldüğü gözlemlenmektedir. Antikçağda bu hastalık terapist ve müzik ile tedavi edilmeye çalışılmıştır¹⁶⁶.

2.2.4. Cinlenme

İbraniler, Hristiyanlar, Müslümanlar vs. gibi dini topluluklarda bu hastalığın kötücül güçlerden kaynaklandığı düşünülmüş ve kurtulmak için hastaların tedavileri araştırılmıştır. Örneğin İbranilerde bu hastalığa tedavi olarak belli bir takım büyüler uygulamaya çalışılmıştır. Hristiyanlarda bu ve benzeri hastalıkların öncü hekimi Hz. İsa olmuştur. Ruhen mutsuz, umutsuz, bitap olan hastaların mucizevî kurtarıcısı odur. Daha sonra havarileri onun öğretileri doğrultusunda bu hastalara umut ışığı olmuşlardır. Müslümanlar da aynı işi koruyucu muskalar ile yapmışlardır. Ortaçağ'dan sonra salgın hastalıkların olduğu kadar doğumdan kaynaklı, akıl sağlığı bozuklukları, fiziksel

¹⁶⁴ Oltmans, a. g. e., s.204-205.

¹⁶⁵ Dicle Çoban, "Histeri Belası", *Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S.9, 2020, s.15.

¹⁶⁶ Işıl Birkan, "Müzikle Tedavi, Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları", *Ankara Akapunktur ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 2014, s.37.

kusurlar, fiziksel farklılıklara dayalı aykırılıklar, Tanrı'nın dünya üzerindeki gidişata duyduğu kızgınlığın sonucunda insanların ödeyeceği bir bedel olarak görülmektedir¹⁶⁷.

Günümüzde aynı ritüeller, dualar tüm toplumlarda kendi dini öğretileri ile devam etmektedir. Bilim dünyası ise bunların tam anlamıyla akıl hastalığı, şizofreni vs. tanılarına benzediği için hastalara klinikte uzun süreli psikoterapi ve ilaç tedavisini önermektedir. Bu tarz hastalıklara yakalanmanın ruhen zayıf yapıdaki kişilerde ve çocuklarda daha sık olacağı düşüncesi mevcuttur¹⁶⁸. Cinlenme günümüzde bir hastalık olarak tanımlanmaz iken akıl hastalıklarından bazılarının bir çeşidi olabileceği düşüncesi yaygındır.

2.2.5. Mânia (Normalden Farklı, Abartılı Davranışlar)

Mânia hastalığı bugün bilinen adıyla bipolar bozukluktur. Bu hastalık daha önceleri manik depresif bozukluk veya manik depresyon adıyla bilinmektedir. Hastalık, tedavi edilmediği sürece intihara kadar giden sonuçlar doğurabilmektedir. Ruhsal bozukluk olan mânia hastalığı kişinin riskli davranışları nedeniyle hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. İnsanlarla olan ilişkilerinde ve kariyerinde sorunlar yaşaması bu hastalığın kaçınılmaz problemlerinin başında gelmektedir. Tanım olarak *“maniden depresyona kadar uzanan ruh halindeki aşırı değişiklikler”* olarak bilinmektedir¹⁶⁹. Bipolar bozukluğu olan hastaların en bariz belirtileri;

*Aşırı enerjik hissetmeleri	*Sürekli olarak heyecanlı olmaları
*Düşüncelerinde ki hızlı değişimler	*Dikkatsizlik
*Odaklanamama	*Olaylara karşı fazla iyimserlik
*Alkol ve uyuşturucu kullanmaya eğilim	*Ümitsiz hissetmeleri
*Aşırı enerjisiz hissetmeleri	*İştah problemleri
*Unutkanlık	*Kendilerini değersiz hissetme
*Aileden ve yakın çevreden uzaklaşma	

* İntihara meyilli olmaları veya intihar girişiminde bulunmaları şeklinde belirtiler gözlemlenmiştir¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Akın, a. g. t., s. 202-203.

¹⁶⁸ Mehmet Tüzün, (Hocalık mı, Doktorluk mu? | ZaferDergisi.com) (Erişim Tarihi:21.09.2020.)

¹⁶⁹ Psikoterapist Klinik Eğitim Uzmanı, www.cemkaya.net ,(Erişim Tarihi:22.09.2020)

¹⁷⁰ Psikoterapist Klinik Eğitim Uzmanı, www.cemkaya.net ,(Erişim Tarihi:23.09.2020)

2.2.6. Obsesif Bozukluk (Takıntılı Ve Kaygılı Haller)

İstemsiz olarak ortaya çıkan kaygı ve sürekli düşünceli olma durumudur. Genelde hasta buna önem vermez ve bastırmaya yönelir. Bunun bir hastalık olduğundan haberdar olmayan hasta zihninin bir ürünü olduğunu düşünmektedir. Hastalık esnasında kişi devamlı olarak aynı davranışı tekrarlamaya başlamaktadır. Örneğin; sürekli olarak ellerini yıkar, sık sık bir şeyleri kontrol etme gereği duyar, dua eder, bazı sözcük ve sayıları içinden ya da dışından sesli olarak sürekli tekrarlar. Bu gibi durumlarda hasta günlük faaliyetlerini yapamaz duruma gelmektedir¹⁷¹. Obsesiflik belirtileri genelde şüphe, düşünce, dürtü, korku, imge şeklindedir;

-Bir görevin tatmin edici şekilde tamamlanmadığını hissetme hissi (örn. Ellerini devamlı yıkaması yeterince temiz olmadığı hissi)

-Olabilmesi ön görülen olaylar ile ilgili sürekli düşünme hali,

-Kontrolünü kaybederek utanç veren faaliyetlerde bulunma,

-İmgesel anlamda ise daha yakın zamanda gördüğü bir sahneyi zihinde devamlı canlandırması.

Bu durumda hastalar ikiye ayrılır; temizleyenler ve kontrol edenler. Obsesif hastalarda herhangi bir şeye bağımlılıkta gerçekleşebilmektedir(kumar, alkol, uyuşturucu vs.). Bu hastalar genelde sanrı görmezler, çünkü çoğu zaman düşüncelerinin mantıksız olduğunun farkında olup onu engellemeye yönelik faaliyet gösterirler¹⁷².

2.2.7. Delirium Hastalığı (Bilinç Bulanıklığı, İşlevsel Bozukluk)

Delirium geçmişte akut beyin sendromu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer hastalığın nedeni geçici bir durum ise genelde tedavi olumlu sonuçlanmaktadır. Bu hastalık direk olarak beyin merkezli bir hastalık olarak karşımıza çıkar. Beyin yanlış işliyor olabilir ve bu hastalık herhangi bir yaşta görülebilmektedir. Eğer erken teşhis konulmaz ise beyin hücrelerinin yavaş yavaş azalması ile kişinin ölümü gerçekleşebilmektedir¹⁷³.

Görülen semptomlar arasında ilgisizlik, uyku ve uyanıklık döngüsünün bozulması, acıtasyon, dikkat kaybı, odaklanamama, olup bitenin farkında olmama

¹⁷¹ Oltmans, a. g. e., s.10.

¹⁷² Oltmans, a. g. e., s.11.

¹⁷³ Oltmans, a. g. e., s.163-164.

durumu vardır¹⁷⁴. Delirium hastalığı her yaşta görülebildiği gibi en çok yaşlılarda uyku bozukluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple onlara bakan kişiler hastalığın farkına varmazlar ise hasta için çok geç olabilmektedir¹⁷⁵.

2.2.8. Demans (Bunama)

Delirium türlerinden biri olan demans bir bunamadır. Kişi bu hastalığa genelde ileriki yaşlarda yakalanır ve belirtileri bunama, unutma, en temel gereksinimlerini karşılayamama, etrafındaki kişileri tanımama durumudur¹⁷⁶.

Demans zihnin tahribi ile yok olma sürecidir. Devamlı ilerleyen ve geri dönmesi mümkün olmayan belleğin silinmesi durumudur. Hasta neyi neden yaptığını bilemediği için akıl hastası olarak kabul edilmektedir. Örnek vermek gerekirse hasta bir nesneye sahip olmak istediğinde izinsiz ve parasız olarak bunu alır. Bu durumun hırsızlık olduğu bilincinde değildir. Utanma yahut manevi açıdan herhangi bir şey hissetmez. Hasta yaptığı her hareketi bilinçsizce yapar¹⁷⁷.

Demans hastalığının belirtilerine baktığımızda; hafıza kaybı, aşırı ve zorlu reaksiyonlar, konuşma ve iletişim kurma problemleri akabinde hırçınlık gelmektedir. Hasta hasta olduğunun bile farkında değildir. Günümüz Alzheimer hastalığı olarak geçen demansda kişi günlük ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz hale gelir; altına kaçırır, randevularını unuttur, eşyalarını koyduğu yeri unuttur, yemek yapamaz hale gelir, aynı soruları tekrarlar ve yavaşça yakın tarihten geçmişe doğru belleği silinir. Demans'ın genç yaşlarda görülmesi anormal bir durumdur. Çünkü kanser vs. tarzı hastalıklar gibi birden ortaya çıkar. Ruhsal bunalım, depresyon gibi sebepleri olan demans hastalıkları genelde tedavi edilebilir¹⁷⁸.

2.2.9. Depresyon

Depresyon hem gençlerde hem de yaşlılarda rahatça görülebilen ve çağımızın da yaygın popüler hastalıklarından biridir. İnsanların sevdiklerini kaybetmesi, ekonomik durumlarının elverişsiz olması, sağlıklarının bozulması, aşk acısı gibi birçok etken bu

¹⁷⁴ İbrahim Durukan, vd., “Çocuk ve Ergenlerde Delirium Ve Tedavisini Gözden Geçirme”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, S.15, 2018, s.177.

¹⁷⁵ Oltmans, a. g. e., s.164.

¹⁷⁶ Oltmans, a. g. e. s.164.

¹⁷⁷ Candan Yılmaz, “Kriminolojik Açıdan Akıl Hastalığı ve Suç”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.XXIV, S.2, Aralık 2018, s.750.

¹⁷⁸ İdil Işıl Gül, *Demans'ın Hukuki Boyutları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilge Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s.14-20.

hastalığı beraberinde getirebilir. Bu tarz hastalarda genelde dış dünya ile ilişki kesme, içe kapanma ve intihara meyilli olma durumları görülebilir¹⁷⁹.

Depresyon genelde sinsî bir hastalık olduğu için tanı koymak çok zordur. Günümüzde anksiyete ile oldukça karıştırılmaktadır. Bazen hastalara depresyon tanısı yerine anksiyete tanısı konulabilmektedir. Depresyonun en yaygın sebebi olarak genel kanı mutsuzluk olduğu şeklindedir. Mutsuzluk süresi uzadıkça depresyon kaçınılmaz bir son oluyor. Yine belirtileri arasında çökmüş ruh hali, herhangi bir duruma karşı zevk ve heyecan duyulmaması, özgüven eksikliği, karamsar tavırlar, suçlu hissetme, odaklanma kaybı, enerji yoksunluğu bulunmaktadır¹⁸⁰.

3. BÂTİNÎLER VE HASAN SABBÂH'IN PSİKOLOJİK DURUMU

Bâtînî kelimesinin çeşitli anlamları bulunmakta olup bunlar “iç, karın boşluğu, kuşak, görünmeyen şey, nesil” olarak bilinmektedir¹⁸¹. Nizârî İsmailî olarak bilinen Bâtînîler devlet, tarikat, düzen, mezhep, cereyan, fırka gibi sıfatlarla da nitelenmişlerdir. Genellikle dağlık bölgeleri benimsemişler ama bir devlet kuramamışlardır. Bulundukları bölgede halka huzur vermeyen bir topluluk olarak bilinmektedir¹⁸².

Bâtînîler, bilhassa Hasan Sabbah'ın Alamut kalesini ele geçirmesi ile birlikte gizli bir örgüt şeklinde teşkilatlanarak, ülkenin dört bir yanına yayılmışlar ve Sultan Melikşah döneminden itibaren Selçuklu devleti üzerindeki faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmüşlerdir. Ülkenin neredeyse tamamında terör havası estirerek devlet adamlarının, kumandanların ve halktan kimselerin ölümüne sebep olmuşlardır¹⁸³. Bâtînîlerin canice kana susamışlığı, bitmek bilmeyen saldırıları akabinde insanlar üzerinde yarattıkları ölüm korkusu toplumda huzur, güven ortamının yok olmasına sebebiyet vermiştir. Sultan Sencer döneminde etkileri artan bu grubun faaliyetlerini önlemek amacıyla, Sultan Sencer ve devlet adamları gayret göstermişlerdir. Sultan Sencer'in Bâtînîler'e karşı bir sefer düzenleyerek 10.000 Bâtîniyi katlettiği bilinmektedir¹⁸⁴. Böylece ülkede yeniden huzur ortamı sağlanmaya çalışılmıştır.

¹⁷⁹ Oltmans, a. g. e. s.160-161.

¹⁸⁰ Oğuz Karamustafaoğlu- Hüseyin Yumrukçal, “Depresyon Ve Anksiyete Bozuklukları”, *Şişli Eftal Hastanesi Tıp Bülteni*, C.45, S.2, 2011, s. 65-66.

¹⁸¹ Ayşe Atıcı Arayancan, *Dağın Efendisi Hasan Sabbah “Nizârî İsmailîleri”*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 9.

¹⁸² Ayşe Atıcı Arayancan, “Nizârî İsmailîleri'nin Gelir Kaynakları” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, 2009, s.232.

¹⁸³ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.75.

¹⁸⁴ Abdülkerim Özaydın, “Sencer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, İstanbul 2009, s. 510.

Şüphesiz ki bir insanı psikolojik olarak etkileyen olayların yaşanması dolaylı veya direkt, toplumu maddî ve manevî olarak olumsuz etkilemektedir. Hasan Sabbah (ö. 1124) da insanlığı derinden etkileyecek günümüz terörizminin geçmişteki izidir diyebiliriz. Hasan Sabbah kendi psikolojisinin çok da düzgün olmaması neticesinde insanlar üzerinde yıldırma, korkutma, pes ettirme şeklinde psikolojik baskılar yapmıştır. Onun yaptığı savaş daha çok psikoloji savaşı olmuştur. Hem fedailer hem de zulme uğrayan halk korkunun etkisi ile ne yapacağını şaşırarak, bazıları karşı koymak yerine tepkisiz kalmayı bazıları da teslim olmayı tercih etmiştir.

Bâtınîlerin devlet adamlarına yönelik ilk faaliyeti Büyük Selçuklu Devleti'nin vezirlerinden Nizâmülmülk'ü öldürmeleri olmuştur¹⁸⁵. Bâtınîler Sultan Sencer'in eğlendiği bir akşamın gecesinde ise yatağının karşısına bir bıçak bırakmışlardır. Sonra sultana haber gönderilerek “*Eğer sultanın iyiliğini düşünmeseydik o bıçağı, yumuşak göğsüne saplardık*” denilmiştir¹⁸⁶. Burada amaç kişiyi tehditten çok bunalıma sokmaktır. Böyle bir tehditle karşılaşan her kişi kendini güvende hissedemez, sürekli öldürüleceğim korkusu yaşayabilir. İşte o zaman bazen aklın kaybolması, doğru düşünememe, akıl edememe durumları görülmektedir. Hasan Sabbah psikolojik savaş yaparak insanları korku ile etkisi altına almıştır.¹⁸⁷ Bu yaptığı taktik genellikle işe yaramıştır. Sultan Sencer bir taraftan Bâtınîleri ortadan kaldırmak için çalışırken bir taraftan da korku içinde yaşamıştır¹⁸⁸. Bâtınîlerin halk ve devlet adamlarının üzerindeki tesiri o kadar fazlaydı ki insanlar evlerinden çıkamaz hale gelmiş devlet adamları da sürekli ölüm korkusuyla yaşamak zorunda kalmışlardır. Bir yere giderken içlerinden zırh giymişler bazen de kefenlerini yanlarında taşımışlardır¹⁸⁹. Sultanlar en yakınlarına bile güvenemez hale gelirken onların bu durumu ölüm korkusu yaşayan bireylerde görülen psikolojik durum olarak değerlendirilebilir.

Hasan Sabbah dinin yorumlanmasının sadece imam (12 imam) tarafından yapılacağı düşüncesine sahip olarak bunu yaymaya çalışması Kadı tarafından Silvan'dan kovulmasına sebebiyet vermiştir. Daha sonra kendisi adeta bir keşiş gibi gezerek etrafında mürid toplamaya çalışmıştır. Yeterince güç kazandığında ise Selçukluların aleyhinde propaganda yapabileceği sarp bir noktada bulunan Alamut

¹⁸⁵ İbnü'l Esir, *a. g. e.*, C.X, s. 176.; Özeydin, *a. g. e.*, s. 76.

¹⁸⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 546.

¹⁸⁷ Yunus Karaağaç, “Sinir Savaşının Aktörleri, Psikolojik Harp, Psikolojik Harekât ve Propaganda”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VI, S.2, 2018, s. 92.

¹⁸⁸ Cüveynî, *a. g. e.*, s. 546.

¹⁸⁹ Özeydin, *a. g. e.*, s. 75.

Kalesi'ni fedaileri ile birlikte ele geçirmiştir. Kalenin sahibine ise para verip kaleyi satın alarak onu göndermiştir¹⁹⁰.

Hasan Sabbah'a göre insanları saptıran iki olgu akıl ve düşünceydi. Onun için insanların mutlu olabilmesi ancak Bâtınî bilgiye sahip olmaları sonucunda olur¹⁹¹. Bâtınîlik inancının esasında 12 imam vardır. Dinin yeniden yorumlanması ya da öze dönüş esastır. Bu esaslar insanlara zorla ve canice Hasan Sabbah ve fedaileri tarafından kabul ettirilmeye çalışılmıştır¹⁹². Hasan Sabbah tıpkı hırs ve haset konusunda değindiğimiz üzere makam ve mevki sevdası yüzünden dini kendi emellerine alet etmiştir. Bu durum onun akıl tutulması yaşadığını göstermektedir. Hasan Sabbah hedefi ve çıkarları için iki oğlunun kafalarının kopartılmasını istemiştir¹⁹³. Bu doğrultuda ruh halinin normal olmadığı zaten aşikârdır. Alaeddin Ata Melik Cüveynî meşhur *Tarih-i Cihangüşa*'sında Hasan Sabbah'ın yalancı ve riyakâr biri olduğunu ifade etmiştir. Onun kalesinden hiç çıkmadığını sürekli ibadet ettiğini ve sapkın düşüncelerini yazmakla meşgul olduğunu söylemiştir. Ne ile uğraştığını soran bir dostuna “*üstü örtülü yalan ve aslı olmayan hikâyeyle*” şeklinde cevap verdiğini aktarmıştır¹⁹⁴.

Hasan Sabbah kendisi alkol gibi beyni uyuşturan unsurları kullanmazken fedailerini haşhaş bağımlısı yapmıştır. Onları yanına çekmek için hazırladığı içeceklerin içine bu bitkiden koyarak daha sonra onları kendi uydurma cennetine götürmektedir. Kendisinin düzenlediği bu sahte cennet ortamı, kafası bulanmış fedailer için oldukça hoş görünmüştür ve bu hususta artık ona itaat etmeleri kaçınılmaz hale gelmiştir¹⁹⁵. Onun bu sapkınlıklar ile kendi zihin bulanıklığını fedailerinde de yarattığı görülmektedir. Her bir fedaisi en az onun kadar acımasız ve gaddar hale gelmiştir.

Bernard Lewis'in *Haşîşiler* adlı eserinde Bracardus adında bir Alman Papazından aktardığı bilgi önem arz etmektedir; “*Lanetli Haşhaşilerden kaçınmak gerekmektedir. Bunlar kendi menfaatleri için her şeyi yaparlar. Az para için bile çok masumu öldürmüşlerdir. Adeta onlar insan kanına susamışlardır. Ne ahiret ne de dünya hayatı onlar için önemli olmamıştır. Şeytan gibi insanların kılığına bürünerek kendilerini gizlemekte ustalaşmışlardır. Eğer tanınırlarsa hem kendileri için hem de*

¹⁹⁰ Bernard Lewis, *Haşîşiler*, Çev. Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995, s.37-38.

¹⁹¹ Zafer Cihirlioğlu- Erol Bulut, “Terör, Din ve Siyaset”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XX, S.2, 2010, s.307.

¹⁹² Kemal Timur, “Süleyman Musli ve Semerkant Romanlarında Bâtınilik Ve Hasan Sabbah”, *A. Ü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, Erzurum 2006, s. 221.

¹⁹³ Timur, a. g. m., s. 222.; Cüveynî, a. g. e., s. 545.

¹⁹⁴ Cüveynî, a. g. e., s. 547.

¹⁹⁵ Timur, a. g. m., s. 222.

*tanıyan için ölüm kaçınılmaz olmuştur*¹⁹⁶.” Hırs ve menfaat olgularının Bâtınîler üzerinde etkileri onlara kolaylık hata ve yanlış yaptırmıştır. Akıl tutulması yaşadıkları belli olsa da aklî yetersizlik vardır demek yanlış olur. Bunun sebebi planları ve tuzakları usta bir zekâ gerektiren işlerdir.

Lewis’in bir diğer aktarımı eski Roma Cermen imparatorluğunda bulunan ismi bilinmeyen bir elçiye aittir. Haşhaşileri şu şekilde tasvir etmiştir; *“bu insanlar için dini sınırlar ve kurallar yoktur. Domuz eti yerler ve anneleri, kız kardeşleri ile cinsi münasebette bulunurlar. Dağlarda ele geçirilmesi zor olan kalelerde yaşarlar. Reisleri yine dağlarda çok iyi korunan sarayda yaşardı. Ergenlik çağına gelen her erkek çocuğunu yanına alır ve onlara cennetin güzelliklerini vaat ederek beyinlerini yıkar. Reis çocuklara verilen eğitimin sonunda gençleri huzuruna kabul eder ve her birine birer altın hançer vererek diledikleri bir hükümdarı öldürmelerini ister*¹⁹⁷.” Onlar da aile kavramı kalmaması da beyinlerinin normal işlevselliğini yerine getiremediğini göstermektedir.

İnsanları Hasan Sabbah’ın nasıl bu hale getirdiğini Lewis bir Haçlı vakanüvisinden yaptığı aktarımla açıklama getirmeye çalışmıştır. *“Onlara sarhoşluk ve unutkanlık veren içki ile fedaileri coşturur. Sonra onlara cennetmiş gibi yerleri göstererek vaatlerde bulunur.*¹⁹⁸” Beyin fonksiyonları normal çalışmayan insanların her şeyi yapması muhtemeldir. Bu durumu psikolojide Pavlov ve köpeğinin koşullanma hali ile açıklamamız mümkündür. Fedailer de sürekli aynı hazzı yaşayabilmek için Sabbah’ın her istediğini yapmışlardır. Psikolojide bu durumun adı klasik-edimsel koşullanmadır.

Hasan Sabbah aynı zamanda bitki bilimi ile uğraşan bir insandır. Bahçesinde birçok çeşitte bitkiler yetiştirmiştir. Fedailerinin hastalıklarını tedavi ederken kullandığı bu bitkileri aynı zamanda beynin algılama gücünü geliştirecek karışımlar hazırlamakta da kullanmıştır. Bu bitkilerin sakinleştirici ve uyarıcı etkileri de mevcuttur¹⁹⁹. Ayrıca Hasan Sabbah’ın kendisine ilk etapta seçtiği fedaileri genelde okuma yazma pek bilmeyen akli fazla çalışmayan kimselerden olmuştur²⁰⁰. Bilgi ile tanışmayan beynini buna açmayan kişilerin daha çabuk ikna edilebilmesi mümkündür. Dünyevi veya uhrevi

¹⁹⁶ Lewis, a. g. e., s.1.

¹⁹⁷ Lewis, a. g. e., s. 2-3.

¹⁹⁸ Lewis, a. g. e., s. 3-5.

¹⁹⁹ Timur, a. g. m., s. 223-224.

²⁰⁰ Timur, a. g. m., s. 224.

çıkar gözeten kimselere menfaatleri doğrultusunda yapılan teklifler her daim olumlu cevapla sonuçlanmıştır. Çünkü bu tarz kimseler kendilerini nefsin arzularına kaptırdıkları için sürekli bir akıl tutulması durumu yaşamışlardır.

Bâtınîlerin sapkınlarını birkaç örnek ile açıklayarak onların ruh halini analiz etmek gerekirse; Bâtınîlerden Alevi-yi Medeni adında kör bir dilenci (aslında fedai) akşamları gelen geçenden yardım dilenerek onu evine bırakmalarını istemiş. Aslında niyeti çok farklı olan bu fedai yakaladığı her şahsı evinin arkasında hazırladığı boş odaya diğer Bâtınîlerinde yardımlarıyla ya asarak ya da çivileyerek işkence etmektedirler. Ayrıca içeriden ağlama sesleri de çıkararak kurbanlarını içeri çekerek de yakalamaktadırlar. Yine aynı ağlama numarasını yaptıkları bir gün yoldan geçen kadın yalnız girmek yerine halktan kimseleri toplayarak girdiklerinde karşılaştıkları manzara karşısında şok olmuşlar. Etraftan kaybolan eş dost akrabaları ya ölmüş ya da çarmıha gerilmiş vaziyettedirler. Halk hemen oradakileri yakalayarak Medeni ve karısını şehir meydanın da ifşa etmiş sonra da bu ikisini diğer sapkın Bâtınîlere ibret olsun diye yakmışlardır²⁰¹. Öfkesini dindiremeyen halk silahlanarak karşılarına çıkan Bâtınîleri silah zoruyla yakalayarak meydanda kazdıkları çukurlara atıp yakmışlardır²⁰². Kendi benliklerinden kolayca vazgeçerek halkın arasına karışarak kafalarına göre insanları kaçıracak işkence yapmaları sapkınlıklarının boyutunu göstermektedir.

Kin ve intikam duygusu da kalplerine yerleşmiştir; Irak Selçuklu Sultanı Mahmud sapkın Bâtınîleri daha iyi tanıyarak daha iyi mücadele edebilmek için Alamut'tan birini davet etmiştir. Gelen temsilci çok hoşnut tutulmuş, iyi misafir edilmiştir. Fakat Alamut'a dönüş yolunda bir grup Bâtınîlerden bıkan topluluk tarafından öldürülmüştür. Bâtınî lideri derhal sorumlusunun yakalanıp cezalandırılmasını istediye de Sultan Mahmud bu isteği yerine getirmemiştir. Akabinde Kazvin' e gelen Bâtınîler yüzlerce insanı öldürmüşlerdir²⁰³.

Bâtınîlik'te fedailer yetiştirilirken onlara yapılan telkinler bilinçaltlarına yerleştirilen düşünceler onları “duygusuz” hale getirmiştir. Hırsları bütün benliklerini ele geçiren fedailer ölmekten ve öldürmekten çekinmemişlerdir. Fedailerin anneleri bile oğullarının eve sağ salim gelmesinden hoşnutsuzluk duymuşlar bu yolda ölmedikleri için ağlamışlardır²⁰⁴. Cüveynî eserinde bu fedailerden azıcık akli yerinde olanların,

²⁰¹ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *a. g. e.*, s.153-154. ; Usta, *a. g. e.*, s. 126-127.

²⁰² İbnü'l-Esir, *a. g. e.*, C.X, s. 259.

²⁰³ Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2001, s.133.

²⁰⁴ Özeydî, *a. g. e.*, s. 75.

kalplerinde hala nur bulunanların “başını kurtaran kazançlı çıkar” diyerek bu sapkınların arasından kaçarak Müslümanların arasına yerleştiklerini söylemiştir²⁰⁵.

Sapkınlıklarının boyutu kendilerinin bir akıl hastasının yönetmesine müsaade etmeleri ile de görülmektedir. Hasan Sabbah’ın haleflerinden birisi olan Celâleddin’in ölümünden sonra yerine oğlu Alaaddin geçmiştir. Henüz dokuz yaşında babasının yerine geçen Alaaddin bir gün hastalanınca tabîblerden birisi tedavi maksatlı ondan fazlaca kan almıştır. Bunun sonucunda çocuk aklını kaybederek melankoli hastalığına yakalanmıştır. Hiçbir tabîb onun melankoli hastalığına yakalandığını söyleyememiştir. Sebebi ise Bâtınî bir imama deli derlerse bunun sonucunda feci şekilde can verecek olmalarıdır. Akıl hastası olan Alaaddin’in bu durumu her geçen gün daha da ilerlemiş ve sonucunda onu zincire vurmak zorunda kalmışlardır²⁰⁶.

4. SELÇUKLULARDA BAZI SULTAN, HANEDAN MENSUPLARI VE DEVLET ADAMLARININ AKIL TUTULMALARINA ÖRNEKLER

Akıl tutulması hemen hemen her kişinin yaşadığı veya yaşayabileceği bir olgudur. Çünkü gizli delilik dediğimiz unsur kişinin içinde saklı bekler. Bu makam mevki sahibi insanlar içinde geçerlidir fakat onların bu durumu kolay kolay gün yüzüne çıkmaz. Mesela güç kuvvet ve mevki sahibi insanların makul olmayan tavırlar sergilediklerinde bunu akıl hastalığı şeklinde tanımlayıp, teşhis koyarak tedavi etmeye çalışacak cesaretle birisinin bulunması mümkün değildir. Normal statüde vasıfsız ya da en doğru tabir güç-kudret sahibi olmayan kişilerin tedavi için hastaneye kapatılması mümkün iken, diğer türlü makam sahibi birini o her ne yaparsa yapsın karşısına geçip akıl hastası teşhisini koyacak ve onu kapatacak herhangi bir tabîb yoktur.

Bu durum bazen devletleri sıkıntıya düşürmüştür. Bir sultan ya da bir devlet adamının öfke, hırs sonucunda yaptığı yanlış bir uygulama akabinde daha büyük sorunlar yaşanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum bir gömleğin bir düğmesinin yanlış iliklenmesi ve arkasından gelenlerin de hep yanlış olmasına benzer. Bir kere akıl tutulması ile yapılan bir hatanın artık telafisi mümkün değildir. Kimse bu makam sahibine açıkça senin ruhsal sorunların var diyemez belki ama bu durum yönetimden memnun olmayan huzursuz bir toplum ya da düşman rakipler için fırsat oluşturabilir.

²⁰⁵ Cüveynî, *a. g. e.*, s. 557.

²⁰⁶ Cüveynî, *a. g. e.*, s. 563.

4.1. SULTAN MELİKŞAH'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Sultan Melikşah'ın (1072-1092) oğlunun ölmesi ile matem ilan etmesi ve matem usullerine uymayanları cezalandırmak istemesi bize onun bir müddet akıl hastalıkları içinde yer alan depresyon ruh halinde olduğunu düşündürmektedir. Sultan Melikşah'ın oğlunun ölümü sebebi ile ilan ettiği matem usulüne uymayan sarayın soytarısı Caferek kendisine eğlenceli bir içki ortamı tertip etmiştir. Bunu duyan Melikşah derhal yakalanıp dilinin koparılmasını ya da üç parçaya ayrılmasını emretmiştir. Sonuç itibariyle Caferek yakalanarak dili ensesinden koparılarak öldürülmüştür²⁰⁷. Melikşah'ın yaşadığı bu matem tabii olarak her anne babanın ki ile aynı olsa da onun bu acı ile akıl tutulması yaşadığı söylenebilir. İnsan doğası gereği ceza verirken şiddete meyilli olsa ve öldürme güdüsü taşısa da mateme katılmıyor diyerek kişinin hem dilinin kesilmesi hem de öldürülmesi geçici akıl tutulmasına bağlı olarak akıl sağlığı sorununun olabileceğini akla getirmektedir.

4.2. SULTAN MUHAMMED TAPAR'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Sultan Muhammed Tapar (1105-1118) dönemi emirlerinden Ayaz, sultana hediyeler sunmak için sarayına geldiğinde köle bir adamına hediyeleri getirmesini söylemiştir. Köle hediyeleri almaya gittiğinde diğer köleler onunla şakalaşmak amaçlı zırh giydirmişlerdir. Bunu gören Sultan Muhammed Tapar olayı kendisine yapılan bir suikast girişimi olarak algılayınca hemen orayı terk etmiştir. Daha sonra görevlendirmek bahanesiyle huzuruna getirttiği emir Ayaz'ı öldürtmüştür²⁰⁸. Bu durum akıl tutulması ile yaşanan bir örnek olarak düşünebilir. Bazen de yüksek mevkideki insanlar makamları gereği sürekli öldürülme korkusu ile yaşamışlardır.

4.3. SULTAN II. SÜLEYMANŞAH'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Sultan II. Süleymanşah (1196-1204) kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatını sonlandırmış ve Türkiye Selçuklu sultanı olmuştur. I. Gıyaseddin Keyhüsrev saltanatı bıraktıktan sonra yanındakilerle birlikte, Konya'dan ayrılırken Lâdik'ten geçtikleri sırada köy halkı tarafından saldırıya ve hakarete uğramışlardır. Bunun üzerine I. Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'a bir mektup göndermiştir. Aralarındaki sorunları bir kenara bırakarak aslında köle olan bir köy

²⁰⁷ Sibt İbnü'l Cevzî, *a. g. e.*, s.242. ; Aydın Usta, *Selçuklular*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 98; Züriye Oruç, "Ortaçağ Türk-İslâm Dünyasında Mizahın Seyirlik Ve Dilbaz Ustaları: Saray Maskaraları", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. XIII, S.26, 2018, s.151.

²⁰⁸ İbnü'l-Esir, *a. g. e.*, C.X, s. 314-315.

halkının bu şekilde davranmalarına nasıl müsaade ettiğini sormuştur. Mektubu alan II. Süleymanşah yapılan bu saygısızlık karşısında oldukça sinirlenmiştir. Köy halkına haber göndererek kimler bu saygısızlığı yaptıysa onları ödüllendireceğini söylemiştir. Bunu duyan suçlular tek tek itirafta bulunmuşlardır. Sultan hepsini surlarda bulunan çarımha gerdirmiştir. Öfkesi dinmeyen Sultan bununla da kalmayıp Lâdik köyünü ateşe vermiştir²⁰⁹. II. Rükneddin Süleymanşah'ın kendi kanından olanlara yapılan saygısızlık yüzünden hiddetine hakim olamayarak akıl tutulması yaşadığı söylenebilir. Kaynaklarda “Yanmış Lâdik” olarak anılan köy II. Süleymanşah'ın anlık öfke tutulmasından kaynaklı olarak yakılarak cezalandırılmıştır.

Bir diğer olay ise II. Rükneddin Süleymanşah'ın öfkelenildiği zaman kısa süreli akıl tutulmaları yaşadığı izlenimini vermektedir. Çok sevdiği Ayaz isimli kölesini, yaşlı bir kadın yoğurdunu çalmakla suçlayınca tereddütsüz onu hemen öldürtmüştür²¹⁰. Bu durum öfke kontrolünün sağlanamamasından kaynaklı bir akıl tutulması durumu ile benzerlik gösterir.

4.4. SULTAN I.GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1204-1211) ikinci kez tahta çıktığında bir grup halk gelip Kadı Tirmizi hakkında yalan yanlış konuşmuşlardır. Duydukları karşısında öfkelenen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kadı Tirmizi'nin öldürülmesini emretmiştir. Sonra bu anlatıların Kadı Tirmizi'ye atılan bir iftira olduğunu duyan I. Gıyaseddin Keyhüsrev kadıyı öldürttüğü için pişman olmuş ve akabinde buna sebep olanların idam edilmesi emrini vermiştir²¹¹. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bir sinir-öfke anında akıl tutulmasının etkisi ile bir tepki vermiştir ve bu tepki pişmanlıkla sonuçlanmıştır. Bu ve bunun gibi olaylar kişinin belki de ömrü boyunca yaşayacağı vicdan azabı ile birlikte daha fazla akıl tutulması yaşamasına sebebiyet verebilir.

4.5. GEVHER NESİBE HATUN'UN HASTALIĞI

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kardeşi Gevher Nesibe Hatun (ö.1204) sarayın sipahilerinden birine gönlünü kaptırmıştır. Bu durumdan haberdar olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev sipahiyi kardeşine layık bulmadığı için saraydan uzaklaştırarak savaşa göndermiştir. Savaşta şehit düşen Sipahi'nin şehadet haberi Gevher Nesibe Hatunu

²⁰⁹ İbni Bibi, *a. g. e.*, C.I, s. 56-57.

²¹⁰ Münecimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *a. g. e.*, C. II, s. 37.

²¹¹ İbn Bibi, *a. g. e.*, C. I, s. 115.

adeta yıkmıştır. Gevher Hatun üzüntüsünden verem hastalığına yakalanmıştır. Hekimlerin hastalığına çare bulamadığı Gevher Hatun vefat etmiştir²¹². Bu olay açıkça kara sevda ile gelişen psikolojik ve fizyolojik bir vakadır. Aşırı hüznün melankoli hali ve depresyon sonucunda beynin etkilenmesi ile fizyolojik sorunlar meydana gelebilmektedir. Gevher Nesibe Hatun'un da yaşadığı olayların etkisi ile önce ruh sağlığının sonrada beden sağlığının bozulduğu gerçektir.

4.6. I. İZZEDDİN KEYKAVUS'UN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Akıl tutulması yaşadığını düşündüğümüz bir diğer Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'tur (1211-1220). I. İzzeddin Keykavus Halep seferi için yola çıktığında bir casus yanına gelerek ordusunda bulunan komutanların savaş zamanı ona ihanet edeceğini söylemiştir. Casus önceden ayarladığı sahte mektup ve hediyeleri I. İzzeddin Keykavus'a kanıt olarak sunmuştur. Bunun üzerine Sultan I. Keykavus komutanlardan birini yanına çağırarak sorgulamıştır. Komutan çaresizce suçsuz olduklarını bunu söyleyenin iftira attığı söylediye de sultan ikna olmamıştır. Öfkesini dindiremeyen I. İzzeddin Keykavus komutanların ellerini bağlatarak boyunlarından bir kulübenin içine astırdıktan sonra kulübeyi de ateşe verdirmiştir.²¹³ Böyle bir ceza uygulaması akıl tutulmasından kaynaklanan bir durumdur. Bu örnek olayda olduğu gibi bir anlık öfkenin akıl üzerindeki tesiri çok büyük olabilmektedir. Bazen bir anlık bir akıl tutulması ömür boyu sürecek bir melankoliye sebep olabilmektedir.

4.7. SULTAN I. ALÂEDDİN KEYKUBAT'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Sultan I. Alâeddin Keykubat (1220-1237) döneminde bazı komutanlar devlet içerisinde güçlerini arttırarak adeta sultan ile egemenlik yarışına girmişlerdir. Sultanla eşit güçte olduklarını düşünmeye başlamışlardır. Buna bir örnek vermek gerekirse; Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın sarayında 30 koyun kesilirken, Zeyneddin Başara kendi konağında 80 koyun kestirmiştir. Bu denli komutanlar ile karşılıklı güç gösterileri nihayetinde Sultan'ın canına yetmiş ve bu komutanlara yönelik harekete geçmeye karar vermiştir²¹⁴. Emir Ahur Zeyneddin Başara'ya ağır bir ceza vermiştir. Onu evine kapattırarak evin kapısına tuğla ördürmüş ve öylece ölüme terk etmiştir²¹⁵. Bu durum akıl tutulması ile ortaya çıkan bir durumdur. Saltanatı kaybetme korkusunun nasıl bir

²¹²Kıfayet Özkul, "Anadolu da İlk Tıp Medresesi Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası", *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi*, Şanlıurfa, Haziran 2020, s.29.

²¹³ Salim Koca, *Türkiye Selçuklular Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 353-354.

²¹⁴ İbrahim Balık, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s. 157-158.

²¹⁵ İbni Bibi, a. g. e., s. 288.

akıl tutulmasına sebep olduğunun bir örneğidir. Bu şekilde eve kapatılan emir de bir süre sonra muhtemelen akıl sağlığını kaybetmiştir.

4.8. SAADEDDİN KÖPEK'İN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Saadeddin Köpek (ö.1238) II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin meşhur veziridir. Harezmi Kayır Han'dan hazzetmeyip hasetlik etmiştir. Ona iftira atarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e isyan etmek için hazırlandığını söylemiştir. Bunun sonucunda öfkelenen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, suçu olmayan Kayır Han'a hapis cezası vermiş ve hapiste ölmesine sebep olmuştur²¹⁶. Bu olayda iki farklı şahıs üzerinde iki farklı akıl tutulması görülmektedir. Saadeddin Köpek'teki haset ve kıskançlık ona yalan söyletip iftira atacak kadar aklını etkilemiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de araştırmadan hemen inanarak öfkelenmesi sonucu akıl tutulması sebebi ile hüküm verdiği görülmektedir.

Saadeddin Köpek'te akıl tutulmasına örnek olabilecek bir diğer olay; bir devenin savaş sırasında bir adamın tarlasını ezmesi sonucunda devenin sahibinin bulunmasını istemiştir. Sahibi bulunmayınca akla hayale sığmayacak bir şekilde deve asılarak cezalandırılmıştır²¹⁷. Nefsi duygulardan biri olan vicdanın Saadeddin Köpek'te vuku bularak köylüye acımasını sağlamış köylüyü ve kendi vicdanını rahatlatmak adına deve için hüküm verilmiştir. Bu olayda nefsin duygularının beyni nasıl etkisiz hale getirdiğini insanın mantık süzgecinin geçici olarak nasıl çalışmadığını gözlemleyebiliriz. Saadeddin Köpek kendince adaleti sağlamaya yönelik bir icraatta bulunmuş gibi görünse de aslında bir akıl tutulması hali yaşamıştır.

4.9. SULTAN II.GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) eşlerinden Gürcü Hatun'a olan bağlılığı daha bir farklı olmuştur. Gürcü Hatun'un annesi Gürcü Kraliçesi kendi ülkesinde tahta beş yaşındaki oğlunu çıkarmak istemiştir. Fakat bunun için tahtın diğer adayı yeğeni David'in ortadan kaldırılması gerekmiştir. Bu sebeple Gürcü Kraliçesi sinsice bir plan yaparak iftira dolu bir mektubu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e göndermiştir. Mektupta yeğeni David'in çocuk yaştan beri kızı Gürcü Hatun'a aşık olduğunu ve eğer tahta geçerse gelip II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in elinden alacağını yazmıştır. Mektubu alan II. Gıyaseddin Keyhüsrev çok öfkelenmiş, Gürcü Hatun'un

²¹⁶Müneccimbaşı, *a. g. e.*, s. 77.

²¹⁷İbn Bibi, *a. g. e.*, C.II, s. 31.

odasına giderek ona vücudunda morluklar bırakacak şekilde şiddet uygulamıştır. Daha sonra David'i yakalatmış boğulması için denize attırmışsa da David bir şekilde kurtulmayı başarmıştır. Akabinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev, David'i tekrar yakalatarak zindana kapattırmıştır²¹⁸. Bu bilgilerden hareketle II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in karakter analizi yapıldığında bu durumun bir akıl tutulması ile ortaya çıkan sosyal bozukluk olduğu ifade edilebilir. Burada aşk, kıskançlık ve öfke duygularının II. Gıyaseddin Keyhüsrev' de bıraktığı etkiler açıkça görülmektedir. Nitekim II. Gıyaseddin Keyhüsrev sık sık akıl tutulmaları yaşamıştır.

4.10. SULTAN IV. RÜKNEDDİN KILIÇARSLAN'IN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan (1249-1254, 1257-1266) Burdur'da hapiste olduğu sırada dayısı Kir Haye tarafından aşağılanarak kötü sözlere maruz kalmıştır. Bu durum IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın dayısına kin beslemesine sebep olmuştur. Hapisten çıkıp tahta geçtikten sonra da kendisine yapılanı unutmayarak dayısı Kir Haye' yi öldürtmüş ve cesedini köpeklere attırmıştır²¹⁹. Bu durum öfke ve kin duygusunun onda akıl tutulması yaşamasına sebebiyet vermesi ve neticesinde olan eylemlerini göstermektedir.

4.11. MUİNÜDDİN SÜLEYMAN PERVANE'NİN YAŞADIĞI AKIL TUTULMASI

Türkiye Selçukluları tarihinde bir döneme adını veren devlet adamı Muinüddin Süleyman Pervane(ö. 1277), Abaka Han ile bir olup Sultan IV. Kılıçarslan'ı öldürtmüştür. III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasını sağlayarak devlet içindeki konumunu arttırmıştır. Makamı yükselen, yetkisi artan Muinüddin Süleyman Pervane önemli mevkilere tanıdıklarını yerleştirmiştir. Vezir Sahip Ata Fahreddin Ali ile Abaka Han'ın aralarının iyi olması Pervane'yi gözden düşürmüştür. Moğol Hükümdarı olan Abaka Han'a Anadolu'nun isyan hazırlıkları içinde olduğu yalanını söylemiştir. Abaka Han'da bu haber üzerine ordu sevk etmiştir. III. Gıyaseddin karşı koyacak güçte olmadığı için kaçmıştır. Aslında Muinüddin Süleyman Pervane hem Moğollara hem de Selçuklulara isyan etmiştir. Amacı Sahip Ata'yı ortadan kaldırmaktı, çünkü onun yükselmesini hazmedemiyordu²²⁰. Makam ve mevki hırsının insan üzerindeki tesiri ile

²¹⁸ Zühal Şen, “ Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Karakter İncelemesi”, *Usad*, S.14, Bahar 2021, s. 271-272.

²¹⁹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *a. g. e.*, s.62.

²²⁰ Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, TTK Yayınları, C.2, Ankara 2014, s.287-288.

kişi bu denli akıl tutulması yaşayabilmektedir. Belli bir mevkiye sahip şahısların bu makamı kaybetme korkusu onlara geri dñnölmez hatalar yaptırabilmektedir. Bu örnekte de makam ve mevki hırsının devlet adamları üzerindeki tesiri açıkça görölmekte olup, sadece makam, mevki hırsı değil, haset ve kibir duygusunun da burada akıl tutulması yaşattığı görölebilmektedir. Muinüddin Süleyman Pervane'nin bu duyguların etkisiyle gözü öylesine dönmüş olacak ki, iki hükümdarı karşı karşıya getirerek neredeyse binlerce can kaybına yol açabilecek bir akıl tutulması yaşadığı aşikârdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDEKİ BAZI MÜTEFEKKİRLERİN AKIL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ VE AKIL TUTULMALARINA YAKLAŞIMLARI

1. GAZZÂLÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

İlim ve fikir adamı Gazzâlî (ö. 1111) Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli veziri olan Nizâmülmülk'ün davetine mazhar olmuş ve Nizamiye medresesinde uzun yıllar müderrislik yapmıştır²²¹. Selçuklu Sultanı Berkıyaruk ile arasının iyi olmaması sebebiyle Bağdat'tan ayrılmıştır. Gazzâlî'yi Nişabur'da bulunan Nizamiye Medresesine dönmeye Sultan Sencer'in veziri Nizâmülmülk'ün oğlu olan Fahrülmülk ikna etmiştir²²².

Gazzâlî, hakikati anlama gayesi ile akıl, ruh ve akıl tutulmasına sebep olan unsurları ele almıştır. İnsan psikolojisi ile ilgilenen Gazzâlî'ye göre insanın mutlu olabilmesi ancak sağlıklı bir beden ile mümkündür. Buna ilave olarak akıl tutulmasının içinde yer alan, her kişide olan ve aşırıya kaçıldığında insanı yanılsaya sürükleyen nefse karşı gelebilen herkes de ona göre sağlıklı bir birey olur²²³. Nefs hem insanda hem de hayvanda bulunan doğal bir hissi durumdur. Nefs aşırıya kaçıldığı zaman kişilerin sağlığına zarar verebileceği düşüncesi ile Gazzâlî ancak onu köreltebilenleri sağlıklı bireyler olarak kabul etmiştir. Sadece nefis değil akıl tutulmalarında saydığımız birçok unsur üzerinde durmuş ve kişilerin sağlığına ya da aklî dengelerine etkilerini ele almıştır.

Akıl kavramını açıklarken öncelikle Gazzâlî sağlıklı akla sahip olmak için bireylerin ilahi yoldan ayrılmamaları gerektiği kanaatindedir. Hastalığın da sağlığın da Allah'tan geldiğini belirtip her hal ve şartta Allah ve peygamber yolundan ayrılmamak gerektiğini ifade etmiştir. O'na göre asıl tabîbler, peygamberlerdir. Gerçek tabîb olan peygamberlerin sözlerini dinleyenlerin sağlıklı olacağını hastalanmayacağını ifade etmektedir. Allah'ı ve Peygamberleri de anlamanın akıl ile mümkün olacağını söylerken, aklın insanı nübüvvet yoluna sokabilecek bir araç olduğu görüşüne sahiptir²²⁴. Aklın insanı nübüvvet yoluna sokacağını söylerken yine de ilahi güç gibi olguları algılamasının da bir yere kadar olacağı düşüncesindedir. Akıl üzerine düşen

²²¹ Gazzâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*, s.6-7.

²²² Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul 1996, s.492-493.

²²³ Gazzâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*, s.73.

²²⁴ Gazzâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*, s.75.

algılama görevini yaptıktan sonra idrak sürecini gerçekleştiremediğinde teslim olmalıdır. Her şey akıl ile elde edilebileceğini, akıl olmadan herhangi bir şeyi kavramanın mümkün olmadığını söylemiştir. İnsanoğlu yaratılmış olanın en yücesidir ve akılda insanın en üstün vasfıdır demiştir²²⁵.

Akıl insanın yaşayabilmesi, hayatta kalabilmesi, tüm temel gereksinimlerini yerine getirebilmesi için hayati önem arz etmektedir. İnsana hem dünya da hem de ahirette mutluluğu getirecek olan aklın hayvanlarda kısıtlı olduğunu söyleyerek; hayvanların insanda ki aklın yüceliğini bildiklerinden insanlardan korktuğunu ifade etmiştir²²⁶. Gazzâlî akıllı dört şekilde tanımlamıştır;

1-İnsanı hayvandan ayıran öğrenmesini ve hüner kazanmasını elde eden unsurdur. Akıllı aynaya ve sırrına benzeten Gazzâlî, tıpkı aklında gördüğü her şeyi algılayarak insana yansıttığını düşünmüştür. Akıl gözün görme işlevi gibi bir işleve sahip etrafında olan sezgisel ya da maddesel her şeyi kavrama yetisine sahip olduğunu ifade etmiştir. Göze benzetirken gözün aklın yanında sınırlı ve yetersiz kalacağını da ifade etmiştir.²²⁷. Gazzâlî' nin bu tanımından yola çıkarak insan aklın yansıttığı kadarını algılar ve beyin fonksiyonlarında herhangi bir sıkıntı yok ise idrak süreci gerçekleşir diyebiliriz. Aklın yansıtması ve beyinin analiz aşamaları düşünüldüğü takdirde akıl hastalıklarının çoğunun beyin merkezli olması daha net anlaşılabilmektedir.

2- Çocuktaki akla değinen Gazzâlî' nin bu akıl için olabilmesi mümkün olan şeyler vardır, mümkün olmayan şeyler ise yoktur şeklinde bir ifadesi mevcuttur²²⁸. Söz konusu olan bu tanımdaki akıl yalın ve basit akıldır. Her çocukta olan çocuğun sadece görebildiği kadarını algılayabilen aklından bahsetmiştir. Akıl hastalarının da birçoğunda bu ilk aklın olduğu düşünülebilir çünkü onlarda basit kavrama ve tepki verme yetilerine sahiptirler.

3- İlmi akıl olarak ele aldığı akıl ise Gazzâlî' ye göre deneyimlerin sonucunda elde edilen akıldır. Kişi tecrübelerinden kendini olgunlaştırır ise ilmi akla sahip bir birey olur. Bunu yapamayanları ise ahmak ve cahillerdir şeklinde nitelendirmiştir²²⁹. Yani aklını kullanamayan, onu geliştirmeyen, gelişime kapalı kişileri ahmak ve cahil kabul etmesi gibi bu kişileri akıl hastası ya da akıl tutulması yaşayan bireyler olarak

²²⁵ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, s.41.

²²⁶ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C.I, s.209.

²²⁷ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C.I, s.215.

²²⁸ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C.I, s.216.

²²⁹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C.I, s.216.

algılamıştır. Gazzâlî' nin mantığında aklını geliştirmemeyi kullanmamayı tercih eden bir birey sağlıklı bir akıl yapısına sahiptir diyebiliriz.

4-Peşin hüküm vermeden olabilecekleri önceden tahmin edebilen akıldır. O akılların en üstüdür. Direk neticeyi gördüğünden Gazzâlî bu akla sahip olan kişileri “Akıllı” diye sıfatlandırmıştır. Gazzâlî için insan akılları çeşit çeşittir ve “ahmak”, “zeki” ve “kâmil” şeklinde insandaki akılları isimlendirmiştir²³⁰. Aklını gerektiği gibi kullanamayanlar için bir ifade olan ahmak tabirini Gazzâlî’ de tam olarak bu anlamı ile kullanmıştır. İnsanın illa üstün akla sahip olması önemli değil önemli olan var olanı kullanması ve geliştirmesi gerektiğidir.

Gazzâlî, akıl tasniflerini bu şekilde yaptıktan sonra akıl sağlığını olumsuz etkileyen ve aşırıya kaçırıldığı takdir de akıl tutulmasına neden olan nefis, kibir, hırs gibi unsurlara değinmiştir. Ona göre iyi bir akla sahip insan çoğu zaman isteklerinin önüne geçebilir. Nefsi duyguları engelleyebilir. Bu genelde yaşlılık döneminde insan olgunlaştıkça olur. Fakat gençlik döneminde ise çoğu zaman nefsi duygular akli ele geçirmektedir²³¹.

Gazzâlî insanın oto kontrolünü sağlayabilmesinin erken yaşlarda daha zor ilerleyen yaşlarda ise yaşanmışlıklar ve tecrübelerden yola çıkılarak daha mümkün olacağı kanaatindedir. Akli bazen de nur olarak adlandırmış; “ *Bazen ondan akıl, bazen ruh, bazen de nefis-i insan diye bahsedilir... Biz bununla akıllıyı, emzikteki çocuktan, hayvandan, deliden ayıran şeyleri kast ediyoruz*²³²” diyerek sağlıklı bir aklın ayrımını yapmıştır. Daha önce göz ile akli birbirine benzetirken sonrasında ikisi arasındaki farkları da ortaya koyarak olası bir karışıklığı ya da anlam kargaşasını engellemeye çalışmıştır. Bu ayrımlara baktığımızda şunları açıkça ifade edebiliriz;

Gazzâlî’ ye göre göz kendini görmez iken akıl kendini bilir, algılama gücünü ve kapasitesini bilir. Göz kendisine fazla yakın ve fazla uzağı göremezken, akıl en yükseğe en dibe nüfuz edebilir düşüncesindedir. Burada asıl aklın dünyanın bir ucunda ki bir bilgiye ulaşip algılayabilecek kapasite de olmasıdır. Bir diğer fark ise göz kapandığı zaman görme işlemi son bulur. Fakat akıl daima hakikati bilir, Gazzâlî akıldan bir şeyin gizlenmesinin söz konusu olmadığını dile getirmektedir. Ona göre göz cismin altını ve üstünü görebilirken, akıl içini de görebilir ve varlığın mertebelerine erişebilir. Ayrıca

²³⁰ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C.I, s.222.

²³¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C.I, s.221.

²³² Gazzâlî, *Mişkâtü'l Envâr*, Çev. Süleyman Ateş, Bedir Yayınları, İstanbul 1994, s.18.

akıl bir dolaşma alanı vardır. Tat, koku, ses, işitme, sıcak, soğuk, korku, sevinç, üzüntü bunlar akıl ile algılanabilirken, Gazzâlî göz için sadece görme işlemini yapar hissiyatına erişemez demiştir²³³. Onun bu düşünlerine bakarak; göz tek bir işlevi olan organ iken akıl çoklu işlevleri olan organlar bütünüdür demek yerinde bir ifade olacaktır. Gazzâlî akıl için bildiğini bilen, sonsuz bilme gücüne sahip bir unsur olarak bahsederken onun göz ile farkını ortaya güzel bir örnek ile koyar;

“Göz güneşi, yıldızları olduğu gibi görürken bir ölçüm yapmaz; oysa akıl güneş ve yıldızların görüldüğünden kat ve kat büyük olduğunun farkındadır.”²³⁴ bu ifadedeki göz bir çocuk akli ile hemen hemen aynı algılama gücündedir. Çocukta gördüğü kadarını algılar ve üzerine düşünmez. Bu ayrımın son ifadesini Gazzâlî göz yanıltıcı olabilir fakat aklın yanılması mümkün değildir şeklinde noktalamıştır.

Gazzâlî *Hikmetler Kitabı* adlı eserinde ise akli varlığı bilinen fakat görülmeyen, duyulmayan, tadı olmayan bir varlık olarak tasvir etmiştir. Aklın bütün organların hükmedicisi olduğunu savunurken ve diğer organların da ondan aldığı emirleri yerine getirir şeklinde ifadeleri vardır²³⁵. Bu tanım her ne kadar beynin tanımı ile benzeşsede şunu belirtmek isteriz ki aklın asıl görevi idraktır. Gazzâlî’nin dediği gibi akıl tüm organları yönetiyor olsa akıl hastalarının bedenleri işlevsiz hale gelirdi. Vücudumuzdaki organlar çalışırken bilinçli olarak bunu gerçekleştirmeyiz bu zaten beynimizin fonksiyonlarından biri olup aklımızın görev ve yetileri ile ilgisi yoktur.

Gazzâlî’ nin ruh kavramına bakış açısını ele aldığımızda görüyoruz ki o öncelikle ruhu tanımlamaya çalışmıştır. Ruh kavramını bazen aynen ruh olarak, bazen kalp şeklinde, bazen de nur olarak farklı şekiller de görsek de hepsini aynı anlam için kullanmıştır. Kendisi kalp demekle göğsün sol tarafında yer alan organı kast etmediğini söylemiştir. “Onun bir ehemmiyeti yoktur.”²³⁶ şeklindeki ifadesinden kalp diyerek kast ettiğinin ruh olduğunu anlamaktayız.

Ruh bir bütündür diyen Gazzâlî bölünüp parçalanamaz ve belli bir ölçüsü olmaz diye tanımlanmıştır. Ruh bedensizde bulunabilen bir varlıktır diyen Gazzâlî ruhun hakikatinin bilinmesinin zor olduğu kanısındadır. Bedeni bir ülkeye benzeten Gazzâlî ruhu da tıpkı akıl gibi o ülkenin sultanı ilan etmiştir. İnsan bedenini ruhun binek

²³³ Gazzâlî, *Mışkâtü’l Envâr*, s.18-19.

²³⁴ Gazzâlî, *Mışkâtü’l Envâr*, s.21.

²³⁵ Gazzâlî, *Hikmetler Kitabı*, Çev. Halil Kendir, İlke Yayıncılık, İstanbul 2007, s.75.

²³⁶ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s.15.

hayvanına benzetmiştir²³⁷. Gazzâlî için ruh olmadan beden bir hiçlik anlamı taşımaktadır diyebiliriz. Onun bu görüşüne bakıldığında insanı kanlı canlı ayakta tutan ruhtur. Ruh olmadan insan bedeni bir cesetten ibarettir. Gazzâlî ruhun mertebelere ayrıldığını ifade etmiştir ve bunlar şu şekildedir;

Birinci mertebedeki “hassas ruh ”tur. Bu ruh hisleri ile algılar ve hayvanlar ile süt emen çocuklarda bulunur. Gazzâlî ye göre bu ruh tamamen hissi olarak algılamayı gerçekleştirmektedir. İkinci mertebede olan ruh ise “hayali ruh” tur. Bu ruh daha çok gelişmeye başlayan çocukta görülen ruhtur diyen Gazzâlî bu ruhun gördüklerini kaydedip kişiye daha sonrasında hatırlattığı kanaatindedir. Örneğin çocuk gördüğü şeyi ister, gözünün önünden kaldırıldığında görmediği için istemez ve biraz geliştiğinde bu ruh ona gördüğü şeyi hatırlatarak devamlı istemesini sağlar şeklinde açıklamıştır. Yine sopa ile dövülen bir köpeğin sopayı görünce korkması hayali ruhun ona hatırlattığı hissiyattan kaynaklıdır şeklinde bu ruhun işlevini örnekler ile açıklamıştır²³⁸. Psikolojideki edimsel koşullanma da bir şeyi bir durumu uyaranlar ile öğretme durumudur²³⁹. Gazzâlî’nin verdiği köpek örneği de bir edimsel koşullanma örneğidir. Bu durumda onun Hayali ruh olarak nitelendirdiği ruh aynı zamanda edimsel koşullanmayı da sağlayarak insan ya da hayvan varlığın psikolojisine etki eder.

Üçüncü mertebe ruh, aklî ruhtur. Gazzâlî’ye göre bu ruh algılamayı ve idrak etmeyi sağlayan ruhtur. Göz nurundan aklî ruhun daha üstün olduğunu da ifade etmiştir. Dördüncü ruh ise fikri ruhtur. Bu ruh aklî bilgileri toplar sonuca varır diyen Gazzâlî bu ruhun elde ettiği neticeleri birleştirip başka neticeler de elde ettiğini ifade ederken sonsuza dek sürüp gideceğini de söylemektedir. Beşinci ve son mertebe kutsi peygamberlik ruhudur. Bu ruhun sadece peygamberler ve bazı evliyalarda bulunduğunu söyleyen Gazzâlî ruhanî bilgilerin bir kısmının bu ruh ile açıklanabildiğini ifade etmiştir. Yukarıda sayılan aklî ve fikrî ruhların bu ruhun eriştiği bilgilere erişmesinin mümkün olmadığı düşüncesindedir²⁴⁰. Ruhu mertebelere ayırırken onun kimlerde vuku bulduğu yetilerine değinmiştir. Böylece ruh sağlığı bozulan bireylerin fikri ruhlarında bir sorun olduğu çıkarımına varabiliriz; çünkü Gazzâlî’ye göre algılamayı gerçekleştiren ruh mertebesi fikri ruhtur.

²³⁷ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s.17.

²³⁸ Gazzâlî, *Mişkâtü’l Envâr*, s.54.

²³⁹ Özlem Kararımak, “Tinsel, Anlayışın Psikolojik Danışmadaki Rolü”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, C.III, S.22, 2004, s.47.

²⁴⁰ Gazzâlî, *Mişkâtü’l Envâr*, s.55.

Gazzâlî ruh sağlığının bozulması durumunda kötü davranışlardan kaçınılması kanaatindedir. Eğer nefesine yenik düşmeyip ona direnirsen nefsin illetlerinin uzaklaştırılmasının daha kolay olacağını söylemiştir²⁴¹. Ona göre insan kendini tanırsa, hatalarını kusurlarını bilir ise o zaman kendini iyi edebilir. Gazzâlî kişinin devamlı toplum içinde yer almasını, dostlarından tavır ve davranışlarında değişiklik fark ettiklerinde uyarmalarını istemesi ve dine bağlı biri olarak yaşaması halinde ruh sağlığının iyi olacağı görüşündedir. Ayrıca Gazzâlî ruhi hastalıkların ancak zıttı ile tedavi edileceğini düşünmektedir. Cerrahi yönteminde bir tedavi şekli olduğunu ifade ederken ruh sağlığı bozuk olanların bu şekilde de tedavi olabileceğini söylemiştir. Gazzâlî' ye göre beden hastalıkları ölünce nihayete ererken kalp (ruh) hastalıkları öldükten sonra da devam edecektir²⁴². Ruhun sonsuzluk suretinde var olabilen bir varlık olduğu aşikârdır; Gazzâlî' nin ruhtaki hastalığın da kalacağını söylemesi son derece makul bir bakış açısıdır.

Gazzâlî ruhun hastalanmasına değindiği unsurlardan birisi sürekli veya aşırıya kaçan öfkedir. Gazzâlî için gurur ve azamet duygusuna sahip insanlarda öfke daha çok görülmüştür²⁴³. Öfkelenen insanın şeytan ile o an iş birliği yaptığını düşünmüştür²⁴⁴. Öfke intikamdan beslenir diyen Gazzâlî intikam alındıktan sonra için soğuması bu sebeptendir şeklinde yorumlamıştır²⁴⁵. O yine de öfkenin tamamen yok olmasından yana değildir. İçimizde bir parça öfke olmalı akıl ve dilimiz ile onu yönlendirmeliyiz görüşündedir²⁴⁶. Öfke dengeli ve kontrollü bir şekilde hep var olmalı, ölçülü bir şekilde gerektiği yerde kullanılmalı böylece Gazzâlî' ye göre az ve dengeli öfke kişinin yararına olur.

Gazzâlî için öfkenin tedavisi amel ve ilim ile mümkündür. Kişi öfke sırasında öfkesini söndürünce erişeceği sevabı düşünmelidir. Allaktan korkan kişi kolayca öfkesini söndürebilmektedir. Öfke anında yapacağı her davranışın kendisine olumsuz olarak geri döneceğini düşünmeli diyen Gazzâlî kısaca kişide Allah korkusu varsa ve başına gelebilecekleri düşündüğü takdirde öfkesini yenebileceği kanaatindedir. Yine kızgınlığı geçmeyen kişiye soğuk su ile abdest almasını tavsiye etmiştir²⁴⁷. Ruh sağlığı

²⁴¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C. III, Çev: Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul 1993, s.146.

²⁴² Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C. III, s.147,153,155,725,726.

²⁴³ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C. III, s.393.

²⁴⁴ Gazzâlî, *Miskâşefetü'l-Kulûb (Kalplerin Keşfi)*, Çev. Ali Kaya, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014, s.104.

²⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C. III, s.400.

²⁴⁶ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s.411.

²⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-dîn*, C. III, s.413,415-416.

bozulmasına yol açabilecek öfkenin Gazzâlî'nin görüş ve yöntemleri ile tedavisi bu şekilde olmuştur. O dönemde etrafında ki kişi ve çevresi üzerinde gözlem yaparak bu tarz telkinlerde bulunan Gazzâlî kişilerin ruh sağlığı ile alakadar olmuştur.

Gazzâlî ruh sağlığını olumsuz etkileyen bir diğer unsur olan hased ile alakalı da söylemleri mevcuttur. Hasedi kalbin en büyük hastalıklarından olduğunu söylerken; başkasının mutluluğuna üzülmeye durumu olduğunu belirtmektedir. Ona göre hased haramdır, Allah'ın verdiği rızaya razı olmamaktır²⁴⁸. Hased dört şekilde mevcuttur diyerek onu mertebelere ayırmıştır;

1.Mertebede kıskandığın kişinin kıskandığı malının onda yok olmasını istemektir. Eğer bu nimet onda değilse kıskandığı kişide de hiç olmamasını ister ve ancak böyle rahat eder.

2.Mertebe hased ettiği kişide olanı istediğinden ondan alınıp kendisine verilmesini istemesidir.

3.Mertebe de o nimetin kendisini değil de bir benzerini kendisine verilmesini ister. İnsanlar ile arasında fark olmamasını arzu eder. Şöyle ki kendi başarısız ise herkes başarısız olsun istemektedir.

4.Mertebe özendiği kimsede olan nimetin benzerini kendisine de ister ama özendiği kişide ki yok olsun istemez. Böylece hased çeşitlerinin en hafifi bu olur²⁴⁹. Hased için Gazzâlî'nin yaptığı yorumlardan kişinin ruh ve akıl sağlığında yol açtığı dengesizliği anlayabilmekteyiz. Onun verdiği tanımlar hased için doğru ve yerinde ifadeler olup sağlıklı akıl ve ruh haline sahip kişilerde bu duygunun olması mümkün değildir. Gazzâlî'ye göre öfkeden kin, kinden hased doğar böylece hased öfkenin yavrusu olur²⁵⁰. Hasedin yedi çeşidi olduğunu söylemiştir. Bunları; kibir, kin ve düşmanlık, böbürlenmek, taaccüb (şaşkınlık), makam ve mevki hırsı, hedeflerini kaybetme korkusu, nefsin hasedi olarak ifade etmiştir. Ona göre bunların tedavisi de insanın asıl kıskandığı şeyi bulup onu bu duyguya iten düşüncesinden kurtulması ile olacaktır²⁵¹.

²⁴⁸ Gazzâlî, *Erbaîn Fi Usûlu'd Din (Dinde Kırk Esas)*, Çev. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınları, İstanbul 2016, s. 176.

²⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, C. III, s. 459-460.

²⁵⁰ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 419.

²⁵¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, C. III, s. 460-465, 475-477.

Ruh sağığına aşırı olduğı zaman zarar verebilecek bir diğel unsur da kibirdir diyen Gazzâlî onu nefiste olan ahlâk şeklinde yorumlamıştır. Ona göre kibir kişi ve diğel Müslümanlar arasında perdedir²⁵². Kurtuluğu da en dipten kibiri söküp atmak olacağı şeklinde ifade etmiştir. Kişi eğer kibre sevk eden sebepleri ortadan kaldırırsa ve mütevazı olursa bu illetten kurtulur. Gazzâlî kişiye dünya malının ve güzelliğın geçici şeyler olduğunu öğütleyerek kişinin makam ve mevkinin geçici olduğunu bilmesini istemiştir. Böylece kibrin tam tersi olan tevazu gösterebilen kişi iyileşir. Kişi sade ve gösterişsiz olmalı, fakirlerin davetine katılmalı, arkadaşları ile bir araya gelip onlara saygılı olmalı, eşi ve dostuna işlerinde yardımcı olabilmelidir²⁵³. Gazzâlî ancak bu şekilde kibirden ve onun ruha verdiği zararlardan kurtulabileceğimizi söylemiştir. Ruh sağığıının iyi olması için yapılacak en iyi şey onu olumsuz yönde etkileyen sebeplerden uzak durulması gerekir.

Riya da aşırıya kaçtığı zaman ruh sağığıını olumsuz etkiler diyen Gazzâlî sahte işlerde bulunmak da riya dir demiştir. Örnek vermek gerekirse Gazzâlî'ye göre namazı Allah rızası için değil de kullara gösterme maksatlı kılan bir kişi riyakârdır. Tedavi ise kişinin Allah'ın gazabına uğrayacağını ahirette bunun hesabını veremeyeceğini düşünmesi ile mümkündür. Mütefekkiye göre ibadetini gizli yapan kimse bu sıkıntıdan kurtulur. Yine belirtir ki ihlaslı olan kuvvetli iman sahipleri riyadan kurtulur²⁵⁴. Akıl ve ruh sağığıının korunmasının imanın kuvvetli olması ya da imanın kuvvetli hale getirilmesi ile mümkün olduğunu ifade etmiştir. İleride ele alacağımız akıl hastalığını tedavi eden bazı dârüşşifâ ve tekkeler de Kur'an-ı Kerim okunarak hastaların iyileştirmeye çalışıldığını göreceğiz. Dua edilerek, Kur'an-ı Kerim okunarak bazen zikir çekilerek yapılan dini eylemlerin o dönem şifacılığında da kullanılan bir tedavi yöntemi olduğunu anlıyoruz.

Her şeyin fazlasının zararlı olduğı gibi dünya sevgisinin de fazlasını Gazzâlî ruh ve akıl sağığıı açısından zararlı bulmuştur. Burada dünya sevgisinden kastettiğı makam mevki, mal hırsıdır. Mütefekkir dünyanın bir rüyadan ibaret olduğunu öldüğümüzde uykudan uyanarak hakikate erişeceğimizi söylemiştir. Kalbin temizliğı dünyevi zevklerden uzak kalarak mümkün olur diyen Gazzâlî'ye göre dünyevi zevklere kendini kaptıran kişinin kalbi kirlenir, ahiretini ziyan eder²⁵⁵. Zihni bulanık ve kirlenen kişi mal,

²⁵² Gazzâlî, *Erbain Fi Usulu'd Din*, s. 215-216.

²⁵³ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, C. III, s. 828, 829, 838, 844, 850.

²⁵⁴ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, C. III, s. 695, 721, 726, 768, 769.

²⁵⁵ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, C. III, s. 516, 528-529.

mülk hırsı için etrafına ve hatta çok da gözü dönerse kendine bile zarar verebilir. Bu durumda görüldüğü üzere normal bir ruh halinden bahsetmek mümkün değildir.

Akil tutulmasının içinde yer alan cimriliği Gazzâlî de bir ruhsal sorun olarak kabul etmiş ve onunla alakalı olarak; kişi kendi ve çocuklarının geleceğini düşünerek mal sevdalısı olabilir yahut direk malın kendisini severek cimri olur demiştir. Diğer unsurlarda olduğu gibi kişi ahiretini düşünerek hareket ederse cimrilikten kurtulur diyen Gazzâlî malın asıl sahibinin Allah olduğunun bilinmesi istemiştir. Ona göre malını paylaşmaya alışan bir kimse cimrilikten kurtulur. Daha öncede ifade ettiğimiz üzere Gazzâlî bu tarz rahatsızlıkların ancak tersi ile tedavi edileceğini düşünmüştür. Kişi kendini zorlayarak cömert olmaya çalışırsa ruh hali düzelecektir.

Gazzâlî'ye göre gururun fazlası da kişiyi devamlı olarak kötü düşünce ve hissiyatına iteceğinden ruh sağlığına zarar vermektedir. Gurur şeytandan gelir diye Gazzâlî insanları kandırdığını vurgulamıştır. Rabbini, dünyayı, nefsinin, ahiretini bilen bir kişi bu hastalıktan kurtulur demiştir²⁵⁶. Gazzâlî eserlerinde aktardığı bu ve bunlar gibi ruh sağlığı ile alakalı aydınlatıcı bilgiler; günümüz psikiyatrisindeki bilgiler ile benzerlikleri açısından ehemmiyet arz etmektedir. Yaşadığı dönemdeki tespitleri ile günümüz bilgileri karşılaştırıldığı zaman pek çok benzerlik taşıdıklarını görmekteyiz. Bu düşünürlerin tespitleri ile günümüz ruh sağlığı alanındaki çalışmalar şekillenmiştir demek yanlış olmaz.

2. AHMED YESEVÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

Ahmed Yesevî (ö. 1166), Mevlânâ, Yûnus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî gibi düşünürleri etkilemiştir ve bazı rivayetlere göre Türkistan'da on iki bin diğer ülkelerde doksan dokuz bin müridi vardır²⁵⁷. İlahi aşk dışındaki aşkı bir hastalık olarak kabul etmiş ve şiirlerinde bu aşk hastalığına değinmiştir²⁵⁸. İlahi aşkın güzelliğinden ve onun insanda mutlaka yer etmesi gerekliliğinden söz etmiştir. Ahmed Yesevî toplumsal sorunlara değinerek insanların ruh sağlığına olumlu yönde etkili olmuştur.

Aşk kapısını Mevla'm açınca bana erdi
Toprak kılıp hazır ol deyip boynumu eğdi
Vah ne yazık sevgi kadehinden içmeden
Çoluk çocuk, ev-barktan tam geçmeden

²⁵⁶ Gazzâlî, *İhya' ü Ulûmi'd-Din*, C. III, s. 615-617, 880, 946-947.

²⁵⁷ Erarslan, *a. g. m.*, s. 160-161.

²⁵⁸ İbrahim Agah Çubukçu, "Ahmet Yesevî ve Düşüncesi", *Erdem*, C. VII, S.21, 1995, s. 827-828.

Suç ve isyan düğümü burada çözmeden
Şeytan gelip zam verende şaştım işte
Aşk makamı türlü makam aklın yetmez
Aşk belası başa düşse nalan kalır
Aklını alıp şaşkın kılıp hayran kılar
Gönül gözün açılınca giryan kılar
Lâ-mekânda Hâk' tan dersler aldım işte
Aşk padişah, âşık fakir, nefes almaz
Hak'tan izin olmayınca konuşamaz
Hak öğüdünü alan dünya peşinde koşamaz
Lâ-mekânda Hâk' tan dersler aldım işte
Aşk bağı Mithat ile göğertmesen
Hor görülüp şom nefsin öldürmesen
Allah deyip içine nur doldurmasan
Vallah billah sende aşkın nişanı yok
Aşk derdini dertsizlere demek olmaz
Aşk yolunda ölmeden önce muhakkak öl sen
Zahid olma, âbid olma, âşık ol sen
Mihmet çekip aşk yolunda sadık ol sen²⁵⁹

Ahmed Yesevî özellikle “aşk makamı türlü makam aklın yetmez” sözleri ile hem ilahi aşkın hem de ilahi olmayan aşkın insanın aklının alamayacağı türde bir etkisinin olduğunu söylemiştir. Aşkın bireylerin akıl sağlığını etkilediğini illa aşk olacaksa bunun ilahi aşk olması gerektiğini vurgulamıştır. O da akıl tutulmasına sebep olan kötü nefsin mutlaka öldürülmesini, bastırılmasını istemiştir.

Ahmed Yesevî güzel ahlakı tembihler iken insanlara öğretileri arasında ruh sağlığına faydalı olacak birçok telkinde de bulunmuştur. Riyadan uzak olmalı, kibirden uzak olmalı, yalandan uzak olmalı, başkalarına yardım ederek cömert olmalı gibi telkinler ile kişilerin ruh sağlığına da faydalı olmaya çalışmıştır²⁶⁰. Bir bireyin ruh ve akıl sağlığının iyi olması için öncelikle kişinin özünde de iyi biri olması gerekmektedir. Ahmed Yesevî’de insanlara verdiği öğütler ile bunu tembihlemiştir. Ahmed Yesevî’ nin öğretileri ondan feyz alan ve etkilenen kişiler ile de nesilden nesile aktarılmıştır.

²⁵⁹Çubukçu, *a. g. m.*, s.828.

²⁶⁰Çubukçu, *a. g. m.*, s.828.

Ahmed Yesevî felsefesinin temelinde ilahi aşk ve insan sevgisi ön plandadır²⁶¹. Ahmed Yesevî psiko-sosyal sorunları ele alarak toplum fertlerini aydınlatmış ve ruhsal anlamda telkinlerle onlara iyi gelen öğütlerde bulunmuştur. Şiirlerinde birey ve toplumların ahlaki ve ruhi eğitimi ile alakalı ortak konular olan aşk, doğruluk, nefis terbiyesi, yardımlaşma (cömertlik) gibi hususları işlemiştir²⁶². İnsanlara verdiği telkinler şiirlerinde aktardığı psiko-sosyal konular ile toplumun ahlaki ve ruhi dengesini sağlamaya çalışmıştır²⁶³. Bireylerin ruh sağlığını sosyo-kültürel ortamı, yaşadığı yer, toplum yapısı, refah düzeyi gibi birçok etken etkilemektedir. Ahmed Yesevî de huzurlu bir toplum oluşması için şiirlerinde halk diline inerek nasihatlerde bulunmuş ve insanların zihinlerinde yer etmiştir. Böylelikle daha huzurlu bir toplumun ayrıca akıl ve ruh sağlığı daha normal bireylerin oluşmasında etkili olmuştur.

Ahmed Yesevî'nin ele aldığı insan psikolojisini olumsuz etkileyen unsurlardan biri olan nefis, ona göre şeytan ile aynı anlama gelmektedir. Nefsin isteklerinin sonucu yoktur ve ona kapılan kişi hayatını idame ettirmekte güçlük çeker. Bireylerin ahlaki yapıları bozulduğu gibi ruhi halleride değişir ve iyi huylarını yitirirler. Nefsini kontrol edemeyen kişi iyi huylarını yitirdiğinde o kişinin kontrolü ve zaptı da zorlaşır. Ahmed Yesevî bu sebeple nefsin kötülüğü konusunda nasihatlerde bulunmuştur²⁶⁴.

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini
Nefs hevâya sevinip bozar her an huylarını
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını
Arslan Baba'm sözlerini işittiniz teberrük²⁶⁵
Allah'ım beni salasın öz yoluna.
Nefs elinde harap tamam oldum ben işte
Fısk ve fücür dolup taşıp haddini aştı
Boğularak isyan içinde kaldım ben işte²⁶⁶
Nefs şeytan esir kıldı Âdemoğlunu
Develer gibi bağlayıp aldı izi kolunu
Ne zordur sağ ve solu bilmeden yolunu
Vah ne yazık hasret ile gideceğim ben işte²⁶⁷

²⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sûfiliği'ne Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.33.

²⁶² Osma n Oral, "Ahmet Yesevi Şiirlerinde Psiko-Sosyal Hikmetler", *ICOSS Social Conference*, Nisan 2018, s. 844.

²⁶³ Oral, a. g. m., s. 851.

²⁶⁴ Oral, a. g. m., s. 854.

²⁶⁵ Yesevî, a. g. e., s. 142.

²⁶⁶ Yesevî, a. g. e., s. 147.

İnsanda doğası gereği var olan nefis unsurunu dizginlenmediği ya da karşı konulamadığı takdirde aşırısı ruhsal problemler oluşturabilmektedir. Ahmed Yesevî’ de *Dîvân-ı Hikmet*’inde nefsin insan üzerinde olan bu etkilerinden söz etmiştir. Nefsin eline düşen kişinin harap olacağını söylerken ruh sağlığının bozulacağını kastetmiştir. Nefsin olumsuzluklarından sonra insanların birbirini sevmesi, sayması gerektiğini vurgulamıştır. Sürekli yardımlaşma ve dayanışma içinde olan toplumlarda huzur olur huzurlu bir toplumda da bireylerin ruh sağlığı iyi olur. Sevgi olmayan yerde öfke ve nefret olur demiştir²⁶⁸. Önce kişi sevmeyi bilmeli, sevgi dolu olan bireyde olumsuz ruh halleri oluşmaz. Kişi hem kendine hem de etrafına faydalı olduğu için mutlu olur. Ahmed Yesevî de insanlara birbirini sevmeyi öğütlerken aynı zamanda yardımlaşmayı ve cömertliği de öğütlemiştir. Dünya malının önemsiz olduğunu vurgulamış ve dünya malına kapılan kişileri de akıl hastası olarak nitelemiştir. Çünkü ona göre dünya sevgisi ile tutuşup yanan kişi akıllı değildir, akıllı olan bir kimse ise elini eteğini dünya malından çekerek ihtiyaç sahiplerini gözetir.

Akıllı isen gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taşım ben işte²⁶⁹

Netice olarak Ahmed Yesevî şiirlerinde kullandığı dili yalınlaştırarak halkın anlamasını sağlamış ve onların gönüllerinde yer etmiştir. Bu şekilde her söylediği, her yaptığı, her nasihati toplum üzerinde etkili olmuştur. O da insanlara iyi olmayı, dürüst olmayı, cömert olmayı öğütlerken bir nevi insanları akıl tutulmalarına sebebiyet veren unsurlardan uzak tutmaya çalışmıştır. Şiirlerine yansıttığı düşüncelerine bakıldığında Ahmed Yesevî’ nin insanların akıllarını ve ruhlarını nasıl koruyacaklarını onlara aşlamıştır diyebiliriz.

3. FAHREDDİN ER-RÂZÎ’NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

Fahreddin er-Râzî (ö. 1210) Selçuklu başkenti olan Rey kentinde 1149 senesinde dünyaya gelmiştir. Fahreddin er-Râzî akıl tutulmasına sebebiyet veren nefsi insan hayatının sonuna kadar var olan onunla bir bütün ve asla değişmeyecek bir unsur olarak tanımlamıştır. Akıl, ruh, nefis ve kalp ile aynı gören Fahreddin er-Râzî bedeni de nefsin

²⁶⁷ Yesevî, *a. g. e.*, s. 148.

²⁶⁸ O. Oral, *a. g. m.*, s.58.

²⁶⁹ Yesevî, *a. g. e.*, s.121.

bir aracı olarak görmüştür²⁷⁰. Bu durumda ona göre beden aklın da bir aracı niteliğinde olmuştur. Fahreddin er-Râzî ruhun mizaçlarının çeşitliliği ve birbiri ile uyumu kişinin ahlaki yapısının oluşmasını sağladığı düşüncesindedir.

Fahreddin er-Râzî'ye göre sağlıklı bir zihin mantık kurallarına uyarak vuku bulur²⁷¹. O halde akıl yolundan şaşmamak gerekmektedir. Yine akıl konusunda da aklını kullanamayan insanın diğer mahlûklardan bir farkı kalmadığını söylemiştir²⁷². Onun görüşü ile akılsız bir birey bitki ve hayvandan farksızdır. Onun iktisab akıl dediği akıl kişinin hayatı boyunca sonradan edindiği bilgiler ile kullandığı akıldır. Eğer kişi bu akıl kullanmıyor ise aklını kaybetmiştir. Yani insan var olan aklını kullanmayı bilmeli aksi takdirde tamamen aklını kaybetmesi muhtemeldir. Akıl tutulmasına sebebiyet veren aşkın akıl ile bir arada olmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Fahreddin er-Râzî'ye göre nasıl su ve ateş birbirine zıt ise akıl ile aşkıta birbirine zıt iki unsurdur²⁷³. Bu ifadesini aklın baki kalması için aşkın olmaması, aşkın olması içinde aklın olmaması gerektiği görüşündedir. Aşk hastalığı kişinin zihnini bulandırırken ruh halini olumsuz yönde etkileyeceğinden âşık olan kişinin aklının yerinde olmadığını düşünmüştür.

Fahreddin er-Râzî için akıl nefis ile aynı sayılmaktadır. Ya da doğru ifade ile nefsin kontrolü aklın elindedir. İnsanlar akılları ile yaptığı her işten ahirette sorumlu olacağını söylerken aklî melekeleri olmayanların ise hükümsüz olacağını dile getirmiştir²⁷⁴.

4. MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

İbnü'l-Arabî (ö. 1240) I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci hükümdarlığı döneminde İbnü'l-Arabî'nin dostu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de hocası olan Mecdüddin İshak'ı davet etmesi üzerine onunla birlikte Konya'ya gelmiş ve bir süre bu şehirde ikamet etmiştir²⁷⁵. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'u manevi evladı olarak görmüş hatta Hristiyanlara taviz vermemesi konusunda tavsiye niteliğinde

²⁷⁰ Hasan Türkmen, "Fahreddin Râzî'nin Nefs Kavramı ve Mahiyetine Yönelik Yaklaşımı", *Eskiye*, S.31, 2015, s.98.

²⁷¹ İbrahim Çapak, "Mantık Tarihinde Râzî", *Felsefe Dünyası*, S.58, 2013, s.45.

²⁷² Sabri Bağcı, *Fahreddin Er-Râzî'de Akıl-Vahiy Münasebeti*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2016, s.63.

²⁷³ Bağcı, a. g. t., s.63, 72.

²⁷⁴ Bağcı, a. g. t. s. 84.

²⁷⁵ Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, s. 494-495.

mektup yazmıştır. Sultan da mektuplarında ona kimi zaman sorular sorarak manevi bir danışman olarak görmüş, İbnü'l Arabî'nin tavsiye ve görüşlerine başvurmuştur²⁷⁶.

İbnü'l-Arabî'nin akılla bağlantılı olarak insan psikolojisine yaklaşımı şu şekildedir; evrenin var olma sebebi insandır; Allah evreni insan için yaratmış, âlemin anlamı ve ruhu insan olmuştur²⁷⁷. Aynı zamanda insan yaratıcının bilinmesini sağlayacak tek araçtır bu sebeple yaratılmıştır²⁷⁸. İbnü'l-Arabî insanın doğası gereği iyilik ve kötülüğe yönelik eğilimleri olduğundan söz etmiştir. Ona göre insan da bu şekilde bir noksanlığın bile var olması onu yaratılmış olanların en mükemmeli yapmaktadır²⁷⁹. İbnü'l-Arabî insanların hevâlarını ilah edinip hayvanlar gibi yaşayabileceğini söylemiştir. Hevânın önünde durabilecek tek unsurun akıl olduğunu ifade ederken aynı zamanda insanı hayvandan ayırmaya yarayan şeyin de akıl olduğunu söylemiştir. Hayvanlar nefisleri ile hareket ederken insan akıl yoluyla nefesine karşı koyabilir²⁸⁰.

İbnü'l-Arabî'ye göre akıl ve gözlem ile kişi ancak varlığı algılayabilir. Akıllı olmayan bir birey ne kadar gözlemlese de varlığı ve hakikati anlayamaz²⁸¹. Varlığı bilmekte ki kasıt ise Allah'ın varlık üzerindeki tesirini görerek Allah'ı bilmek anlamına gelmektedir. İlâhi aşkın da ruh halleri üzerinde tesiri olduğu bilindiğinden; onun da herkes için eşit boyutta olmadığını vurgulamış Allah sadece bunu istediğine verir demiştir²⁸².

İnsanların sevgisinin aslında var olmayan bir şeye olduğunu söyleyen İbnü'l-Arabî'ye göre kişi görmek istediğini sever, yakın olmak istediğini sever. Yani İbnü'l-Arabî kişide sevgi duygunu oluşturan unsurların istekleri olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Arabî insanın şuuru nefstir diyerek insanın nefsi el verdiği kadar algılar demiştir²⁸³. Böylece o akıl ile nefsi bazen birbirine eş tutmuştur. Akıl ile ruhu da birbirine yakın tutan İbnü'l-Arabî onları vezir ile sultana benzetmiştir. Ruhu saray denilen bedende gezinen sultan, akıllı da ona yarenlik eden ve her isteğini yerine getiren

²⁷⁶ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, C.IV, Tah: Osman Yahya, Kahire 1985, s. 460.

²⁷⁷ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s.77.

²⁷⁸ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s.281.

²⁷⁹ Muhyiddin İbni Arabi, *Marifet ve Hikmet*, Çev. Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s.117.

²⁸⁰ M. Doğan Karacoşkun, "İbnü'l Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S.2, 2007, s. 89.

²⁸¹ William C. Chitticki, *İbn Arabi Giriş Kitabı*, Çev. Kadir Filiz, Nefes Yayınları, İstanbul 2014, s.132.

²⁸² Chitticki, *a. g. e.*, s.47.

²⁸³ Chitticki, *a. g. e.*, s. 54, 137.

vezire benzetmiştir. Sağlıklı akıl Allah'ı bilen ve onu taklit eden akıldır diyen İbnü'l-Arabî hak yolundan ayrılanları akılsızlıkla itham etmiştir²⁸⁴.

İbnü'l-Arabî'ye göre insanlar hevâ denilen nefislerine taparak kural tanımadan yaşamaları mümkündür. Bu durumu aynı hayvanların kural tanımamalarına benzetmiştir. “*nefsini kendine ilah edineni gördün mü? Onlara vekil mi olacaksın? Onlar söz dinler ya da akıllanır mı sanırsın. Onlar aynı hayvanlara benzer*”²⁸⁵.” ayetleri onun bu düşüncelerini etkilemiştir. Bu sebeple İbnü'l-Arabî hevâsını kendine ilah edinmiş kişilerin akılsız bir hayvan gibi olduğu görüşündedir. Hevâ için Allah yolundan alıkoyacak farklı nesne ve unsurlara duyulan sevgidir demektedir. Tabii aşk içinde insanın kendini tatminidir diyerek hakiki olanın ilahi aşk olduğunu söylemiştir²⁸⁶.

Onun düşüncesinde insan-ı kâmil en üst düzeyde bilince sahip iken insan-ı hayvan en alt düzeyde bilinci olan kişilerdir. İnsan-ı kâmil de ancak Tanrı yolunda olmak ile olacağını söylerken veliler, resuller, arifler, insan-ı kâmildir demiştir. İbnü'l-Arabî nefis için ihtiras, öfke gibi insanın zayıf yönlerinin bulunduğu bir güç demektedir. Akli nefis ya da ruh diye tanımladığı nefis ise hepsinden üstün onların yöneticisidir diyen İbnü'l-Arabî akli nefsin algılamasının sınırsız olduğunu söylemiştir²⁸⁷.

5.AHİ EVRAN'IN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

Ahi Evran (ö. 1262), Ahilik teşkilatının kurucusu olan ayrıca Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında büyük katkıları bulunan, Şeyh Nasiru'd-din Mahmud el-Hoyi'dir. 1175 yılında doğduğu 1262 yılında vefat ettiği düşünülmektedir. Tahsiline ilk olarak Azerbaycan'da başlasa da Horasan'da Fahreddin er-Razi'nin ilminden istifade etmiştir. Tasavvuf ile tanışması Ahmed Yesevî'nin öğrencilerinden aldığı nasihatler ile hacca gittiği sırada Evhadüddin-i Kirmânî ve İbnü'l Arabî gibi düşünürler ile tanışması ile olmuştur. Onlar ile birlikte Anadolu'ya gelen Ahi Evran Kayseri'ye yerleşmiştir²⁸⁸.

Ahi Evran dericilik mesleğinin dışında aynı zamanda bir hekimdir. Yılanların zehrini kullanarak panzehir elde ettiği aynı zamanda ilaçlar hazırlamıştır. Ona Evran

²⁸⁴ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'de Marifetin İfadesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 109-110.

²⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, “*Furkan Suresi*”, 25/ 43-44.

²⁸⁶ Karacoşkun, a. g. m, s. 89-90.

²⁸⁷ Karacoşkun, a. g. m., s. 96, 98.

²⁸⁸ Mikail Bayram, “Ahi Evren Kimdir?”, *Diyanet Dergisi*, C. XVII, S.1, Ocak Şubat 1978, s.29.

isminin verilmesinin rivayetlerinden biri de bu yılanlardan panzehir yapmasından dolayı yılan anlamına gelen Evran denilmiştir²⁸⁹.

Mikail Bayram *Cevahir-name* adlı eserin Ahi Evran'a ait olduğunu söylemektedir²⁹⁰. Bu eser tıbbı dair bir eser olup içerisinde ruh sağlığına iyi gelecek unsurları da ihtiva eder. Ahi Evran bu eserinde şifalı taşlardan da bahsetmiş ve onlardan bir kaçının insanın ruh halleri üzerinde de tesirli olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; Zümrüt taşı taşıyan kişi oldukça enerjik bir yapıya sahip olur ve kişide devamlı rahatlama hissi oluşur. Firuze (turkuaz) taşı ise öfkeyi önlemektedir. Cezu (jaz) taşı taşıyan kişi ise mutsuz olur ve sürekli kâbuslar görür²⁹¹. Ahi Evran'ın bu bilgileri vererek insanların ruhi hallerinde etkili olacak unsurları ortaya koymaya çalışması onun bir hekim olduğu ayrıca ruh sağlığı ile de ilgilendiğini gösterir.

Ahi zaviyelerinde insanlara bedeni, ruhi ve ahlaki eğitimler de verilmiştir. Buraya gelenlerin önce beden temizliği sonra kötü nefislerini terbiye etmeleri, ahlaki eğitimlerini tamamlamaları gerekirdi. Böylelikle bireylerde hak, adalet gibi unsurlar ön plana çıkar ve yardımlaşma, cömertlik gibi kavramlar ile de kişilerin ruh halleri şekillenirdi. İşte şifai eğitim daha çok ruh halleri üzerine eğitim olmuştur. Esnafın ve ticaret erbabının iyi ruh halleri olursa ve öfke, cimrilik gibi akıl tutulmasına yol açacak unsurlardan kaçınırlar ise huzurlu bir toplum kendiliğinden oluşur²⁹². Fütüvvet teşkilatı şeklinde Ahi Evran'ın meydana getirdiği bu teşkilatlanma onun öğretileri ile şekillenmiştir. Ahi Evran'ın burada verdiği bazı öğütler ise akıl tutulmasına yol açacak unsurlara bir savaş niteliğinde olmuştur. Örneğin;

*Elin bol olsun- cömert ol- sofran açık olsun- ihtiyaç sahiplerini doyur²⁹³. Akıl tutulmasına yol açacak cimriliğin zıddı olan cömertliği telkin etmiştir.

*Dilini tut- kötü söz etme- birden sinirlenme- öfke ile kalkan zararlı oturur pişman olursun²⁹⁴. Öfkenin kişiye ve çevresine verebileceği zarar düşünülerek söylenmiş bir nasihattir. Öfkesine kapılan kişi ne dediğini, ne yaptığını bilemez bir hale gelir.

²⁸⁹ Mikail Bayram, *Hace Nasirü'd-Din-İ Tusi'nin İntihalciliği ve Ahi Evren Hace Nasirü'd-Din İle İlgisi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016, s.13.

²⁹⁰ Arif Hüdai Köken-Nüket Örnek Büken, "Ahi Evran(1171-1261) ve Ahilik ile Hekimlik Ahlakı Üzerine Bir Değerlendirme", *Lokman Hekim Dergisi*, C.VIII, S.1, 2018, s.60.

²⁹¹ Köken-Büken, a. g. m., s. 60.

²⁹² Sadi Bayram, "Türklerde Esnaf Teşkilatı Ahilik Ve Loncalar", *Milli Kültür Dergisi*, C.I, S.7, 1977, s. 50.

²⁹³ Sadi Bayram, "Ahiliğe Genel Bir Bakış, Ahlâk ve Hoşgörü", *Erdem*, C.VIII, S.23, 1996, s. 585-586.

²⁹⁴ S. Bayram, a. g. m., s. 591.

Ahi Evran insanların iyiliğinin ancak iman yolu, peygamberlerin yolu ve akıl yolu yani filozofların yolu ile olabileceği görüşündedir. Ahi Evran düşüncesi ile akıl yolu ile kurtuluşa erilir ve aklın yolunu tercih eden kişilerde en üstün kişilerdir. Özellikle akıl tutulmasına yol açacak öfke, hevâ, cimrilik gibi olgulara kendini kaptırarak akıl yolundan uzaklaşan kimselerin kurtuluşa erme ihtimalleri yoktur. Ona göre akıl yolu gerekli ama tehlikelidir ve bunu herkes başaramaz başaramayanlar da nihayetin de sapıtabilir demiştir²⁹⁵.

Ahi Evran felsefesine göre iyi ve güzel olan her şey Allah'tan kötü ve çirkin olanlar ise nefisten gelmektedir. Böylelikle nefis daima yenilmeye çalışılmalıdır²⁹⁶. Nefs yenilmez ya da bastırılmaz ise insanlara hem mesleki hem de gündelik hayatında akıl tutulmasına yol açarak hatalar yaptırabilir. Bu sebeple Ahi Evran'da mutlaka nefsin bastırılmasını öğütlemiştir.

Bu aktardığımız bilgiler neticesinde Ahi Evran'ın esnaf kişiliğinin yanı sıra filozof ve hekim kişiliğini de gözler önüne sermeye çalıştık. Öncelikle kendi etrafında birleşen esnaf erbabından başlayarak onların iyi hal ve tavırları sergilemeleri açısından nasihatler de bulunmuştur. Bu da onun bir nevi toplum ruh sağlığı ile de ilgilendiğini göstermektedir. Kişiler bu telkinler sayesinde akıl tutulması yaşamaz, işinden evine huzurla dönen babalar, mutlu aileler neticesinde de huzurlu bir toplum oluşur.

6. HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 1271) *Aşık Paşazade Tarihinde* Selçuklu yönetimine karşı çıkan Babai İsyanının lideri Baba İlyâs Horasani' nin torunu olarak zikredilmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî, kardeşi ile Anadolu'ya geldiklerinde kardeşi Babai isyanına katılarak Sivas'ta şehit düşmüştür. Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu isyanda yer almadığı söylenmektedir. Katılmasa bile Babai soyundan geldiği için bir süre gizlenerek yaşamını idame ettirmiştir²⁹⁷.

Hacı Bektâş-ı Velî akli iman ile bütünleştirmiş ancak bu niyetle kullanılan akıl normal akıldır demiştir. Aklın yeryüzünde Allah'ın terazisi olduğunu, iyinin ve kötünün ancak akıl ile seçileceğini söyleyerek onu bedeninin içindeki sultan olarak nitelemiştir. İnsana verilen nimetlerin onun akıl sahibi olmasından dolayı olduğunu söyleyen Hacı

²⁹⁵ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Nüve Kültür Yayınları, Eylül 2008 s. 55-56.

²⁹⁶ M. Bayram, *Ahi Evren ve Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, s.62.

²⁹⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz- Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Tanıtım Yayınları, İstanbul 2003, s. 298.

Bektâş-ı Velî'ye göre akıllı olmayan ya da aklını kullanamayan bu nimetlerden faydalanamaz²⁹⁸. Akıllı olmayanların kendilerine bir hayırlarının olmayacağını söylemiştir. Ne de olsa kişi düşünerek hareket etme eylemini gerçekleştiremediğinden kendi için de yaptığı ve yapacağı eylemler hükümsüzdür. Aklın bir ölçüsünün olmadığını hem artabileceğini hem de azalabileceğini ifade ederek ancak üstün akıl tamamlanmış akıldır demiştir. Bu akıl da evliyalarda olan akıldır²⁹⁹.

Aklın sürekli geliştirilmesi gereklidir. Aksi takdirde kullanılmayan, düşünmeyen akıl zamanla körleşir ve işlevselliğini yitirir. Bu durumda da bireyde akıl noksanlığı oluşur. Akıllı noksan olanları Hacı Bektâş-ı Velî şöyle tanımlamıştır; kişi kendini bilmeli, toprak olduğunu yine ona dönüşeceğini bilmeli, mekânının kabir olduğunu bilmeli. Bunları bilen kişinin akıllı tamdır. Eğer kişi bunların bilincinde ve farkında değil ise akıl noksanıdır demiştir. Akıllı iki tarafı keskin bir kılıca benzetmiştir³⁰⁰. Böylece ona göre akıl insanda var olan en önemli silahtır.

Akla zarar veren kötü nefsin ateşe ait olduğunu söylemiştir. Nefste bulunan kötü unsurlarında Nefs-i emmâre' den meydana geldiğini ve bunların; öfke, cehalet, cimrilik, haset, kibir, nifak, küfür, kin beslemek, küsmek, düşmanlık olduğunu ifade etmiştir³⁰¹. Akıl tutulmasına yol açan bu unsurlardan birini bile barındıran kişi Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre akılsızdır. Akıllı olmayan kişi de iman aranmaz demiştir. İnsanın imanını koruyan akıldır derken akıllı bekçiye, şeytanı köpeğe, imanı süte benzetmiştir. Bekçi gidince süt gider demiştir³⁰². Akıllı yetersizliği olan bireylerde imanın da aranmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Aklın korunmasının da nefse hâkim olunması ile mümkün olacağını söylemiştir. Kendini bilip nefsine sahip olan kişinin ruh sağlığının da iyi olacağına işaret ederken akıl tutulmasına sebebiyet veren unsurlardan uzak durulmasını öğütlemiştir. “ *kendi nefsinizi bildiniz ise bu kapı size ümit kapısıdır, sizlere rahmet isabet eder. Ama nefsinizi bilemediniz ise o zaman size öfke isabet eder*³⁰³ ” diyerek nefsin mutlaka körlenmesi gerektiğini yoksa kişinin ruh halini öfkenin sıkıntıya sokacağını vurgulamıştır. Nefs unsurunu direk düşman olarak niteleyerek ona istediğini vermemek

²⁹⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s.129.

²⁹⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s.130.

³⁰⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s.101, 126-129.

³⁰¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, Haz. Gıyasettin Aytaş Hacı Yılmaz, GÜHAM Yayınları (Gazi Üniversitesi), Ankara 2004, s. 409.

³⁰² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 71.

³⁰³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 72.

adeta onunla savaşmak gibidir demiştir. Nefsin unsurlarından açgözlülüğü muhalefet etmeye, huysuzluğu ayıya, şehveti ata, öfkeyi yılanı benzetmiştir³⁰⁴. Bu ifadeleri ile nefsin unsurlarının etkisini bir takım tasvirlerle anlatmaya çalışmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî aklı ve nefsin unsurlarının etkisini Hz. Âdem'in yaratılış öyküsü ile şöyle aktarmıştır;

“ Âdem sağ yanına baktı üç güzel kimse gördü. Dedi ki:

-Adınız nedir? Yeriniz nerededir? Birisi cevap verdi:

-Adım akıldır. Yerim baş ile beynin arasındadır. Bir diğeri cevap verdi:

-Adım edep ve hayâdır. Yerim yüz üstündedir. Bir diğeri daha cevap verdi:

-Adım ilimdir. Yerim göğüs içindedir.

Âdem dedi ki: Gelin yerli yerinize girin... Sonra sol tarafına baktı. Üç kötü kimse gördü?

-Adınız nedir, makamınız nerededir? ve “Siz ne uğursuz topluluksunuz” dedi. Birisi cevap verdi:

-Adım öfkedir. Yerim baş ile beyin arasındadır. Âdem dedi ki;

-Baş ile beyin arası akıl yeridir. Senin orada yerin yok. Sonra o şahıs dedi ki:

-Ben gelince akıl gider...³⁰⁵” diğeri kalan iki unsuru da açgözlülük ve kıskançlık

olarak aktardığı bu hikâye de asıl vurgulamak istediği nefsin kötü unsurlarının vücutta belirmeye başladığı andan itibaren iyi olanların terki diyar edeceğidir. Öfke geldiği zaman aklın gitmesi gibi. Hacı Bektâş-ı Velî de bu anlatımıyla öfkenin bir akıl tutulmasına yol açacağını vurgulamak istemiştir. Ona göre aklın üç koruması vardır; birinci koruma sabır, ikinci koruma utanmak, üçüncü koruma ise kanaattir³⁰⁶. Hacı Bektâş-ı Velî de öfke gibi ruh sağlığını olumsuz etkileyecek unsurların zıddı olan unsurlar ile iyi edileceğini söylemiştir.

Hacı Bektâş-ı Velî su ve topraktan oluşan bedeninin doktorlarının olduğu gibi kalbin canının da yani ruhun da doktorları vardır demiştir. Ruhun doktorlarının da evliya, enbiya ve doğru yolda olan kişiler olduğunu söylemiştir. Beden doktorları nasıl vücut sağlıklı olsun diye şunu ye, onu yeme diye reçete veriyorsa ruh doktorları da bunu yapma şunu yap diyerek ruhu tedavi eder demiştir³⁰⁷. Cimrilik, haset ve açgözlülüğün tedavisinin dünyayı terk etmekle (yani dünya malına değer vermemekle) olacağını

³⁰⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 106.

³⁰⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s.117-118.

³⁰⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s.67.

³⁰⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l Fevâ'id*, Haz. Baki Yaşa Altınok, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 137.

söyleyen Hacı Bektâş-ı Velî öfkenin perhiz ile geri kalan nefsin tüm unsurlularının da sabır ile yok olacağını ifade etmiştir³⁰⁸.

Hacı Bektâş-ı Velî *Makâlât* adlı eserinde “ruh” sözcüğü yerine “can” sözcüğünü kullanmıştır. Canı Tanrı’nın kendisinden bir parça olarak insana yaşaması için üflediği unsur olarak nitelemiştir. Hatta ruhun sonsuz olduğunu “*can ölü müdür, yoksa diri midir?*” sorusuna “*Âşık olanların tenleri ölür, ama canları ölmez*” şeklinde verdiği cevap ile vurgulamak istemiştir. Aynı eserde dört çeşit candan bahsetmiştir; ilki cismani candır ve bu kişiyi hayatta tutandır. Bireyin acıyı hissetmesini sağlar. İkincisi yeme içme gibi algıları hissetmesini sağlar. Üçüncü can ise Ruhani candır. Bu can beden uyusa bile uyumaz ve sıcak, soğuk, acı ve tatlıyı hisseder. Dördüncü can ise Marifet candır. Bu şekilde ruhu çeşitlere ayırdıktan sonra üç kişinin günahlarının yazılmayacağını söylemiştir bunlar; ergenlik çağına gelmemiş çocuk, uyuyan insan, akıl sağlığını kaybetmiş delidir demiştir³⁰⁹. Ruhun bir hükmünün olmadığını kişi uyurken ruh bağımsız olsa bile günah yazılmayacağını ifade etmiştir. Ona göre ruh ancak akıl ile bir araya geldiği zaman idrak gerçekleşir. “*Ne zaman cana geldi, can dirildi. Akla uygun geldi ve geleni gideni anladı.*”³¹⁰” direk ruh ne kadar bedenden bağımsız olsa da o hisleri ile hareket eder anlama algılamayı gerçekleştiremez demek istemiştir.

7. MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ’NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

Mutasavvıf, âlim ve şâir Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.1273), Belh şehrinde 1207 yılında doğmuştur³¹¹. Gerçek adı Muhammed Celâleddin’dır. İslam âleminde anlamı Efendimiz olan Mevlânâ ismi ile anılmaktadır. Tahminen Moğol istilasından kaçan ailesi ile Anadolu’ya göç etmişlerdir. Ailesi Selçuklu devletinin başkenti olan Konya’ya yerleşmiştir. Konya’ya gelene kadar ki süreçte birçok âlim ve sufiyi tanıma fırsatı bulmuştur. Her ne kadar babası ona fıkıh, kelam, felsefe, mantık vs. ilimleri öğretse de Mevlânâ için bunlar yeterli gelmemiştir. Onun ruhu varlığın özünü kavramak istiyordu. Bu sebeple Şam ve Halep’e giderek bu şehirlerde de eğitim almış fakat yine de ruhunu tatmin edememiştir. Nihayet yirmi dört yaşına geldiğinde şöhreti yayılmış aşağı yukarı dört yüz kişi onun sohbetlerini dinlemek için yanına gelmiştir. Bunlar

³⁰⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s.60.

³⁰⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 86,90.

³¹⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 86.

³¹¹ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyasetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s. 327.

içinde zaman zaman vezirler, şehzadeler ve hatta padişahlar yer almıştır. Ruh ve davranışsal var oluşu anlamak amaçlı babasının arkadaşı olan Seyyid Burhaneddin Tirmizi'den dokuz sene dersler almıştır. Sonrasında kendini tamamen tasavvufa adanmak için bulunduğu mevki ve makamı bırakmıştır³¹².

Otuz yedi yaşına geldiğinde “aklın berraklığı, gözün ışığı, ruhun parlaklığı ve kalbin aydınlığı” dediği Şemsi Tebriz'i ile bir araya gelmiştir. Şems ile hiç ayrılmadan iki yılı birlikte geçirmişler ve bu zamanda Şems ona ilahi aşkın farklı boyutlarını öğretmiştir. Şems'in birden kaybolması Mevlânâ'nın kendini şiire adayıp bir şair olmasına vesile olmuştur³¹³. Mesnevi'nin bitmesi ile iyice yorulup halsiz hale gelen Mevlânâ 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir³¹⁴. Kişilerin ruh sağlığı ve akıl sağlığı hakkında görüş ve öneriler olan Mevlânâ yaşadığı toplumda huzurlu bir ortam yaratmaya çalışmıştır. Onun sohbetleri, nasihatleri, telkinleri insanların ruhi ve ahlaki yapılarında büyük tesir etmiştir. Sohbetlerinde düşünce yapısını insanlara anlatarak, gönüllere hitap ederek zihinlerinden kalplerine uzanan bir bağ oluşturmuş ve gönüllerde yer etmiştir.

Mevlânâ düşünce yapısında iki tane akıl çeşidi vardır. Biri cüzi akıldır; bu akıl sınırlıdır ve onun kararlarına güvenilmez. Zaman zaman nefesine yenik düşebilir. Diğeri ise Külli akıldır; güvenilmesi gereken, asıl olan akıldır. Çünkü bu akıl öteki âlemi kavrayabilmektedir. Bu âlem sınırsız olduğu için anca külli akıl ile anlamak mümkündür. Mevlânâ'ya göre metafizik ailemi de sınırsız olduğu için ancak Külli akıl ile anlamak mümkündür. Akıllı insanı ise “dürüst, ahlaklı, dindar” olarak niteleyen Mevlânâ'ya göre bu şekilde davranmayan herkes akıl yoksunudur³¹⁵. Dürüst ve ahlaklı diye nitelediği akıllı insan olgusuna bakarak; onun da akıl tutulmasına yol açan, kişilerin ruh sağlığını olumsuz olarak etkileyen unsurları akılsızlık olarak nitelediği anlaşılmaktadır.

Mevlânâ için akıl iyi ile kötüyü ayırt edebilen bir bekçidir. İnsana yol gösterir, yanlıştan men eder. Yüce Allah'ın insana yarattığı altın bir taçtır. Mevlânâ Hz. Muhammed'in “*aklı olmayan da dini sorumluluk aranmaz*” hadisini esas alarak akli namaz ve oruçtan daha değerli görmüştür. Akli olmayan bir kişiyi de karga ve

³¹² İbrahim Özdemir, *Mevlânâ ve Konfüçyüs: Yeni Bir Yüzyıla Mesajlar*, Lambert Academic Yayınları, Mayıs 2017, s.30.

³¹³ Özdemir, a. g. e. , s.33.

³¹⁴ Akkuş, a. g. t. s.330.

³¹⁵ İbrahim Emiroğlu, “Mevlânâ'ya Göre Akıl Nasıl Kullanılmalıdır”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, S.70, Kış 2019, s. 6-7.

kılavuzluk durumuna benzeterek, insanı nereye götüreceği belli olmaz demiştir. Mevlânâ kendini dünya hayatına, şehvete ve hırsa kaptıran her kişiyi akılsız olarak görmüştür. Derhal dine dönmelerini ve akıllarını başlarına almalarını öğütlemiştir. Onun için akıl noksanlığı bir hastalıktır ve kişiyi bu noktaya getiren her husustan kişinin uzak durması gereklidir³¹⁶.

“Akıl bir aynaya benzer. Aynacı ona ateş kıvılcımları tutarak eziyet eder, bu yüzden akıl biz olmadan bizi ister.” diyerek aklın kaybolmaya müsait olduğunu, her an yoldan sapabileceğini, bu yüzden ancak ruhani akıl ile bütünleşebileceğimizi söylemiştir³¹⁷.

Mevlânâ aklî yetersizliği fena bir hastalığa benzetir. Ama bu durum geçmeyecek bir durum değildir. Akıllarda olan eksiklerin giderilebileceği düşüncesindedir. Akıl tamamlamak ise akılı iyi kullanmaktan geçer bu husus ancak Allah’a yaklaşarak olabilir şeklinde ifade etmiştir. Mevlânâ akıl noksanlığına sebep olan unsurları cehalet, zan, gaflet, taklit, ön yargı, acelecilik, nefse uyma, hiddet, şehvet, hisler ve hırslar, hayal, haset, kibir olarak belirlemiştir³¹⁸. Mevlânâ’ya göre cahillik bir akıl noksanlığıdır ve asla cahilin sözüne itibar etmemek gerekir. *“Sözü tatlı bile olsa asla kanmamak gerek”*³¹⁹. Cahil insanda ki akılı gelişmemiş akıl olarak kabul eder ve her türlü yoldan sapma, aykırılık gösterebilir düşüncesindedir. Yine aklın da yanılabileceğini her düşünen aklın doğru sonuca ulaşamayacağını söylemiştir. Ona göre akıl bir zanda bulunup ve hükümlendirir ise yanılmaları muhtemeldir. Zan akla bir set olduğundan kişinin sağlıklı bir şekilde anlamasını engeller³²⁰. Mevlânâ’nın akıl ile ilgili söylediği bazı sözler şu şekildedir; *“akıl bir kabuktan ibaret, yüzlerce ispat olmadan anlayamaz.*

-Mecazi akıl, göklere uçabilir mi hiç?

- Akıl, mezardan topraktan daha ileriye geçemez; bu ayakta şaşılacakların olduğu sahaya giremez.

-Akıl, Allah gölgesidir, Allah ise güneşe benzer; gölgenin, onun güneşine karşı parlaklığı mı olur, ona karşı dayanabilir mi?

-Ben, birçok defalar akılı sınadım; bundan böyle bir tarla arayacağım da oraya delilik tohumu saçacağım!

³¹⁶Emiroğlu, a. g. m., s. 8-10.

³¹⁷ Hasan Ali Yücel, *Mevlânâ Dîvân-ı Kebir I.*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.15.

³¹⁸ Emiroğlu, a. g. m., s. 20-32.

³¹⁹ Mevlânâ, a. g. e., C.VI, s.155, b.1431.

³²⁰ Mevlânâ, a. g. e., C.I, s. 273, b.8414; C.II, s.19,b.231.

-Olgun bir aklın yoksa özü-sözü diri bir akıllının karşısında kendini ölü say, ona sığın.

-Şimşek aydınlığı yol göstermez, o ağlaması için buluta bir emirdir! Bizim akıl şimşeği ağlamak ve algılamak içindir.

-Hastanın akli onu doktora çeker, götürür; ama akli kendisine ilaç olamaz!

-Akıl oldun mu, bütün olgunluğuyla akli bilirsin, âşık oldun mu, aşkın yanıp kavrulmuş fitillerini anlarsın.

-Âşıktan daha deli kimse yoktur; ama akıl, onun sevdasına karşı kördür, sağırdır.³²¹ ”

Mevlânâ akıl hakkında ki sözleri akli öven nitelikte olmuştur. Bazen de doğru düşünemeyen aklın hata yapmaya meyilli olduğunu söylemiştir. İşte akıl hastaları da düşünebilme eylemini çoğu zaman gerçekleştiremediği için hata yapmaya meyillilerdir. Bir hata bir aksi iş yapıldığında günümüz de akılsız iş yapıyorsun tabiri buna denk gelmektedir. Akli överken yermeyi ihmal etmeyen Mevlânâ özellikle aşk söz konusu olduğunda aklın yetersizliğini vurgulamıştır. Mevlânâ akıl ve ruh sağlığına zarar verebilecek olan unsurlar hakkında da yorumlarda bulunarak; aklın düşmanlarından biri olan gaflet için şunları söylemiştir; Gaflet kişiyi yanıltır ve zaman kaybına sebep olur bu durumu temiz güzel sudan haberi olmayan kuşun sürekli acı sudan içmesi şeklinde yorumlamıştır³²². Mevlânâ gafletin insanı yanıltarak doğru ve sağlıklı düşünmesine engel olabileceğini söylemiştir. Birey gaflete kapıldığında gerçekten uzaklaşarak hata üzerine hata yapmaya devam eder. Bu da kişinin sıkıntılı ruh hali içerisinde olduğunu göstermektedir.

Mevlânâ taklidi kesinlikle reddeder. Taklit yaparak yaşamını sürdüren biri olmaktansa cahil olarak delirmeyi yeğlemektedir³²³. Taklitten kasıt riyakârlıktır. İnsan olduğu gibi görünmüyorsa akıl sağlığında mutlaka bir dengesizlik söz konusudur. Göstermelik yapılan herşeyin önemsiz olduğunu vurgulamış ve özünde olduğun gibi olmayacaksa insan cahilce delirmelidir demiştir.

Ön yargının aklın gerçek düşmanı olduğunu iler süren Mevlânâ “gözünüñ önünde bir renkli cam var bu yüzden dünya sana renkli görünüyor, eğer kör değilsen, körlüğüne sebep olan sensin, kendine kötü de, başkasına deme” sözü ile de önyargıyı bu

³²¹ Mevlânâ, a. g. e., C.II, s.179, b.2337; C.III, s. 55, b.695-696; C.IV, s. 171, 177, 265-266, b.2111, 2199, 3312-3313, 3319, 3323; C.VI, s.63,158, b.758, 1979.

³²² Emiroğlu, a. g. m., s. 31.

³²³ Mevlânâ, a. g. e., C. II, s.178, b.2326.

renkli cama benzetmiştir³²⁴. Önyargıyı bir cama benzeterek kişinin etrafında olup biteni kendi taktığı bu camın gösterdiği kadarı ile görebileceğini söylemiştir. Bu sebeple önyargı kişiyi yanıltabilir ve doğru olandan uzaklaştırabilir. Bu gibi durumlar birbirleri ile bağlantılıdır. Önyargıları sonucu yanılıp hayal kırıklığına uğrayan bireyde daha sonrası da ruhsal dengesizliklerin görülmesi normaldir.

Maksada sabır ile ulaşılır, acele ile değil diyerek aceleciliğin bir akıl tutulmasına mahal vereceğini vurgulamış ve Mevlânâ yine aceleciliğin ancak kişinin kendisine zarar vereceğini ifade etmiştir³²⁵. Acele ile yapılan her işin insanı sıkıntı ve strese sokacağı sebebiyle ruh halleri üzerinde de tesiri olacağı aşikârdır. Mevlânâ da bu sebeple aceleci olunmaması gerektiğini öğütlemiştir.

Nefs için ise ona uymayı heves olarak görmüştür. Yani nefse kapılmak insanın heves ve istekleri neticesinde olur ve kişi aklını kullanamaz ise nefsin eline düşer. Böylece nefsi insanın akıl sağlığının önündeki engellerden biri olarak görmüştür. İnsan ruhunun heves ile kirlendiğini, ondan uzaklaşıp akıl yolunu tercih etmesi gerektiğini öğütlemiştir³²⁶. Heves ve arzularını dizginleyemeyen kişileri akıl yoksunu olarak görmüş ya da onların aklının tutulduğunu düşünmüştür. Bu kişiler için tedavinin de yine akıl yolu ile mümkün olacağını belirtmiştir.

Nefsin içinde yer alan şehvet hissini de afyon ve şaraba benzeten Mevlânâ onu aklın önünde bir perde olarak tanımlamıştır. “*insan şehvete kapılıp aklın yolunu kaybedebilir.*” Bu sözü ile şehvetin de nefs üzerinde etkili olduğunu insanın bunu dizginleyemez ve esiri hale gelirse aklın kalıcı olmayacağını söylemiştir³²⁷.

Hayaller konusunda da insanın yokları var görmesini aklın önünde ki bir engel olarak yorumlayan Mevlânâ “ bazen insan hayali gerçek sanar, oysa o olmayanı görür” demiştir³²⁸. İnsanın gözüne pembe bir gözlük takıp hayal âleminde yaşaması bir akıl yoksunluğudur. Akıl hastalıklarının bazılarının belirtilerinde sanrı veya hayal görmek vardır. Bu durumda Mevlânâ’nın hayal ile alakalı öğüdü son derece yerinde bir yaklaşımdır. Herşeyin fazlasının zararlı olduğu gibi hayal kurmanın, hayal etmenin fazlası da zarardır. Diğer türlü şizofreni başlığında da değindiğimiz üzere kişi gerçek ile hayali birbirinden ayıramaz hale gelir.

³²⁴ Mevlânâ, a. g. e., C.I, s.106-107, b.1329.

³²⁵ Mevlânâ, a. g. e., C.V, s.117, b.1413-1414.

³²⁶ Emiroğlu, a. g. m., s.24.

³²⁷ Mevlânâ, a. g. e., C. IV., s. 288, b. 3612-3613.

³²⁸ Mevlânâ, a. g. e., C.II, s. 9, b.107.

Haset içinde Mevlânâ onu çaresi olmayan bir hastalığa benzetmiştir. Hasete kapılmamak gerektiğini vurgulamıştır³²⁹. Haset eden kişinin akli iyiye ve iyiliğe el vermez. Çünkü akıl haset yüzünden boğulmuştur. Böylece kişi sürekli gerçekleşmesini istediği, ya da sahip olmak istediği şeyi düşünmektedir. Bu durumda aklın algılama, idrak etme aşamaları gerçekleşmez ve Mevlânâ bu sebeple haseti bir hastalık olarak nitelemiştir.

Kara sevdanın da insan da ki tesirine değinen Mevlânâ onun bir hastalık olduğunu söylemiş ve bu kişilerle dalga geçilmemesini anlattığı bir hikâyeye ile öğütlemiştir. “ *Bir hoca var idi, o bütün âşıklar ile dalga geçerdi. Hoca adeta bir sarhoştu ve kendinden geçmişti. Âşıklar ile eğlenir onlar ile dalga geçerdi. Bir zaman sonra aşk gelip bu hocayı da buldu. Saçlarına ak gözlerine yaş düştü. Sonra yaptıklarından pişman oldu.*” Bu olayı aktardıktan sonra tavsiyelerde bulunan Mevlânâ Allah aşkının hakikat olduğunu bu tarz dünyevi arzulara fazla kapılmanın kişinin akıbeti için hayırlı olmayacağını ifade etmiştir³³⁰. “*Aşk herkesin sana koyduğu birçok adın var, ama ben sana bir ad daha buldum. Sen ilacı olmayan dertsin*”³³¹. Bu sözü ile de tabii ya da ilahi ayrımı yapmaksızın aşkın bir hastalık olduğunu açıkça söylemiştir. “*Mademki aşk ile tutuştun, elbette başına fitne ve sınamalar gelecek*”³³². Aşkın insanın aklını başından aldığı gibi kişiyi zor durumda bırakacağını ifade eden Mevlânâ “*bir aşk nedeniyle elbisesi yırtılan, temizlendi. Ey tabîb, bizde ki kibrin ve azametinin ilacı, bizim Platon’umuz, Gallen’imiz.*” diye dua ederek Allah’tan kara sevdanın şifasını da istemiştir. Dikkat çeken bir nokta ise Mevlânâ burada antikçağda ki ruh sağlıkçılarına gönderme yaparak şifa istemektedir; yani Mevlânâ’nın bu kara sevda hastalığının zamanında çaresi bulunduğu için, ilahi aşkında bir çaresini umduğunu görmekteyiz³³³. Bazen kara sevdaya tutulmuş kimselere deli diyenleri “ *o akıl sarhoşudur, deli deme.*” diyerek azarlamıştır³³⁴. O akıl tutulması ile aklî yetersizliği bu sözü ile birbirinden ayırmıştır.

Mesnevi de aklî yetersizlik durumu yaşayan bazı kimseleri ele almış onların hikâyeleri anlatarak insanlara kendileri için çıkarımlarda bulunmalarına vesile olmuştur. “*Zünnun cezbeye kapılıp kendini kaybetti. Ele avuca sığmıyor, bağırıp, sızlanıyor,*

³²⁹ Mevlânâ, a. g. e., C.II, s. 8, b.1126-1129.

³³⁰ Yücel, a. g. e. s.11-12.

³³¹ Yücel, a. g. e. s.33.

³³² Yücel, a. g. e. s.34.

³³³ Mevlânâ, a. g. e., C.I, s.11,b.20.

³³⁴ Mevlânâ, a. g. e., C.I, s.25,b.235.

herkesi rahatsız ediyordu. Bu duruma dayanamayan halk onu tımarhaneye kapattı. Fakat dostları onun deli olduğuna inanmayarak onun aslında numara yaptığını düşünerek ziyarete gittiler. Fakat Zünnun onları tanımayarak taş atıp bağırmaya başlayınca hepsi kaçtı. Sonra Zünnun arkalarından gülerek ‘dostun dosta eziyeti ağır gelir mi, hiç kaçır mı?’ diye seslendi.”³³⁵. Bu hikâyesi ile bir akıl hastasının davranışlarının yanı sıra yaşadığı sıkıntıları da göstermiştir. Akıl noksanlığı olan bireylere insanların bir yere kadar tahammül ettiklerini bir yerden sonra dayanamayıp ondan uzaklaştıklarını anlatırken kişinin yalnız kalarak daha kötü olacağına dikkat çekmek istemiştir.

Bir başka aktarımında ise deliliğin bir versiyonu olan gizli delilik hakkında bilgi vermiştir “ adamın biri kente gelerek akıllı bir kişi aradığını kendisinin bir derdi olduğunu, akıllı kişi ile istişare etmek istediğini söyler. Bunu duyan kimse ‘ bu şehirde kendini deliliğe vurmuş bir tane akıllı vardır. Ondan başka akıllı yoktur. Bak orada bir sopaya binmiş çocuklarla koşturuyor. Kudretli, ateş parçası bir zattır. O çok bilgilidir, sana gaybdan bile bilgi verebilir. Ama sende onun anlattıkları anlayacak akıl var mı?’ demiştir”³³⁶. Bu hikâyesi ile delilerin bazen de en bilge kişiler olduğunu kendilerini deliliğe vurduklarına dikkat çekmiştir. Aşağılamadan, hor görmeden bir birey olarak kabul edilip onlara iyi yaklaşılması gerektiğini, bazen onda ki aklın sende olmayacağını öğütlemek istediğini düşünmekteyiz.

Mevlânâ gerek yaşam tarzı olsun gerek öğütleri olsun yaşadığı dönemde insanların psikolojisi üzerine etkili olmuş bir kişidir. Kendisine gelen danışanları söz ile uyarmıştır. Sözleri halka yönelik terapi olmuştur. Halk sözlerini, ifadeleri, nasihatlerini dinleyerek yanlış duygu ve düşüncelerden uzaklaşmış ve akıl sağlığını koruma yolunda istifade etmiştir.

8. SADREDDİN KONEVÎ’NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

Sadreddin Konevî (ö. 1274), Türkiye Selçuklularının ruh ve fikir yapısını oluşturan bilginlerden biridir. Konyalı bir ailenin çocuğu olarak Selçuklu başkentinde doğmuştur ve hayatını burada idame ettirmiştir. Mevlânâ ile de dost olan Konevî’den Mevlânâ kendi cenaze namazını kıldırmasını istemiştir³³⁷.

³³⁵ Mevlânâ, a. g. e., C.II, s.423, b.1390-1430-1445-1460.

³³⁶ Mevlânâ, a. g. e., C.II, s.1368,b.2345.

³³⁷ H. Kamil Yılmaz, *Sadreddin Konevî Kırk Hadis Şerhi ve Tercümesi*, Mebkam Yayınları, Konya 2009,s.64.

Konevî'ye göre her kişi için terapi gereklidir. Fakat bunu önce kişinin kendisi ile yalnız kalıp yapması gerektiği düşüncesindedir. Kişi kendini tanımalı, etrafında olup biteni analiz edip değerlendirmeli demıştır³³⁸. Bireyler kendi kişiliğini tanır ve farkında olur ise ruh hallerinde oluşabilecek olumsuz bir durumu algılayarak müdahale etme şansını bulur. Her insan aynı zamanda kendinin doktorudur ruhsal bir sorun yaşadığında da mütefekkiye göre ilk olarak kendi kendini tedavi edebilmelidir.

Konevî'ye göre kişi dünyada yaptığı her davranışından sorumludur. Bu dünyada yapılan herşeyin diğer tarafta mutlaka bir karşılığı vardır demıştır. Yaptığımız her eylemin karşılığını hemen almak isteriz ve bu beynimizi uzun süre oyalar işte bu durumu ruh sağlığı açısından sıkıntılı bulmuştur³³⁹. O insana sabır ile eylemlerinin sonuçlarını beklemeyi öğütlemiş aceleciliğin kişiyi sıkıntı ve strese sokacağından ruhani sorun yaşanılacağını ön görmüştür.

Kişilik belirlenmesinin önemli etkenlerinden biride çevresel algı ve yanılğı şeklinde yorumlayan Konevî çevredeki olaylar, olgular, her ne kadar karışık ise insanın zihninde bir perde oluşur ve insan aklının artık sağlıklı düşünemez bir hale geldiğini söylemiştir. Bunun tedavisinin de gereksiz algı ve yanılığların ortadan kalkması ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Ayrıca ön yargıların da insan zihninde perde oluşturacağını ve bu kişinin sosyal hayatını, zihinsel sürecini kötü etkileyeceğini söylemiştir³⁴⁰.

9. YÛNUS EMRE'NİN AKIL TUTULMASINA YAKLAŞIMI

Mutasavvıf şâir Yûnus Emre (ö. 1328) aklın üç çeşit olduğunu söylemiş ve bunları şu şekilde ifade etmiştir;

1-Akl-ı me'aş: Dünyanın geçimini ve düzenini bilen aklın en alt tabakasıdır.

2-Akl-ı me'ad: İrfanla terbiye edilen ve ahiret ahvalini bildiren orta akıl.

3-Akl-ı kül: Allah'ın marifetini bilen en üstün akıldır³⁴¹.

Yûnus Emre *Nasihâtler Kitabı*'nda akıldan bahsederken onun düşmanları olan haset, cimri, hevâ (nefs) gibi ruh sağlığını olumsuz etkileyen unsurlara da değinmiştir. Adeta bu unsurların akıl ile savaşlarını şiirlerinde gözler önüne sermiştir.

³³⁸ İbrahim Işıtan, "Sadreddin Konevî'ye Göre Sufi Psikolojisi", *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2012, s.174.

³³⁹ Işıtan, *a. g. m.*, s.173.

³⁴⁰ Işıtan, *a. g. m.*, s.170.172.

³⁴¹ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 25.

Eğer akı başındaysan gör beni,
Neyse derdimin dermanı, ver anı!
Demedin: “Bir kere onu göreyim!”
Demedin: “Neredeyse onu arayayım!”
Tut ki hırs yüzünden yoldan saptım ben,
Bir kez sormadın, “Sana ne yaptım ben?”³⁴²,

Yûnus Emre’nin bu dizeleri ile hırsın insan üzerindeki etkisini göstermiştir. Hırs kişilerde akıl tutulması yaratacağından kişiyi akıl mantık yolundan uzaklaştırır. Yûnus Emre bu şekilde hırsa kapılıp giden kişileri akıl mantık yoluna getirilmesini öğütlemiştir. Akı başında olan her insan akıl yolundan uzaklaşmış kişiyi fark edebilir ve bu durumda da o kişiye yardım edilmesi gerekliliğini anlatmak istemiştir. Hırsın insan bilincini bulandırarak kişiye adeta hapseder. Kişinin hırsının bir tutsağı ve kölesi haline gelir diyerek onun mahiyetini göstermiştir.

Hırs hapsine düştüm çıkamıyorum
Duvarı çok sağlam yıkamıyorum
Ne yiğit ve demir yürekli er,
Bu zindandan çıkış gününü bekler
Silahlı bir kişidir hırs çerisi,
Cengâver ve yiğittir her birisi
Tuttuklarını atıp bu zindana
Demir gülle takarlar ayağına³⁴³

Yûnus Emre hırsın insanın ruhunu, aklını ne denli ele geçirdiğini kişi bu durumun farkında olsa bile kurtulmanın ne kadar zor olduğunu bu şekilde ifade etmiştir. Hırs ona göre bir hapis ve kişiyi kurtaracak şey ise akıldır. Yûnus Emre açgözlülüğün de aynı şekilde kişiyi kendine esir edeceğinden bahsetmiştir. Kişinin bu gibi olumsuzluklardan ancak yine aklın yolu ile kurtulabileceğini söylemiştir.

Açgözlünün yeri cehennem olur
Orada olan nasıl huzur bulur?
Yeri yurdu Cehennem olan erin
Hiçbir yerde bulamazsın benzerin
Fark etmedim, beni aldatıp tuttu

³⁴² Yûnus Emre, *a. g. e.*, s.33.

³⁴³ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s.34.

“Bugün, yarın!” diye ömrünü yuttu
Aklın dedikleri aklına yattı
Kendine gelerek düşündü, tarttı
Geri gelip akıl, onu öğütler,
“Kurtarır canını bize gelenler!”³⁴⁴

Yûnus Emre açgözlülüğü sinsi bir hastalık olarak nitelemiş kişinin benliğini hissettirmeden ele geçirdiğini vurgulamıştır. Açgözlülüğe kapılan insan doyumsuz olur hem ruhen hem de bedenlen kendine zarar verir. Bu sebeple Yûnus Emre bu ruhsal sıkıntıdan kurtulmanın aracını yine akıl olarak görmüştür. Akıl aynı zamanda bu ve bunun gibi ruha zarar veren unsurların savaşçısı olarak nitelemiştir. Bu kişilerin zihinleri ya da algıları tamamen kapalı değildir. Yani net bir akıl noksanlığı yaşıyorlardır diyemeyiz bu sebeple Yûnus’ da kişilerin akılları ve mantıkları ile hareket ederek kurtuluşa ereceği kanaatinde olmuştur.

Bize geldiysen yer yok endişeye
Gam çekme sakın ne yapayım diye
Gelseydi fakru kanaat beraber
Görürdüm düşmanlara neler eder
Çağırdı müjdecî geldi Kanaat
İpek giysi giyer biner Burak at
Gördüm almış ele bir yeşil sancak
Dinlemez kimseyi öfkesine bak
Çavuşları bağırsır sağda solda
Bir gürültüdür kopar her yolda
Onu görüp kaçır nefis haşeratı
Gör şimdi nicedir Halik sıfatı³⁴⁵

Yûnus Emre çarenin akıl ile olacağını söylemiş ve onun da kanaat etmeyi akıl ederek kurtuluşu gerçekleştireceğini söylemiştir. Yûnus Emre de bu tarz ruhsal rahatsızlıkların çaresinin tam tersi ile mümkün olacağına işaret etmiştir. Yani ona göre açgözlülüğün tedavisi kanaat etmeyi öğrenmek ile olacaktır. Açgözlülüğü nefse bağlı olan bir unsur olarak ele almış ve kanaat edilince nefsin kaçacağını söylemiştir. Nefs kimi zaman şeytana benzetilmiş, kimi zaman bir hayvana Yûnus Emre’de nefsi bir haşerata benzeterek aslında ruha musallat olduğunu vurgulamak istemiştir. Yûnus

³⁴⁴ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s.35.

³⁴⁵ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 36.

Emre'nin kibir unsurunu da ele alarak hem zararları hem de çaresinden bahsettiği olmuştur.

Kibir derler ona bilirler onu
İmkânsız kalacak o asi canı
Kendinden başka kimseyi beğenmez
Yüksek yerde durur aşağı inmez
Nice tahta çıkanlar yere düştü,
Nice “ben” diyene sinek üşüştü!
Kendinden uzak tut kibr endişesin
Kibre uyarsan uzağa düşersin³⁴⁶

Bu sözler ile kibri tanımlayan Yûnus Emre ona kapılan kişinin ‘uzağa düşersin’ ifadesi ile kişinin akıl mantık yolundan uzaklaşacağını söylemiştir. Kibir kişiyi kendi benliğinden uzaklaştırır bambaşka bir hale sokar. Kişi sırf kibir yüzünden olduğundan hissettiğinden farklı davranmaya başlar. Bu da Yûnus Emre’nin tabiri ile uzağa düşmek olur. Kişi hem benliğinden, hem de akıl mantık yolundan uzağa düşer.

Kibir geldi, seni karartıp gitti,
Ecel attı yörüktür, gelip yuttu
Sen seni hiç bilemedin ne yazık
Nasıl kulsun ki edemedin kulluk
Eğer sen kulsan o halde beyin hani
Bileğin ne vakte dek tutar seni
Ne aklın var senin ne de delisin
Ne burada diri ne kabirde ölüsün
Ey biçare bu nasıl dirlik böyle
İçin dopdoludur şirk ve şüpheyile³⁴⁷

Kibrin insanın ruhuna etkisini en güzel “geldi, seni karartıp gitti” ifadesi ile değinmiştir. Kibr kişiliği etkilerken aynı zamanda kişide mutluluk hissiyatını oluşturmaz aksine kibir insan da takıntılı bir ruh hali oluştur. Kibirli insan eleştiriye kaldıramaz ona yapılacak olan en ufak bir eleştiri saldırgan tavır sergilemesine sebep olabilir. İnsanın akli doğru çalışamaz hale gelir hareketleri, yaptıkları mantıksız olsa

³⁴⁶ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 43-44.

³⁴⁷ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 50.

bile kişide aklî yetersizlik durumu yoktur. Yûnus Emre’ de kibri direk delilik olarak görmemiş “ne aklın var, ne de delisin” diyerek kişideki akıl tutulmasını işaret etmiştir.

Şimdi aklından medet iste, yürü
Esir olmuşsun bunca yıldan beri
Akıl, adaletli aziz kişidir
Bulana medet onun işidir.
Seni çok beladan kurtaran akıl
Mutluluk yoldaşın olsun ay ve yıl
Geldi Akl’ın yanına mahcup olmuş
Gözleri kaygıdan yaş ile dolmuş
Kendine gelip de selam veremez
Ateşe düşer yolunu göremez
Geçti nice zaman saydı yerinde
Geçirdi ömrü nefsin pazarında
İşit şimdi akıl ne söyler ona:
“Sakın, tevazu taliptir canına!”³⁴⁸

Yûnus Emre şiirlerinde ki tasvirleri ile adeta insanın benliğini ruh ile nefis arasında ya da akıl ile nefsin unsurları arasında bir savaş varmış gibi aktarmıştır. Bu savaşın galibi de ona göre her zaman akıldır. Akıl mantık yolundan uzaklaşmayan kişilerin ruh sağlığı da iyi olur. Kibrin tedavisini de yine akıl yolu ile olacağını söylemiştir. Tabi aklın yanın da burada da kurtuluşun tezatlık ile olacağına değinerek kibrin tevazu ile ortadan kalkacağını ifade etmiştir.

Yûnus Emre öfke içinde nasihatlerde bulunmuştur;
Öfke der; “ Ben herkesten yegâneyim
Bunca hüner içinde bir taneyim!
Kimse duramaz ki karşımda benim
Hışımla denizi ateşe veririm
Nereye varırsam başlar kesilir
Kime öfkelensem o vakit ölür
Var mıdır bencileyin cana kıyan?
Yoktur benden başka merdane kıyan!
Bana karşı gelemmez yaratılmış

³⁴⁸ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 52-53.

Benimle bir an hem dem olmak zor iş

Benim hünerimde kim birlik olur

Ecel evine girmeye yol bulur³⁴⁹

Yûnus Emre öfkenin hem kişiye hem de karşısındakilere zarar verdiğine kanaat etmiş ve “Kime öfkelensem o vakit ölür” diyerek başkasına, “Benim hünerimle kim birlik olur- Ecel evine girmeye yol bulur” diyerek de kişinin kendisine bile zarar vereceğini söylemiştir. Öfke kişinin ruhunu ele geçirdiği gibi bedenini de ele geçirerek insana aslında hiç istemediği şeyleri yaptırır. Yûnus Emre’ de öfkenin aslında ne kadar tehlikeli olduğunu ifade etmiş ve öfkenin kişiyi ölüme bile götüreceğini söylemiştir.

Hiç haber kalmadı akla ulaştı

Öfkeyi tutma işi başa düştü

Akıl düşünüp tarttı verdi haber

Buyurdu çavuşa topladı asker

Bunca dem söylenen belli divanda

Öfkeden yüz şikâyet gelir günde

Sabır nerede öfke gelince birden

Dirlik düzenlik bozulmuş hemen³⁵⁰

Öfkenin tedavisinin sabır ile olacağını ifade eden Yûnus Emre kişinin öfkeye kapıldığını hissettiği an akla başvurması gerektiğini söylemiştir. Yani insan sinirlendiği an bir an düşünüp sakinleşmeye çalışsa zaten sabır beraberinde gelir. Kişi tahammül edemediği onu kızdıran, öfkeliendiren her olguya sabır ile yaklaşırsa ancak akıl sağlığını koruyabilir.

Ruh sağlığı için zararlı olacak haseti de cimrilik ile birlikte şiirlerinde işlemiştir;

Eğer dinlersen diyeyim nasihat

Sakın, hasetle cimrilikten gayet

Evvelen beri bu iki serasker

Yürüyüp her yerde bildiğin işler

Yol keser sakın, cimrilikle haset

Kurtarsın seni bunlardan o ahad

Hasetçi hasta geçirir her anını

Teni sağlamdır, dertle inler canı

³⁴⁹ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 62-63.

³⁵⁰ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 72.

Kendi ziyanından kendisi kaçır
Şer tohumunu çorak yere saçır
Yaptığı her işi kendisine ziyan
Var mıdır kendisine böyle kıyan?

Haset ve cimriliği birlikte ele alan Yûnus Emre ikisinin de insana oldukça zarar verdiğini söylemiştir. Hasete kapılmış insanın bu duygu ile mutlu olmadığını sürekli dertli ve kederli olduğunu ifade etmiştir. Bu da hasetin kişinin ruh sağlığı üzerindeki tesirini göstermektedir. Ayrıca Yûnus Emre haseti bir hastalık olarak ele alarak ruhsal bir rahatsızlık olduğunu ifade etmek istemiştir. Ona göre haset kişinin bile isteye kendine eziyetidir.

Diyeyim de bil cimri halini sen
Yediği şeyi sakınır kendinden
Kendi kazancını kendine vermez
Elleri bağlıdır yemeğe ermez
Nedir bu durumun ey yararsız can
Yoktur bir gayretin ey kararsız can
Bu ne kavrayış bu ne kısa zarar
Olmadin bir dem kendi kendine yar
Âkil olman imkânsız, cimrisin sen
Sanma alkış alırsın bir kimseden³⁵¹

Yûnus Emre cimri olan kişinin akıllı davranmadığını “âkil olman imkânsız” diyerek aklından şüphelendiğini belirtmiştir. Aslında o burada kişinin bir akıl tutulması yaşadığını söylemek istemiştir. Cimrinin malını kendisinden bile kıskandığını söyleyerek bunun normal bir durum olmadığını vurgulamak istemiştir. Hasetçi her şeyi kıskanarak, cimri de malını kıskanarak kendine zarar vermektedir.

Yûnus Emre şiirlerinde de bu akıl tutulmasına sebep olan unsurlar üzerinde durmuştur. Ona göre nefsin askerlerinin tüm kötülükleri bilinmeli ve önlem alınmalıdır. Yine akli korumanın yolu aklın askerleri ile hareket etmektir demiştir. Bunlar cömertlik, tevazu ve sabırdır. Onun görüşünde ruhu hasta eden bu unsurlar ancak akıl yolu ve tezathıkları ile tedavi edilebilir³⁵². Ayrıca Yûnus’un şiirlerinde özel olarak ayarladığı ses hareketlerinin beynin genelde kullanılmayan bir bölümünü uyandırıp harekete geçirerek

³⁵¹ Yûnus Emre, *a. g. e.*, s. 92-93.

³⁵² Aynur Koçak- Çiğdem Mollaibrahimoğlu, “Yûnus Emre’de Arketipsel İmgeler: “Risaletü’n Nushiyye Örneği”, *X. Uluslararası Yûnus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (06-08 Mayıs 2010)*, 2011, s.642.

böylece kişiye geçmişinde yaşadığı travmayı hatırlatır ve onu çözer³⁵³. Tapduk Emre'nin öncülüğünde nefsini terbiye etmeyi öğrenen Yûnus gerek sabrı, gerek ahlaki yapısı ile halka pozitif bir ruh hali yansıtmıştır.

³⁵³Nevzat Tarhan, (Yûnus Emre, Eserlerinde Emdr Tedavisinin Yöntemine Benzer Bir Yol İzlemiştir (2) (nevzattarhan.com) (Erişim Tarihi:20.08.2021)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AKIL HASTALARINI TEDAVİ EDEN YAPILAR VE TEDAVİ USULLERİ

1. MARDİN EMİNEDDİN- NECMEDDİN İLGAZİ MÂRİSTANI

Artuklu hükümdarı Necmeddin İlgazi tarafından yapımına başlansada o vefat edince kardeşi Eminateddin İlgazi tarafından tamamlanmıştır. Medrese, cami, çeşme, hamam ve maristan gibi yapıların bütününden oluşan külliye bir kısmı harapta olsa günümüze kadar gelebilmiştir³⁵⁴. Halk arasında Maristan şeklinde anılmakta olan bu külliye hem bir şifahane hem de tıp medresesidir. Eğimli bir arazi üzerinde kurulan külliye geniş bir avluya sahiptir. Avlunun doğusunda Maristan Çeşmesi denilen bir çeşme mevcuttur. Medrese iki ayrı yapıdan meydana gelmiştir. Avlunun güneyinde cami ve namazgâh bulunmaktadır. Bir hamamında bulunduğu külliye den sıcak suyun geçiş alanları izlendiğinde yapının sıcak su ile ısıtıldığı anlaşılmaktadır³⁵⁵.

Bu yapının aynı zamanda tıp fakültesi olduğu bilgisi kaynaklarda sık karşımıza çıkmasa da bu Dârüşşifâ dünyadaki ilk tıp medreselerinden birisidir. Ne yazık ki o dönemde bunlardan bahsedilen çok fazla kaynağın olmaması bu önemli dârüşşifâyı diğerlerinden sanki daha az önemliymiş gibi göstermektedir. Buraya bîmâristân denilmesi bile hem şifahane hem de eğitim hane olduğunu kanıtlar niteliktedir. Eğer sadece şifahane olsaydı bu yapıya sadece dârüşşifâ denilirdi³⁵⁶.

Bu bîmâristân zamanında ilgi odağı olmuştur hatta Musul'dan bile hastalar buraya gelerek tedavi olmuşlardır. Buraya o kadar çok hasta gelirmiş ki bu hastane adeta tek başına şehrin ekonomisine katkı sağlamıştır³⁵⁷. Ayrıca bu bîmâristân Osmanlılar zamanında da aktif şekilde kullanılmıştır. Daha sonra burada akıl hastaları tedavi edildiği için tımarhane, bîmâristân gibi adlarla da anılmıştır³⁵⁸. Bu Maristan 'da bulunan hamamda ki suyun şifalı olduğu düşüncesi vardır. Özellikle asabiye (sinir

³⁵⁴ Bayat, a. g. e., s.267.

³⁵⁵ Ara Altun, "Eminüddin Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XI, İstanbul 1995, s.119.

³⁵⁶ Ayten Başabaş Dirier- Cemil İnan, " Türkiye'de İlk Tıp Fakültesini Mardin'de Artuklular Kurdu", *Journal IslamicJerusalem Studies*, 2020, s.342.

³⁵⁷ Dirier-İnan, a. g. m, s. 346.

³⁵⁸ Sarper Yılmaz, "Mardin Şeyh Eminüddin Bîmâristânı", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi*, S.18, Konya 2014, s. 24-25.

hastalılar) ve cilt hastalıklarına iyi geldiği düşünülmüştür. Bu hamamda yılda bir defa yıkanmak bir gelenek haline gelmiş ve 1960'lara kadar sürmüştür³⁵⁹.

Akıl hastalarının tedavi edildiği bilinen bu maristan da su, musiki, hoş kokular ile terapi ve telkin yapılmıştır. Bu dârüşşifânın ayırt edici özelliği ise su ile tedavinin çok sık kullanılmasıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz hamamın şifalı olduğu inancı akıl hastalarının tedavisinde sık başvurulan yöntem olmuştur. Sıcak suyun kullanılması ile şöyle bir rivayette mevcuttur; Bu bîmâristândan kaçan bir deli yakınlarda ki bir evin damına çıkarak kendini aşağı atmış. Delinin düştüğü ve ayağının değdiği yerden su fışkırmıştır. Böylelikle burada bir hamam inşa edilerek akıl hastaları düzenli olarak burada yıkanmıştır³⁶⁰.

2. NUREDDİN ZENGÎ BÎMÂRİSTÂNI

1154 senesinde Atabeg Nureddin Zengî tarafından yaptırılan ve kendi adı ile anılan bîmâristân önemli bir tıp merkezidir. Zengî bu dârüşşifâyı haclı seferleri zamanında Frank kralından aldığı fidye ile yaptırmıştır. Büyük şöhrete sahip olan bu yapı İslam dünyasında Bîmâristân-ı Âzam ismi ile nam salmıştır³⁶¹. İbn Battûta seyahatnamesinde bu dârüşşifânın yapımını bir halk ananesine dayanarak aktarmıştır. Rivayete göre;

“ Melik Nureddin rüyasında bir gün Ebu Yakub isimli bir zatla buluşacağını ve buluşmadan karlı çıkacağını görmüştür. Ebu Yakub o zamanlar bahçe işleri ile ilgilenen bir işçidir. Bahçede ki tatlı ekşi narı birbirinden ayıramadığı için Melik Nureddin'e şikâyet edilir. O sırada Nureddin onun rüyasında gördüğü kişi olduğunu anlar. Ebu Yakub'u kucaklayarak onu evine davet eder ve Ebu Yakub da altı ay Nureddin'in evinde kalır. Ebu Yakub bir gün iz bırakmadan ortadan kaybolur ve Şam'da bir köy evine sığınır. Burada yoksul bir ailenin evinde konaklayan Ebu Yakub ev sahibinden kızının çeyizleri için almış olduğu bakır kap kakakları ister ve komşularından da ödünç bulabildiği kadar bakır kap kakak getirmesini söyler. Ebu Yakub bu kap kakakları altına dönüştürerek bir odaya kilitler ve ev sahibine bir mektup vererek bunu Melik Nureddin'e vermesini o gelinceye kadar da kapıya dokunmamasını tembihler. Mektupta şunlar yazar; “Ev sahibine yeterli miktarda altın verilsin, geri kalanlar vakıflara harcansın. Yolda kalmış garipler için hastane yapılsın, tekkeler inşa

³⁵⁹ www.sifahane.org/mardin-eminuddin-maristani (Erişim Tarihi:10.09.2021.)

³⁶⁰ Birgül Açıkyıldız Şengül, “Mardin Emineddin Külliyesi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXIV, S.2, Aralık 2017, s. 25.

³⁶¹ Terzioğlu, a. g. m., s.169

*edilsin, açlar doyurulsun. Bakırları ödünç aldığım kimseler de razı edilsin!” Mektubu okuyan Nureddin hemen bu köye gelir ev sahibine yetecek kadar, yörenin halkına yetecek kadar bu altınlardan bırakarak ihtiyaçları giderir. Sonra kendi adıyla bilinen o meşhur ve büyük Maristanı yaptırır.*³⁶²”

Bu dârüşşifâ daha sonra Memlûk Sultanı Kalavun zamanında yeniden tadilat görmüştür. Yapının ortasında bir avlu köşelerinde dört büyük oda odaların yanında da ikişer adet küçük mekân bulunmaktadır. Yapıda helâların abdest alma yerlerinin mevcut olduğu ortası havuzlu bir bölüm vardır. Bu yapı günümüzde Arap tıp ve bilimler müzesi olarak kullanılmaktadır³⁶³.

Nureddin Zengî yaptırdığı bu hastanede kendisi de gelip tedavi olmuştur. Bu dârüşşifâda zengin-yoksul ayrımı yapılmaksızın halkın tedavisi yapılmıştır. Çok nadir bulunan ilaçlar bile halka karşılıksız olarak verilmiştir. İbnü’l Esîr de burada tedavi olduktan sonra doktor ona ücretsiz ilaç verdiğinde doktora itiraz etmiş kendisinin varlıklı biri olduğunu söylemiştir. Hekim ise ona “*Sizin durumunuzu biliyorum. Burada herkes Nureddin Zengî’nin ihsanından faydalaniyor. Hatta Eyyûbî hanedanı da buradan ücretsiz ilaçlarını tedarik ediyor. Zengî burayı zengin-fakir tüm Müslümanlara vakfetmiştir*” cevabını vermiştir³⁶⁴.

Çok önemli hekimler bu yapıda görev yapmıştır. el-Muhammedeyn b. Ubeydullah Muzaffer bu dârüşşifâda alanında ün yapmış bir hekimdi. Bu hekim sadece tıp değil astronomi, matematik ve musiki alanlarında da uzmandır. Ud ve diğer enstrümanları çalabilmekteydi. Zamanla bu dârüşşifânın başına getirilmiştir. Günlük tüm ekibi ile hastaları viziteye çıkar ve ilaçlarını yazardı. Tüm işleri bittikten sonra kaleye çıkarak dönemin sultanı ve başka hastaların sağlıkları ile alakadar olurdu. Aynı zamanda bu dârüşşifâ tıp eğitimi veren bir kurumdu. Ubeydullah hoca da öğrenciler ile birlikte sık sık kitapları inceler ve müzakereler yapardı³⁶⁵.

Dârüşşifâda hangi dersler ve kitapların okutulduğu tam olarak bilinmiyorsa da pratik ve teorik derslerin Galen, er-Razi, Hipokrat ve İbn Sina’nın eserlerine dayalı olarak verildiği bilinmektedir. Bu dârüşşifâda yetişen İbnü’n-Nefis öğrenci iken kan

³⁶² Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *a. g. e.*, C.I, s. 92-94.

³⁶³ A.Engin Beksaç, ‘Nurettin Zengî Bîmâristânı’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, s. 262-263.

³⁶⁴ Fatma İnce, “Ortaçağda İslam\ Türk-İslam Tıbbının Parlak Bir Mümessili Nurettin Hastanesi”, *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 2018 s. 81.

³⁶⁵ İnce, *a. g. m.*, s. 81.

dolaşımını keşfetmiştir. Daha sonra kendisi de burada hekimlik yapmıştır³⁶⁶. Bu bilgilerden dârüşşifâda hem medrese hem de şifahane olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

Buraya gelen tüm hastalar muayene edildikten sonra durumu ciddi olanların hastaneye yatışı yapılmıştır. Hastaya önce güzel bir banyo yaptırılır, yeni kıyafetler verilir ardından tedavi edilmeye başlanırdı. Burada görevli bir hekim olan Abdülatif el-Bağdadi'den aktarılan şu bilgilere kaynaklarda rastlamaktayız; *“Bu hastanenin yemeklerin ve hizmetlerine hayran kalarak hasta numarası yapan bir İranlı genç muayene edildikten sonra tabîb onun asıl niyetini anlar. Onu rencide etmek yerine hastaneye yatışını yapar. Üç gün en güzel şekilde yemekler ve hizmet verildikten sonra evine gönderilir*³⁶⁷. Aktarılan bu rivayetten de Nureddin Hastanesinin tüm ihtişamını görmekteyiz. Böyle bir dârüşşifâ hizmetinin çok nadir olduğu aşikârdır.

Akıl hastalarının tedavisi de yapılan bu dârüşşifâda uygulanan tedavi yöntemlerinden bazıları şunlardır; Musiki tedavisi, ilaç ile tedavi ve çeşitli bilgiler ile tedavi uygulanmıştır. Akıl hastaları için özel bir bölüm ayrılmıştır. Bu akıl hastaları için ayrılan bölümün salonunda mânia hastalığına yakalanmış bir kişiye içine opium (afyon) katılmış arpa suyu içirmiştir. Bunu içen hasta sıhhatine kavuşmuştur. Bir dönem bu hastanede başhekimlik yapan Bahili aynı zamanda bir müzisyendir. Müziğin akıl hastaları üzerindeki tesirini görerek bunu tedavi yöntemi olarak sık sık uygulamış ve incelemeler yapmıştır. Bu şifahanede akıl hastaları dâhil tüm hastalara (yardıma muhtaç olanlarına) taburcu olduktan sonra kendilerini toparlayana kadar çalışmamaları için elbise, para ve beş altın verilmiştir³⁶⁸. Dârüşşifânın zor durumda ki hastalar ile maddi olarak ilgilenmesi buranın bir hayır kurumu olduğunu da göstermektedir.

3. GEVHER NESİBE DÂRÜŞŞİFÂSI

Kayseri'nin Yenice mahallesinde bulunan Gevher Nesibe Dârüşşifâsı günümüzde Erciyes Üniversitesi Tıp Müzesi olarak kullanılmaktadır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1207 senesinde kız kardeşinin adına yaptırılmıştır³⁶⁹. Bazı

³⁶⁶ İnce a. g. m., s. 80-81.

³⁶⁷ Fazlur Rahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp Değişim ve Kimlik*, Çev. Adnan Bülent Baloğlu- Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 133.

³⁶⁸ İnce a. g. m., s. 83-85.

³⁶⁹ A. Hulusi Köker, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 39.

kaynaklarda ise Gevher Nesibe Hatun'un bizzat kendisi tarafından bu dârüşşifânın yaptırıldığı bilgilerine rastlamaktayız³⁷⁰.

Rivayete göre Gevher Nesibe Hatun bir kumandana âşık olur fakat hükümdar I. Gıyaseddin Keyhüsrev evlenmelerine izin vermez. Kumandan katıldığı bir savaşta şehit düşer. Bunun üzerine Gevher Nesibe Hatun üzüntüsünden verem hastalığına yakalanır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev kız kardeşinin son anlarında yanına gelir ve ondan özür dileyerek pişmanlığını dile getirmiştir. Gevher Nesibe Hatun da kendi adına bir dârüşşifâ yaptırmasını istemiş ve burada kendisi gibi hastalara şifa dağıtılmasını, çaresiz hastalara çare bulunmasını istemiştir. Bu medresede tıp tahsili de verilmesini isteyen Gevher Nesibe Hatun tüm servetinin bu dârüşşifânın yapılması için harcanmasını söylemiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci kez tahta çıktığı dönemde kardeşinin bu isteğini yerine getirmiştir. Kayseri de tıp eğitimi verilen Gıyasiyye ile şifa dağıtılan Şifaiyye'yi yaptırmıştır. Gevher Nesibe Hatun da medresenin içinde bir türbeye defnedilmiştir³⁷¹.

Bu dârüşşifâ için Çifteler Medresesi'nde denilmiştir. Sebebi ise hem dârüşşifâ hem de medresenin bir arada yer almasındandır³⁷². Dârüşşifânın diğer isimleri ise şunlardır; Gevher Nesibe Şifaiyyesi, Kayseri Dârüşşifâsı, Çifte Medrese, Şifa Hatun Medresesi, Dârüşşifâ Medresesi, Kayseri Tıbbiyesi, Gıyasiyye gibi pek çok isimle anılmıştır³⁷³.

Yan yana iki ayrı bina olarak yapılan hastane ile tıp medresesi açık avlulu, dört eyvanlı, avluları dört yönden revaklı ve tek katlı plan şeklindedir. Bu avlu, revak ve eyvanlar kuzeyde bulunan bir koridor ile birbirine bağlanmaktadır. Batısında günümüzdeki hastanelerde olduğu gibi bir koridor çevresinde sıralanmış, kare şeklinde dikdörtgen planlı eş büyüklükte karşılıklı dokuzar adet hasta odası bulunur. Tıbbiyede yer alan küçük odalar öğrencilere tahsis edilmiştir³⁷⁴. Yapılan kazılar sonucunda bu külliye'nin hamamdan aktarılan buhar ile özel bir merkezi ısıtma sistemi olduğu

³⁷⁰ Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 52.

³⁷¹ Köker, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, s. 39.

³⁷² Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 52-53.; Mehmet Kutlu, “Selçuklu Çağında Anadolu Tıp Kurumlarının Mimari Plan Gelişimi”, *Uluslararası Türk Kültür Ve Sanat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C.V, 29-30 Ekim 2020, s.171.

³⁷³ Kifayet Özkul, “Anadolu’ da İlk Tıp Medresesi ‘Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası’ “, *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*, Şanlıurfa 2020, s. 29.

³⁷⁴ Recep Çelik, “Selçuklu' da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, Aralık 2017, s.161.

düşünülmektedir³⁷⁵. Dârüşşifânın kitabesinde ise şu ifadeler yer almaktadır; “*Sultânü’l-muazzâm gıyâsü’l-dünya ve’l-din Kılıçarslan oğlu Keyhusrev’in eyyam-ı saltanatı daim olsun. Bu hastanenin bina ve inşası Kılıç Aslan’ın kızı dünya ve dininin ismeti Gevher Nesibe Sultan’ın vasiyeti üzerine altı yüz iki senesinde vuku bulmuştur*”³⁷⁶.

Genellikle o dönemin tüm Selçuklu sağlık yapılarında rastlanan yılan figürü bu dârüşşifânın kapısında da yer almaktadır³⁷⁷. Yılan sembolü o dönemde derisini değiştirip kendisini yenilemesi nedeniyle sağlık ile ilişkilendirilirken ayrıca kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılmıştır³⁷⁸.

Bu yapıda başhekim onun yardımcıları, iki adet dâhiliye uzmanı, iki adet cerrah, eczacı ve asistanların olduğu kesin olmamakla birlikte kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır. Gıyasiyye bölümünde ise daha önce tıp medresesinin bulunduğunu ifade etmiştik. Burada öğrenciler Yunan ve Roma Kaynakları ile Hipokrat, Galen, İbn Sînâ, er-Razi’nin eserlerini inceleyerek teorik dersler almışlardır. Şifaiyye bölümünde ise gördükleri bu teorik bilgileri hastaların başucunda pratiğe dökmüşlerdir. Öğrenciler bu medresede yatılı kalırlar bu nedenle eğitimlerinde süreklilik olmuştur³⁷⁹. Anadolu’nun ilk tıp medresesi olan Gevher Nesibe Medresesinde Gazanferi, Ebubekir, Ali Şinasi, İbni Kübra, Ebu Salim, Yakubi, Seyit Samet, Sücaüddin Ali Bin Ebu Tahir gibi pek çok hekim yetişmiştir³⁸⁰. Hekim Ebubekir’in burada uzun seneler başhekimlik yaptığı ve o sırada Konya’da bulunan Ekmelüddin Müeyyed ile sürekli iletişim içinde olmaları o dönem sağlık işlerinin Konya merkezden yönetildiğini göstermektedir³⁸¹.

Gevher Nesibe Dârüşşifâsında da İbn Sînâ’nın tedavi yöntemleri kullanılmış ve çoğunluğu bitkisel olan ilaçlar ile tedaviler yapılmıştır. Hazırlanan bu ilaçlar ücretsiz olarak hastalara temin edilmiştir³⁸². Şifaiyye’ nin iç kısmında iç içe geçmiş iki oda bulunmaktadır. Bu odaların penceresinin olmaması ve karanlık bir alanın olmasından kaynaklı buranın eczacı tarafından kullanılan ilaç odası olduğunu düşündürmektedir. Bu yapının günümüzde müze olarak kullanıldığını aktarmıştık müzenin bahsettiğimiz

³⁷⁵ Özkul, *a. g. m.*, s. 34.

³⁷⁶ Afet İnan, “Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi”, *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 5.

³⁷⁷ Munis Dünder vd., “Anadolu’ da ki Tıbbın Doğuşu Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası”, *Bilimname XXXIX*, 2009, s. 90.

³⁷⁸ Mustafa Hayırlıdağ, “Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2021, s. 224.

³⁷⁹ Köker, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, s. 40.

³⁸⁰ Çelik, *a. g. m.*, s. 160.

³⁸¹ Nermin Şaman Doğan, “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Darüşşifalarından Örnekler”, *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.28, 2013, s. 434.

³⁸² Dünder, *a. g. m.*, s. 96.

kısımında ilaç yapım kazanlarının bulunması da buranın eczane olarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir³⁸³.

Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı o dönem Selçuklularının kadına verdiği değeri göstermektedir. Dârüşşifânın bu kadar nam salmasının nedeni döneminde son teknolojiye sahip olması, hastaları ücretsiz tedavi etmeleri, dönemin ünlü hekimlerinden bazılarının burada yetişmesi, hastalara en uygun reçetelerin hazırlanması, aynı zamanda talebe yetişmesi ve barındırması açısından da çok büyük önem arz etmektedir³⁸⁴.

Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'nda akıl hastalarının tedavisi de yapılmıştır. Dönemin akıl hastalarına yaklaşımı oldukça acımasız olurken Selçuklu dünyasında her insanın değeri olduğunu akıl hastalarına yaklaşımlarından algılayabiliriz. O dönem Ortaçağ Avrupa'sında akıl hastaları türlü işkencelere maruz kalır ve yozlaştırılırken Selçukluların pek çok kurum ve kuruluşlarında bu hastaların tedavileri üstlenilmiştir. Bu kurumlardan bir tanesi ve hatta en önemli olanı modern anlamda ilk olmasından dolayı Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'dır.

Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'nın batı kanadında yer alan bîmâristân yapıya ilaveten planlı olarak yapılmıştır. Bu bölümde akıl hastalarının odaları bulunmaktadır³⁸⁵. Bu odalar 9x41 m. boyutlarında ve koridor boyunca sağlı sollu dizilmiştir. Her iki tarafında dokuzar oda bulunup bu bölümde toplamda 18 hasta hücresi vardır. Bu koridordan ilk geçilen oda ise hamamdır³⁸⁶. Bunun sebebini de ilerde de ele alacağımız üzere akıl hastalarının tedavisinde sıcak suyun öneminden kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz.

Toplum tarafından dışlama ya da ötekileştirme, deli yaftası yapıştırma, kendi haline bırakmak yerine burada tedavi altına alınan akıl hastalarına çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmıştır. Bu bîmâristânda akıl hastalarına uygulanan tedavi yöntemleri şunlardır;

- Yağmur sularının biriktiği ibriklerden hastalara su sesi ile terapi yapılmıştır.
- Geniş avlularında hastalar dolaştırılırken hoş kokular (çiçek kokuları) ile hastalara terapi yapılmıştır.

³⁸³ Hayırlıdağ, *a. g. m.*, s. 226.

³⁸⁴ Hayırlıdağ, *a. g. m.*, s. 219-230.

³⁸⁵ Mehmet Kutlu, “ Kayseri Çifte Medrese’ de Gevher Nesibe Darüşşifasının Konumu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Ekim 2017, s. 368.

³⁸⁶ Köker, “ Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, s. 41.

- Musiki ile hastalara terapi yapılmıştır³⁸⁷.

Musiki ile terapi hemen her Selçuklu bîmâristânlarında yapılırken Gevher Nesibe Bîmâristânı'nda yapılması ayrı bir önem arz eder. Sebebi ise dünyanın ilk primitif hoparlör sisteminin burada dizayn edilmesinden kaynaklıdır. Bimarhane'deki odaların eyvan kavislerinde karşılıklı ikişer delik bulunması bunların birer primitif hoparlör olacağını düşündürmektedir. Bu deliklerden hastalara dinletilen musiki ile sağaltım ve telkin tedavisi uygulanmış olabilir³⁸⁸.

4. SİVAS I. İZZEDDİN KEYKAVUS DÂRÜŞŞİFÂSI

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus tarafından 1217 yılında inşa ettirilmiştir³⁸⁹. Kendisi de hastalığından dolayı büyük sıkıntılar çektiğinden ülkesinde tıbbın gelişmesine ve hekim yetiştirilmesine büyük önem vermiştir³⁹⁰. Sivas Dârüşşifâsının bahçesinde bir türbeye defnedilen Sultan I. İzzeddin'in buyruğu olan şu sözleri türbenin kapısına işlenmiştir. *“Allah'ı Tanrı olarak, İslam'ı din olarak, Hz.Muhammed'i 'Allah ondan razı olsun' peygamber olarak, müminleri kardeş olarak kabul ettim³⁹¹”*. Taç kapısının üzerindeki kitabede ise *“Allah'ın emriyle gâlib, dünya ve dinin izzeti, İslâm'ın ve Müslümanların dayanağı, kara ve denizlerin hâkimi Selçuk hanedanının tacı, müminlerin halifesinin rehberi, Keyhüsrev oğlu Ebu'l-Feth Keykavus, darüs-sıhhanın inşasını 1217 yılında emretti³⁹²”* şeklinde bilgiler ihtiva etmektedir.

Sivas Dârüşşifâsı diğer adıyla “Şifaiye” Türkiye Selçuklu Devletinin yapı olarak en büyük sağlık kurumudur³⁹³. Dârüşşifânın batı tarafı sokak kısmına denk gelmektedir. Orta kısmında ise geniş açık bir avlu bulunmaktadır. Dârüşşifâyâ kapısında bir koridora girilir. Karşıda bulunan Dîvânthane de ameliyatların ve muayenelerin yapıldığı düşünülmektedir³⁹⁴. Dönemin büyük sağlık kurumlarından biri olan Sivas

³⁸⁷ Betül Bakır- İbrahim Başağaoğlu, “Akıl Hastalıklarında Geleneksel Tedaviler ve Birkaç Selçuklu Darüşşifa Yapısı Tasarımı Üzerindeki Etkileri”, *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.I, 2008, s.532.

³⁸⁸ Dündar vd., *a. g. m.*, s.94.

³⁸⁹ Gönül Cantay, “Keykavus I. Darüşşifası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXV, Ankara 2002, s.353.

³⁹⁰ Müjgân Üçer, “Selçuklu Darüşşifası-800 Yıllık Sağlık Yurdumuz, XIII. Türk Tıp Kongresi (Sivas 18-21 Ekim 2017)”, C.I, *Es Form Ofset Yayınları*, 2021, s. 41.

³⁹¹ İbn Bibi, *el Evamirü'l-Ala'ieyi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçukname I)*, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.217.

³⁹² Nil Sarı vd., *Tezhip ve Minyatür Sanatıyla Sivas Darüşşifası*, Nobel Matbaacılık, Sivas 2017, s.23.

³⁹³ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, AKM Yayınları, Ankara 2014, s.47.

³⁹⁴ Ünver, *Tababet*, s.56.

Dârüşşifâsının hastalara şifa vermenin yanı sıra pek çok hekimin yetişmesine vesile olan bir tıp medresesi de olmuştur³⁹⁵.

Bu dârüşşifâyâ vakıf edilen malların yapının uzun yıllar kendini idame ettirmesini sağlamıştır. Anadolu dârüşşifâlarından sadece Sivas dârüşşifâsının vakfiyelerine ulaşabilmekteyiz. Dârüşşifâyâ vakfedilen mallar şunlardır;

- Saraç Cemalüddin Mehmed'in üzüm bağı ve Konya dışında bir sebze bahçesi,
- Kayserili Reüsiddîn Alişir b. Hasan'ın buzluğu,
- Beydekin Çiftliğinde Bahrifor adlı bir göz değirmen ayrıca değirmene bitişik ahır hara,

- Sultan dükkânları (Şahabbüddîn Alemî dükkânları), İmadeddîn ve Emin ibn Yusuf, İğneci Yermobi, ibn Hüseyin Vabarin' in dükkânları, Ereğli Türkmen Pazarına bitişik otuz dükkân,

- Buryaknan Sekir köy Çiftliği, Karlataş, Karaviran ve Ebûla toprakları Selçuklu Hanı Bahçesi, Sofuler isimli Sandal çiftliği, Mermidî Rum Çiftliğinin tamamı, Celdek Çiftliği; bu vakıfmalları Aksaray Kadısı Evhaleddin Hüseyin b. Muhammed el-Nesevi tarafından şahitler huzurunda tasdik edilmiştir.

- Kayseri Kadısı Ahmed b. Siyerefsad b. Ahmed Razî' nin sınırlarını tasdik ettiği Kayseri'ye bağlı yedi adet arazi,

- Malatya Kadısı Ebû Nasr b. Mesûd b. Muzaffer el-Anevî'nin sınırlarını tasdik ettiği saman çiftliğinin tamamı,

- Tokat Kadısı Ebû Hamid Ahmed b. Mehmed b. Ahmed Uşî'nin sınırlarını tasdik ettiği Ebikel Çiftliği,

- Sivas'a bağlı Haruhon Çiftliği,

- Sivas'a bağlı Kumar Kânâbâd'da bulunan Koymad Dîvânının tamamı,

- Sivas'ın Kumar Karyesine bağlı ekilebilir tarlaların tamamı,

- Sivas'ın dışında toplam yetmiş sekiz dükkân³⁹⁶. Şeklinde ki vakıfmalları dârüşşifânın giderlerini uzun seneler karşılamıştır. Dârüşşifânın bu vakıfları satılamaz, kiraya verilemez, miras bırakılamaz, rehin verilemez, ortadan kaldırılamaz, mülk edinilemez ve dönüştürülemez. Bu hususlar vakfiyede açıkça belirtilmiştir³⁹⁷.

³⁹⁵ Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, s.7-8.

³⁹⁶ Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Dârüşşifası ve Vakfiyesi", *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İstanbul Eylül 1981, C.II, s. 27-29.

³⁹⁷ Muallim Cevdet, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", *Vakıflar Dergisi*, 1938, S.11, s. 37.

Bu dârüşşifâ ve tüm vakıfların başında hazinedar ünvanlı Ferruh b. Abdullah'ın bulunduğu bilinmektedir. Tüm vakıfların idaresinden sorumlu olduğu gibi hekim ve cerrahların maaşlarını da tespit etmiştir. İlaçların tedariğini sağlamış ve diğer çalışanların görevlerini belirlemiştir³⁹⁸. Bu dârüşşifâda akıl hastaları da tedavi edilmiştir. Akıl hastalarına burada musiki ile tedavi uygulanmıştır³⁹⁹. Koridor ve küçük odaların bulunduğu alanın bir “tumarhane” olduğu ve akıl hastalarının burada tedavi edildiği düşünülmektedir⁴⁰⁰.

5. DİVRİĞİ TURAN MELİK DÂRÜŞŞİFÂSİ

Mengüçlüklülerin Erzincan beyi Ahmed Şah ve eşi olan Turan Melik Sultan tarafından 1220 senesinde yaptırılmıştır⁴⁰¹. Bu dârüşşifâ Unesco tarafından 1985 senesinde dünya kültür mirasına alınmış ilk islam mimarisidir⁴⁰². Şifahanenin kabir odasında 16 adet sanduka mevcuttur. Sandukaların birinde Turan Melek diğerinde ise Ahmed Şah'ın naaşları bulunmaktadır⁴⁰³. Birçok dârüşşifâda aynı bu şekilde yapıyı yaptıran kişinin türbesi de bulunmaktadır.

Bu külliye medrese, cami ve türbe bir arada yer almaktadır. Dört adet avlusu bir adet havuzu mevcuttur⁴⁰⁴. Yapının girişinde yer alan kitabesinde “*Şehinşah oğlu Ahmed Şah Allah'ın affına muhtaç aciz kul adaletli melik bu caminin yapılmasını 1228 yılında emretti. Allah mülkünü daim etsin*” şeklinde ifadeler yer almaktadır⁴⁰⁵. Cami kısmının içinde üç tane sandık bulunmaktadır. Bunlar emanet sandığı olarak kullanılmıştır⁴⁰⁶. Bu külliyenin halk tarafından şifahane dışında da benimsendiğini bu emanet sandıklarından anlayabilmekteyiz. Akıl hastalarının tedavisi ise; camiye bitişik dârüşşifâda, su, hoş kokular, Kur'an-ı Kerim okunarak ve musiki ile yapılmıştır⁴⁰⁷.

Akıl hastalarının da tedavi edildiği bu dârüşşifâda refakatçi odalarının üst kısmında bulunan rüzgârgülleri iç bükey ve dış bükey olarak ayrılmaktadır. Hastalara tedavi bittikten sonra bu rüzgârgülleri gösterildiğinde ikisi de aynı derse hasta yeniden

³⁹⁸ Cevdet, a. g. m., s. 37-38.

³⁹⁹ Haşmet Altıöçek, “Türk Tıbbında Müzikle Tedavi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.V, Ankara 2002, s.743.

⁴⁰⁰ Kutlu, “Selçuklu Çağında Anadolu Tıp Kurumlarının Mimari Plan Gelişimi”, s.177.

⁴⁰¹ Ahmet Eryüksel, *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*, Salovel Yayınları, C.I, İstanbul 2010, s.161.

⁴⁰² Kifayet Özkul, “Sivas Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası Bezemeleri”, *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, C.II, S.3, 2020, s. 59

⁴⁰³ Özkul, a. g. m., s. 61

⁴⁰⁴ Eryüksel, a. g. e., s. 166.

⁴⁰⁵ Özkul, a. g. m., s. 118.

⁴⁰⁶ Özkul, a. g. m., s. 66.

⁴⁰⁷ Özkul a. g. m., s. 61.

tedaviye alınmıştır. Bu külliyyede hastalara sık sık Kur'an-ı Kerim okunurken dua ile telkin tedavisi yapılmıştır. Akıl hastalarının kaçmaması için dârüşşifânın merdivenleri dik şekilde inşa edilmiştir. Hastaların yattığı odalardaki eyvanlar bas ve tiz seslerinin çıkışlarına göre ayarlanmış sebebi ise hastanın tedavisine uygun musikin dinletilmek istenmesindendir. Dârüşşifânın en üst katında iki doktor odası bulunarak hastalar devamlı kontrol edilmiştir. Ayrıca havuzdan akan suyun sesiyle de hastalara terapi uygulanmıştır⁴⁰⁸.

6. AMASYA DÂRÜŞŞİFÂSI

Amasya Dârüşşifâsı Yakutiye mahallesinde 1308 senesinde İlhanlı hükümdarı olan Olcaytu Han'ın eşi İlduş Hatun'un kölesi olduğu bilinen Anber b. Abdullah ile Anadolu emîri olan Ahmed Bey tarafından inşa ettirildiği kaynaklarda mevcuttur. Bu dârüşşifâ ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır⁴⁰⁹.

Bu yapı dikdörtgen bir avluya sahipti, avlunun iki eyvanlı bir görünümü vardı. Kesme taştan örülmüş bina genel görünümü itibari ile Selçuklu mimarisinin izlerini taşımaktaydı⁴¹⁰. Dârüşşifânın taç kapısında bulunan kitabede “*Bu dârüşşifânın yapımı yüce sultan Gıyaseddin Olcaytu Muhammed Han (Allah mülkünü daim kılsın) zamanında hanımı İlduş Hatun'un (Allah hayrını kabul etsin) zayıf kul Anber b. Abdullah tarafından 708 yılında gerçekleşti*” şeklinde bilgiler yer almaktadır⁴¹¹.

Osmanlı Devleti'nin 15.yüzyıldaki meşhur hekimi Şerefüddin Sabuncuoğlu'nun bu yapıda hekimlik yaptığı bilinmektedir⁴¹². Bu bilgi de bize Osmanlı döneminde de dârüşşifânın varlığını koruduğunu göstermektedir. Burada akıl hastaları için yapılan tedavi yöntemleri; musiki tedavisi, su tedavisi, uğraş terapisi (Ergoterapi) olmuştur⁴¹³.

Diğer dârüşşifâlarda olduğu gibi burada da akıl hastaları için musiki tedavisi yapılmış ve ses titreşimlerinin beyni olumlu etkilediği düşünülerek bu tedavi yöntemine sıkça başvurulmuştur. Musikin yanı sıra hastalar su sesi ile de tedavi edilmeye çalışılmıştır⁴¹⁴. Bu uygulamalar geneli itibari ile günümüzdeki Ergoterapinin öncüsü

⁴⁰⁸ Özkul a. g. m., s. 61-62.

⁴⁰⁹ Gönül Cantay, “Anadolu dârüşşifası” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul 1991, s. 5.

⁴¹⁰ Cantay, a. g. m., s. 6.

⁴¹¹ Eryüksel a. g. e. , s.183-184.

⁴¹² Cantay, a. g. m., s. 6.

⁴¹³ Aytaç Mert Utebay, “Türk İslam Medeniyetlerinden Günümüz Türkiye'sine Müzikle Tedavi”, *Sanat ve İnsan Dergisi*, C.IV, S.1, 2020, s.71.; Onur Okan Demirci, “Ergoterapi Geleceğin Mesleği Olabilecek Meslek Alanı”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S.20, 2017, s.61.

⁴¹⁴ Utebay, a. g. m., s.71.

niteliğindedir⁴¹⁵. Bu tarz telkinler ile hastalara hobi edindirilerek yapılan terapiler akıl hastalarında olumlu gelişmeler sağlamıştır. Günümüzdeki ruh sağlığı merkezlerinde de aynı uygulamalar devam etmektedir.

7. AKIL HASTALARININ TEDAVİ EDİLDİĞİ TEKKE VE TÜRBELER

Akıl hastalarının tedavisi sadece bîmâristânlar da sınırlı kalmamış pek çok tekkede de akıl ve ruh hastalıkların şifası aranmıştır. Bunlardan bir tanesi Bağdat'ta bulunan Deyrihizkıl tekkesidir. Burası akıl hastalarını tedavi eden bir şifahane durumundadır, bu gibi yapılar hastane olarak da kaynaklarda geçer. Bu yapı sadece delilerin tedavi edildiği en eski psikiyatrik hastane olma özelliğini taşımaktadır⁴¹⁶. Onacakta bulunan Melek Dede Türbesi'nin ve Erzurum Deliler Köyü olarak bilinen bölgede bulunan Deli Baba Teknesi'nde bulunan şeyh ve dervişler akıl hastalarını tedavi etmişlerdir. Bu çalışmaların Osmanlı Döneminde aynı tekkeler tarafından devam ettiği bilinmektedir. Şöyle ki İspanya Kralı'nın elçisi Klavijo Semerkant'a giderken yolu bu Deliler Köyünden geçmiş ve gördüklerini seyahatnamesine kaydetmiştir. Burada birçok akıl hastalarının gelerek dervişler tarafından çeşitli telkin ve uğraşlar ile tedavi edildiğini görmüştür⁴¹⁷. Uğraş terapisi demek ki o dönemde sadece akıl hastalıklarının tedavi edildiği bîmâristânlarda değil bu tarz tekkeler de yapılmıştır.

Bir diğer akıl hastalarının tedavisi ile ilgilenen yapı Karacaahmet Tekkesidir. Selçuklular zamanında kurulan ve Osmanlılar döneminde de işletilen tekke Afyonkarahisar şehri sınırları içindedir⁴¹⁸. Rivayete göre bir Horosan eri olarak bilinen Karaca Ahmed' in bir gün yanındakilerle birlikte yolu bir köye düşmüştür. Bölgenin aşiret beyi konukseverliği ile Karaca Ahmed ve yanındakileri en iyi şekilde ağırlamış, ikramlarda bulunmuştur. Fakat bu beyin büyük bir sıkıntısı varmış. Kızı amansız bir hastalığa yakalanmış, oldukça hırçın ve aksi davranmakta, aklî melekelerini kullanamamakta imiş, akıl sorunu olduğu aşikârmış. Kızının kendi ile birlikte Karaca Ahmed'in yanındayken huzurlu ve sakin olduğunu fark eden bey, Karaca Ahmed'e yer vereyim yurt vereyim burada kal ve kızımı iyi et demiş. Karaca Ahmed üç gün süreyle orada konaklamış ve beyin kızını iyileştirmiş. Karaca Ahmed ölmeden önce gelip buraya yerleşmiş, sonraki yıllarda da buraya gelen akıl hastalarını tedavi etmiştir.

⁴¹⁵ Demirci, *a. g. m.*, s. 61.

⁴¹⁶ Terzioğlu, *a. g. m.* s.165.

⁴¹⁷ Terzioğlu, *a. g. m.* s.167.

⁴¹⁸ Terzioğlu, *a. g. m.* s.167.

Onlara nefislerini köreltmeyi öğretmiş, dua ve telkinleri ile de hastaları tedavi etmiştir⁴¹⁹.

Anlatıldığına göre Hacı Bektâş-ı Velî, Anadolu'yu maddi manevi olarak iyi hale getirmek için müridleri arasında görev bölümü yaparken “*Karacam, sen oraların Türk topraklarına katılmasına çalışmakla görevlendirildin*” diyerek Karaca Ahmed'i Anadolu'ya göndermiştir. Karaca Ahmed için söylentiler arasında onu bir şaman olduğuna dair söylemler de vardır; “*halat-ı acibe ve harekâtı garibe tavırları olan, gözlerini kapatınca iki dünyayı da terk edebilen bir ermiş, bir evliyadır... Adeta hastaların içindeki kötü ruhları çıkarırken sergilediği acayip haller ve garip hareketlerle trans halindeki bir şaman anlatılıyor*”⁴²⁰ denilmiştir. Karaca Ahmed'in akıl hastalarını tedavi ettiğine yönelik inanışlar halk arasında “Karaca Ahmed ulu velî; uslu olur gelen deli” beyitinin yayılmasına vesile olmuştur⁴²¹.

Bunlar gibi tekke ve türbelerde akıl hastalarının tedavisi uzun süreler boyunca yapılarak bir geleneğe dönüşmüştür. O dönemin derviş ve şeyhleri Allah rızası için telkin ile tedavi yaparken günümüzde aynı gelenek devam etse de istisnalar dışında çoğu zaman para karşılığında yapılmaktadır. Ayrıca ne yazık ki bu şekilde gerçek derviş ve şeyhler aracılığı ile değil de sahte cinci hocaların akıl hastalarına şifa dağıttığı inancı yaygındır.

8. TEDAVİ USULLERİ

Selçuklu medreselerinde daha önce de ifade ettiğimiz üzere İbn Sînâ ve er-Razi gibi hekimlerin eserleri ders kitabı şeklinde okutulmuştur. Onların yetiştirdiği öğrenciler bu medreselerde tahsil görmüşler ve bu dârüşşifâlarda görev yapmışlardır. Dolayısıyla bu hekimlerin tedavi de uygulayacağı metot ve yöntemler de yine İbn Sînâ ve er-Razi'nin yöntemleri olacaktır. Aynı durum akıl hastaları içinde geçerli olup aşağıda bahsedeceğimiz tedavi yöntemlerinin, ilaçların kökeni İbn Sînâ ve er-Razi'den gelmekte olduğunun bilinmesi hususunda fayda vardır.

8.1. TERAPİ VE TELKİN TEDAVİSİ

Psikoterapi, kendine ve topluma daha uyumlu bir ruhani denge oluşturmak amacıyla, akıl hastalarının zihinsel ve duygusal değişimlerini düzenlemek için hasta ve

⁴¹⁹ Karaca Ahmet - Beyaz Tarih (22.10.2021)

⁴²⁰ 001502733006.pdf (marmara.edu.tr) (Erişim Tarihi:23.10.2021)

⁴²¹ Terzioğlu, a. g. m, s.375.

hekim arasında duygu ve ruh hallerini paylaşım sürecine denilmektedir⁴²². Psikoterapi aklî dengesi bozuk olan kişilere bir terapi yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Zihinsel bozukluğu olan kişileri terapi yolu ile tedavi ederek gündelik yaşama katma amaçlanmıştır⁴²³.

Öfke, korku, hırs, haset, kara sevda gibi hastalıkların tedavisinde de her zaman için önce psikoterapi önerilmektedir⁴²⁴. Beden ruh ilişkisi üzerine psikolojik alanda çalışan hekimler neredeyse ikisinin ayrılmaz bir bütün olduğunu ve mümkün mertebe beden ile konuşarak ruhun sıkıntısının giderilmesi gerektiği görüşündedirler. Psikoterapi teorik gibi görünse de aslında musiki ile terapi, su ile terapi, güzel kokular ile terapi gibi uygulamaları içinde barındırdığından bir yandan da pratiktir.

İslam devletlerinde genellikle telkin tedavisi dua ile yapılmıştır. Önce hasta ile dini sohbetler edilerek ona Kur'an okunduktan sonra sağlığını geri kazanması için de dualar edilmiştir. Mevlânâ'nın da bu tarz dua telkin tedavisi ile bir hastayı iyileştirdiğine kaynaklarda rastlamaktayız. *“Dostlarından birisi onun yanına gelerek devamlı uyku halinde bulunduğundan bahsetmiştir. Mevlânâ ona haşhaş özünün yenmesini tavsiye ettiyse de hasta bu sefer uyuyamama problemi yaşamaya başlamıştır. Zihninde bulanma sonucu bilinci bozulan hasta geldiğinde bu sefer Mevlânâ dua eşliğinde hastanın başını sıvazlamış ve hasta iyi olmuştur”⁴²⁵.* Dua ile telkin tedavisi bazen dârüşşifâlarda yapıldıysa da daha çok tekke ve zaviyelerde yapılmıştır. Divriği Turan Melik Dârüşşifâsı 'nda da Kur'an-ı Kerim okunarak akıl hastalarının tedavisi edilmeye çalışıldığına daha önce değinmiştik⁴²⁶.

İnsanlar inançlarından ötürü türbe, yatır, tekke, tütsü, muska gibi dini yapı ve usullerden çare beklemişlerdir. Halk arasında akıl hastalığının sebebi hep doğaüstü olarak görülmüştür; peri kızına tutulma, cin çarpma, cin ve perilerin üzerine basmak, geceleyin incir ağacının dibinden ve eşikten geçme, pis su ve hamam suyunu cinlerin olduğu yere akıtmak, karşılıksız sevmek, ekmeğe sövmek, karanlıktan korkmak veya korkutulmak şeklinde sebepler vardır. Hastalanan kişilerde uykusuzluk, aşırı heyecan, sinirlilik, konuşma bozukluğu, ses kısıklığı, sara nöbetleri, çarpıntı, ve cinnet geçirme halleri görülmektedir. Bu gibi durumlarda insanlar türbelerden tekkelerden medet

⁴²² Sümeyra Güzel, *Telkin ve Terapide Duanın Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Konya 2009, s. 19.

⁴²³ Güzel, a. g. m., s. 21.

⁴²⁴ Dols, a. g. e., s. 58.

⁴²⁵ Eflaki, a. g. e., s. 334.

⁴²⁶ Özkul a. g. m., s. 61-62

ummuşlardır⁴²⁷. Yapılan muskaldan, yazılan dualardan ve reçetelerden çare beklemişlerdir. Tekke ve zaviyeler de yapılan zikir ayinleri de hastayı rahatlatma açısından etkili bir yöntem olmuştur. Cinlenme, büyü ve nazar sonucunda delirmelerin çaresi zikir olarak görülmüştür⁴²⁸.

8.2. MUSİKİ TEDAVİSİ

Seslerin insan ruhu üzerindeki tesiri aşikârdır. Bu sebeple birçok akıl hastası da onları rahatlatan güzel sesler ile tedavi edilmeye çalışılmıştır. Eflatun'a göre, kişiler musiki eserlerini dinlediklerinde duyguları yoğunlaşır ve hatta mest olurlar. Daha sonraki dönemlerde İslam filozoflarından Fârâbî de musikinin tesirinden bahsetmiş. Hatta İbn Sînâ hastaları tedavi etmek için onun öğretilerini kullanmıştır⁴²⁹. Fârâbî'nin tesirlerinden bahsettiği makamları ve etkileri şöyledir;

1-Rehavi makamı: İnsanda sonsuz olma fikrini canlandırır.(yalancı sabah vaktinde etkili)

2-Hicaz makamı: Alçak gönüllü olunmasını sağlar. (ikindi vakti etkili)

3-Hüseyni makamı: Sessizlik ve rahatlama sağlar. (sabahleyin etkili)

4-Saba makamı: Cesaretlendirip, güç verir.

5-Zirgüle makamı: Uyku verir. (öğleye doğru etkili)

6-Uşşak makamı: Gülme hissi sağlar. (öğle vakti etkili)

7-Neva makamı: Ferahlama ve tazelenme hissi verir.(akşam vakti etkili)

8- Isfahan makamı: Güven hissi oluşturur. (gün batarken etkili)

9-Büzürk makamı: Endişe ve korku verir. (yatsıdan sonra etkili)

10-Rast makamı: Neşe ve huzur verir. (güneş iki mızrak boyu etkili)

11-Buselik makamı: Kuvvet verir. (kuşluk vaktinde etkili)

12-Kuçek makamı: Hüzün keder ve elem verir. (akşamüstü etkili)⁴³⁰.

⁴²⁷ Şar, a. g. m, s.1168.

⁴²⁸ Dols, a. g .e., s.326.

⁴²⁹ Ruhi Kalender, "İsmi Türk Musikisinde Kullanılan Makamların Tesirleri", (9801.pdf (ankara.edu.tr). (Erişim Tarihi: 25.10.2021)

⁴³⁰ Pınar Somakçı, "Türklerde Müzikle Tedavi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15,2003, s.134-135.

Bunların dışında bazı makam ve fasılların farklı milletler üzerinde tesirlerinin de farklı olduğu söylenmiş ve her millettten gelen hastalara farklı makamlar dinletilmiştir. Bunlar;

- Buselik makamı: Rumlara
- Uşşak Makamı: Türklere
- Irak makamı: Acemlere
- Hüseyini makamı: Araplara dinletilmiştir⁴³¹.

Müziğin üç cinsi vardır, ilki heyecana, sevince, oynamaya yöneltir bu tür erkeksidir, ikincisi rahatlığa ve cömertliğe yöneltirken, üçüncüsü kadınsı olup üzüntüye ve sıkıntıya sebep olur⁴³². Türk hekimleri de heyecan, kuşku, korku, gerginlik şeklinde ruhsal bunalımlara girmiş hastalara çeşitli ezgi ve melodiler dinleterek nabızlarını kontrol ederlerdi. Hasta hangi ezgide sakinleşirse o melodi daha sık dinletilerek hasta tedavi edilmeye çalışılmıştır⁴³³. Selçuklu hekimleri de müzikle alakadar olmuşlardır. Seveda, histeri hastalıklarını güzel namelerle tedavi etmeye çalışmışlardır. Nureddin Zengî Bîmâristânî'nde başhekim Abdülmecid Efdaluddevle Muhammed Bahilî ve hekim Muhammed b. Ubeydullah, Gevher Nesibe Dârüşşifâsında hekim Kutbuddin Şirazî gibi tabîbler aynı zamanda müzisyen olup müzikle tedavi yöntemini akıl hastalarında denemişlerdir.⁴³⁴

Müziğin kalp sağlığına da iyi geldiği kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. Kan dolaşımını etkiler, kan basıncını düzeltir ayrıca kalp kasılmalarını da giderir. Bazen hekimler, hastaları sırt üstü yere uzandırarak su sesi dinleterek onlara terapi yapmışlardır. Bazı sesler eşliğinde hastanın dans etmesinin de ruha iyi geleceği düşüncesi yaygındır. Ayrıca hem hobi amaçlı hem de kafa dağıtma aracı olarak hastalara çalgı çalmaları da öğretilmiştir. Müzik dinleyen hastalarda hafızanın güçlendiği de görülmüştür⁴³⁵.

⁴³¹ Aşkın Hatunoğlu, "Türk İslam Hekimlerinin Psikoloji Biliminin Gelişimine Katkıları Ve Psikolojik Hastalıklara Tedavi Yöntemleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.5, Eylül 2014, s. 260.

⁴³² Recep Uslu, *Selçuklu Topraklarında Müzik*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2015, s. 265.

⁴³³ Sezer Erer-Elif Atıcı, "Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.36, 2010, s. 30.

⁴³⁴ Uslu, a. g. e., s. 265-266.

⁴³⁵ Özge Gençel, "Müzikle Tedavi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. XIV, S.2, Ekim 2006, s. 703-704.

Bîmâristânlar da akıl hastaları için belirlenen bazı günler de mehterhane-i hakâni çalınmıştır. Çalgı aletlerinin de bulunduğu Bîmâristânlar hastalara davul, trampet, zil, zurna tarzı çalgıları çalmayı da öğrenirken Ergoterapi (uğraş terapisi) ile tedavi edilmeye çalışılmışlardır. Ayrıca ses titreşimlerinin beyni direk olarak etkilemesi musiki tedavisinin önemini arttırmıştır. Selçuklular döneminde ilk olarak musiki tedavisi Amasya Dârüşşifâsında yapılmıştır şeklinde kaynaklarda aktarımlar mevcuttur⁴³⁶. Kaynaklarda rastladığımız bilgilere göre ise İlk Dârüşşifânın Nureddin Zengî Dârüşşifâsı olması ve burada da musiki tedavisinin yapılması ilk olarak musiki ile tedavi uygulamasının burada başladığını göstermektedir⁴³⁷.

8.3. GÜZEL KOKULARLA TEDAVİ

Michael W. Dols *Mecnun* adlı eserinde İbn Sînâ'nın hoş güzel kokuların tesirine değindiğini özellikle melankolikler için tavsiye ettiğinden bahsetmektedir⁴³⁸. Cinlenmede de çeşitli tütülerin hoş kokularının hastalara rahatlama hissi verdiği görülmüştür⁴³⁹. Selçuklu Bîmâristânlarının bahçeleri de hoş koku veren çiçekleri ile donatılmıştır. Hastalara bu hoş kokular arasında sık sık yürüyüş ile birlikte psikoterapi yapılmıştır. Böylece hastalara bahçede bulunan çiçekler ile görsel anlamda da huzur verilmek istenmiştir. Hastanelerde yetiştirilen çiçekler ise genelde karanfil, lale, reyhan, sümbül, yasemin, , nesrin, deveboynu bitkileri olmuştur⁴⁴⁰.

Bimarhanelerde Güllabici adını verdikleri hasta bakıcılar akıl hastalarına günde iki kere gül suyu serpiştirmişlerdir. Gülün insana iyi geldiği psikolojisini temizlediği düşünülmüştür. Ayrıca hastaların saçları tıraş edilerek gül yağı sürülmüş ve bu işlem tedavinin sonunda yine yapılmıştır⁴⁴¹.

8.4. SU İLE TERAPİ

Mısır, Suriye, Bağdat gibi yerlerde kurulan İslam hastaneleri tıpta üstün bir seviyeye ulaşmışlardı. Selçuklu hekimleri de kendilerinden önce yaşamış bilim insanlarının öğretilerinden su ile tedaviyi akıl hastaları içinde kullanmışlardır. Michael W. Dols Yemenli hekim İbn İmran'dan akıl hastaları için önerdiği bir reçeteyi aktarmış ve mutlaka sıcak su tedavisinde hamamın bulunduğunu ifade etmiştir. Bu terapi en çok

⁴³⁶ (Amasya Darüşşifası | Konak Dergisi (hayatvakfi.org.tr) (Erişim Tarihi: 28.10.2021)

⁴³⁷ Gençel, a. g. e., s. 699.

⁴³⁸ Dols, a. g. e., s. 116.

⁴³⁹ Dols, a. g. e., s. 176.

⁴⁴⁰ Hatunoğlu, a. g. m., s. 258-259.

⁴⁴¹ Hatunoğlu, a. g. m., s. 260.

melankoli hastalığı için önerilmiştir. Suyun rahatlatıcı etkisi genellikle delileri sakinleştirmiştir⁴⁴². Dols'un İbn Sînâ'dan aktardığı bir diğer bilgi de onun mutlaka yemeklerden önce hastanın hamama götürülüp başına su dökülmesini tavsiye etmiş olmasıdır. İbn Sînâ' da ılık su tedavisinin akıl hastalıklarından en çok melankoli de işe yarayacağını düşünmüştür. Sıcak su tedavisinin ya da su ile tedavinin neden gerekli olduğunu Dols eserinde İbn Sînâ'nın şu sözlerini aktararak ifade etmiştir; “ *kara ve yanık safra genelde vücudun kurumasına sebep olur. Bu sebeple vücudun su ile sürekli nemli tutulması gerekmektedir.*⁴⁴³” Akıl hastalarını tedavi eden Bîmâristânların hemen hepsinde hamam mevcuttur. Hastalara su sesi ile de telkin yapılırken suyun direk vücuda teması oldukça etkili olmuştur.

Halk ananelerine dayanan, kısmen ilmî tababetten de etkilenmekle beraber, halk arasında bilinen ruhi ve maddî tedavi usullerinin de yaşadığını görmekteyiz. Bunlardan büyük kısmı hâlâ aynı tarzda halk arasında yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Selçuklu tababeti konusunda önemli çalışmaları olan Süheyl Ünver' de şifalı suların etkisini bir rivayet ile aktarmıştır; “*Sarıkız olarakta bilinen Harlek küçük bir kızdır; bu kızın kendisi kadar içi de güzel ve temizmiş. Ninesi de kızını çok severmiş. Kızın çok sevdiği sarı bir ineği varmış. Elleriyle büyüttüğü bu sarı ineğin sabah akşam yemini, suyunu kendi eliyle verirmiş. Bir gece yine ineğe saman vermek için yanına girdiğinde, kulağına sesler gelmiş. Çok derinden gelen bu seslere hiçbir anlam veremez, kulak verip sesi anlamaya çalışır ve sesin kendisine söylendiğini anlamış. Gelen ses;*

-Güzel kız! Harlayarak mı gelem, gürleyerek mi? Diye seslenmektedir. Daha önce korkmayan bu kız bu ses ile irkilmiş. Korkuyla ninesinin yanına giderek, olanları anlatmış. Nine ve kız bunun üzerine bir hayli düşünürler;

-bu gelen ses ne idi? Cin mi, ejderha mı, peri mi yoksa kıza sevdalı biri mi? Peki o tuhaf seslerde ne idi? Buna bir türlü anlam verememişler. Sabah olduğunda her yeri aramışlar fakat o sese ait hiçbir şey ile karşılaşmamışlar.. Gece olduğunda ses yine gelmiş. Ne yazık ki nine ortaya çıktığı zamanlar ses kayboluyormuş. Üçüncü gün ise kız sese cevap vererek kim olduğunu anlamaya çalışmış. Ses yine kıza geleyim mi diye sorduğunda kız harlayarak gel mübarek diye cevap vermiş ve oyuklardan su fişkırmaya başlamış. Bu su kıızı içine almış. Günümüzde Kütahya Ilıcada bulunan büyük hamam olarak da bilinen Boyalık hamamı olur. Bu hamama gelen iyi yürekli insanlara Sarıkız

⁴⁴² Dols, a. g. e., s. 103.

⁴⁴³ Dols, a. g. e., s. 175.

*kendini göstermektedir*⁴⁴⁴.” Kütahya’da bulunan bu sarıkız kaplıcasına getirilen akıl hastalarının şifa bulacağı inancı halk arasında yaygındır. Hasta bir gece hamamda bırakılır ve iyileşeceği var ise sabah düzelmiş bir halde çıkarken anlatılan efsaneye göre hasta iyileşemeyecek gibiyse Sarıkız onu suyun derinliklerine çeker ve hastanın sabaha ölüsü bulunurmuş⁴⁴⁵.

Bir başka hamam tedavisine örnek; II. Alâeddin Keykubat’ın kızı Gülümser Hatun bir cilt hastalığına yakalanarak yüzü tanınmayacak hale gelmiştir. Bu durumda ruh sağlığı da bozulan Gülümser Hatun babasından bu şekilde insanların arasında yaşayamayacağı için onu ıssız bir yere yollamasını istemiştir. Babası kızının bu isteğini kabul eder ve Kütahya’da Yoncalı denilen bir yere çadır yaptırarak kızını buraya yerleştirmiştir. Gülümser hatun burada her gece bir tilkinin çamura yattığını görmüştür. Üçüncü günün sonunda tilkinin kötü ve hasta olan tüyleri düzelmiş olduğunu gören Gülümser Hatun’da yerin altından gelen sıcak suyu yüzüne sürdüğünde iyileşmiştir. Akabinde kendisi gibi birçok hastanın şifa bulması için babasından buraya bir hamam yaptırmasını istemiştir. Günümüzde burası diğer bütün hastalıklara da şifa veren Yoncalı hamamı olarak kullanılmaktadır⁴⁴⁶. Burada her ne kadar cilt hastalığından mustarip olsa da Gülümser Hatun’un aslında ruh sağlığının da bozulduğu ve bu sıcak su tedavisinin hem cildine hem ruhuna iyi geldiğini aşikardır.

Selçuklu dârüşşifâlarında da, suyun iyileştirici yönünden faydalanılmaya çalışılmıştır. Su ya da sıcak su tedavisi hastalar da şok etkisi yaparak yahut rahatlama hissi vererek etkisini gösterdiğinden bu tarz şifahanelerin hemen hepsinde havuz ve hamam yer almıştır.

8.5.DAMARDAN KAN ALMA VE HACÂMAT

Melankoli gibi hastalıklarda kan alma oldukça önemlidir.⁴⁴⁷ Vücuttan fazla kanın dışarı aktarılması her daim insan sağlığını olumlu etkilemiştir. Dols, Er Razi’nin akıl hastasının yüzünde kızarma varsa kan alınmanın onu rahatlatacağını söylediğini ifade eder. Ayrıca vücudu esmerleşen akıl hastasından da sıklıkla koldan kan alınmalı kanın rengi koyu siyaha yakın ise kan alma miktarı artırılmalı, koyu kırmızı ise sadece az miktarda kan alınmalıdır şeklinde bilgiler vermiştir. İbn Sînâ’nın da özellikle

⁴⁴⁴ Ünver, *a. g. e.*, s.107-107.

⁴⁴⁵ Ünver, *a. g. e.*, s.108.

⁴⁴⁶ N. Gamze Ilıcak, “Kültürel Bir Değer Olarak Hamam ve Efsanelerde Kullanılışı”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.48, Ekim 2020, s. 3592.

⁴⁴⁷ Dols, *a. g. e.*, s. 48.

melankoli hastaları için kan alınmasını tavsiye ettiğini vurgulamaktadır⁴⁴⁸. O kan almanın halüsinasyon görmeyi engellediği kanaatinde olmuştur⁴⁴⁹.

Hastanın derisi üzerine çizgi çekerek kan akıtma işlemine hacamat denilmektedir. Şişe vurmak ya da şişe çekmek tabirleri de kullanılmaktadır. Hasta yüzüstü yere uzanır çizilen derinin üzerine bardak kapatılır. Deri kızarıp morarırken bir yandan da hastalıklı pis kanı vücuttan atar. Sonra kapatılan bardak veya şişe en fazla 3 dakika sonra kaldırılmaktadır⁴⁵⁰. Hacâmat birçok hastalığın yanı sıra akıl hastalığının tedavisinde de kullanılmaktadır. Özellikle cinlenme hastalarının tedavisinde ağrı yapan bölge belirlenerek oraya hacâmat uygulanırdı. Halkın kötü ruhun o bölgeden çıkıp gittiği inancı vardır⁴⁵¹.

İbn Sînâ hacâmatı belirli zamanlarda tavsiye etmiştir. Ayın başlarında ve sonlarında yapılmasını doğru bulmamaktadır. Çünkü bu zamanlar da ruh sağlığı ile doğrudan alakalı olan hıltları (kara-sarı safralar, kan, balgam) etkilemez demiştir. Dolunayın tam tepede olduğu zaman yani ayın ortalarında kan alımının yapılmasının en uygun zaman olduğunu belirtmektedir. Bu zamanda dolunayın etkisi ile insan duygularının etkileşimi oldukça fazladır. Beyin kafatasının içinde oldukça şişer ve gerilim hıltların tesiri oldukça büyü olur demektedir⁴⁵².

Hacâmat alına yapılmamalıdır diyen İbn Sînâ böyle yapırsa idrak ve hafızayı olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. Başın en tepesinden ya da occipital kemikten hacâmat yapılsa zihinsel rahatsızlıklara iyi gelebilir demiştir. Yine de baş bölgesinden yapılan hacâmatın tehlikeli olabileceğini söylerken ters etki yaparak erken bunama veya zihinsel bozukluklar meydana getirebileceği kanaatinde olmuştur⁴⁵³.

8.6. PERHİZ TEDAVİSİ

Hastalara ilaçların yanı sıra özel perhizler uygulanmıştır. Zaten ağır bir süreçten geçen hastalara tedavi esnasında hafif yiyecekler tercih edilmiştir. Dols'un, ünlü İslam tabîblerinden biri olan el-Mecusi'den aktardığı örnek bir diyet listesi şu şekildedir; *“melankoli hastasına onu uyutacak ilaçlar içerisine haşhaş katılması, haşhaş konulmuş*

⁴⁴⁸ Dols, a. g. e., s. 88-96.

⁴⁴⁹ İbn Sînâ, a. g. e., C.III. s. 153.

⁴⁵⁰ Sevgi Şar, “Anadolu’da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Özetleri, 10-15 Eylül 2008, s. 1168.

⁴⁵¹ Dols, a. g. e., s.176-326.

⁴⁵² İbn Sînâ, a. g. e., C.I, s.410.; Abdullah Köşe, “Hacâmat”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.XIV, 1996, s.422.

⁴⁵³ İbn Sînâ, a. g. e., C.I, s.410-411.

*arpa suyu ya da haşhaşla yapılmış yemekler yemesi elzendir. Hazmedilmesi kolay sulu meyveler yedirilmelidir. Soğan, sarımsak, hardal gibi sarı safraya sebep olacak yiyeceklerden kaçınılmalıdır*⁴⁵⁴. Bu durum bize dârüşşifâlarda akıl hastaları için hazırlanan perhiz menülerinin bu tarz olabileceğini düşündürmektedir.

8.7. BİTKİ VE YİYECEKLER İLE HAZIRLANAN TİRYAKLAR, MACUNLAR

Selçuklu hekimlerinin ve eczacılarının çeşitli bitkiler, yiyecekler ve bazen hayvanlardan ilaçlar hazırladıkları bilinmektedir. Bu ilaçları şerbet, tiryak, macun ve reçel olarak hazırlamışlardır. Ancak akıl hastalarına kullanılanlar ilaçlar genelde macunlar ve tiryaklar olmuştur. Macun ve tiryaklarının özünü çoğunlukla bitkiler oluşturmuştur. Hangi bitkinin ve yapılan macunun hangi akıl hastalığına iyi geldiği ya da akıl hastaları için sağladığı faydaların neler olduğuna aşağıda değinilecektir.

8.7.1. Tiryak ve Macun Yapımında Kullanılan Bitkiler

Haşhaş Tedavisi: Haşhaş aslında hekimlerce zararlı bulunan hatta akıl hastalarının çoğunun bu sebeple akıllarını kaybettiklerini düşündüren bir bitkidir. Beyni uyuşturarak halüsinasyon görmeyi sağlayan haşhaşın fazlasının deliliğe yol açtığı düşünülmüştür. Haşhaş ile tedavi edilen hastalar için özel miktarlar belirlenmiştir. Afyon da haşhaş bitkisinden elde edilen bir uyuşturucudur. Çoğu zaman ağrı kesici ve sakinleştirici olarak kullanılmıştır⁴⁵⁵.

Mevlânâ' da kendisine sürekli uyuma problemi ile gelen hastaya haşhaş özünü tavsiye etmiştir⁴⁵⁶. Yine Nureddin dârüşşifâsında ki tabîb Muhazzebeddin' in mânia hastalığına yakalanmış bir deliye içinde afyon olan arpa suyu içirerek tedavi etmiştir⁴⁵⁷.

Dols, kitabında Er- Razi'nin afyon direk çekilerek ya da sıvı ile karıştırılarak uykusuzluk çeken hastalara ve dengesizlere mutlaka içirilmesini tavsiye ettiğini söylemektedir. Sakinleştirici özelliğinin olması kronik dengesizleri iyi eder bir süre dizginler demiştir⁴⁵⁸. Anitdepresanlar genelde afyon ile hazırlanır ve Ortaçağda sakinleştirici ilaçlar olarak kullanılırdı. “Müferrih en-nefs” bu antidepresanlara verilen isimdir. İlacın hastaları canlandırmak ya da rahatlatmak için kullanıldığı

⁴⁵⁴ Dols, a. g. e., s.97.

⁴⁵⁵ Dols, a. g. e., s.146-147.

⁴⁵⁶ Eflaki, a. g. e., s. 334.

⁴⁵⁷ İnce, a. g. m., s. 83.

⁴⁵⁸ Dols, a. g. e., s.88.

düşünülmektedir⁴⁵⁹. İbn Sînâ 'da uyku verici ve sakinleştiricidir, yüze sürülünce de uykusuzluğu giderir demiştir⁴⁶⁰.

Kernab (Lahana): Onun özsuğu ile baş yıkandığında iyi gelir başı temizler, uyku verir.

İnebü's-Sa'leb (İt Üzüğü): Uyuşturucu türündendir. Uyku verir. Kökü sevgi hissiyatını sağlar. 12 taneden fazlası ters etki yaparak delirtir.

Udu'S-Salib (Şakayık): Tohumlarından 15 adedi kratin suyu ile birlikte verilirse kâbusları giderir.

Futr: Uykusuzluk, hissizlik verir.

Kust (Arap Zambkı): Unutkanlığa iyi gelir.

Reyhan-I Süleyman: Unutkanlığa iyi gelir.

Şibis (Dereotu): Uyku verir⁴⁶¹.

As (Hazeran, Bit otu): Bu ot bit otu ile kaynatılarak başa sürüldüğünde sıkıntıları giderir.

İşkil (Ada soğanı): Bu bitki sara ve melankoli hastalığına iyi gelir.

Üşnet (Meşe Yosunu): Şarap içine konulup içirildiğinde sakinleştirir ve uyutur.

Ukhuvan (Papatya): Ağızdan çiğnetildiği takdirde uyku etkisi yapar.

Aftimon (Küsküt, Cinsaçı): Melankoli ve sara hastalıklarına iyi gelir.

Ustuhüdüs (Lavanta, Karabaş): Melankoli ve saraya iyi gelir.

Asabiü'l-Safer (Zerdeçal): Akıl hastaları için etkili bir ilaçtır. Bileşimi bir buçuk katı kadar filbahri ve üçte biri kadar kurtboğan ile olur.

Ebrak: İran'dan gelir akıl ve hafızaya etkilidir.

Beladır Ağacı: Ankardia adıyla bilinen macunu zihin bozukluğunu giderir ve unutkanlığa iyi gelir.

Benc (Ban Otu): Sakinleştiricidir, durgunluk verir. Yaprığı yenirse zihinde bulanıklık yapar.

Cündibedester: Sirke ve gülyağı ile karıştırıldığında unutkanlığa iyi gelir. Hafif uyku hali verir.

Haşhaş: Gül yağı ile karıştırıldığında zihne etki eder.

Helile: Histeri güçlendirmeye hafızayı ve zihni açmaya faydalıdır.

Hur (Çam Ağacı): Yaprığın öz suyu gevşeme ve rahatlık hissi verir⁴⁶².

⁴⁵⁹ Dols, *a. g. e.*, s.177-178.

⁴⁶⁰ İbn Sînâ, *a. g. e.*, C.I, s.608.

⁴⁶¹ İbn Sînâ, *a. g. e.*, C.I, s.471, 487, 503, 526, 572.

8.7.2. Tiryak ve Macunlar

et-Tiryaku'l-Fâruki: Bu ilaç melankoli hastalığının ve onun ateşli etkisini gidermeye yarar.

Macunu Felsefe: Hafızayı ve zekâyı keskinleştirir.

es-Seylisa: Hekimler melankoliye, manyaklığa, unutkanlığa, beyin üşütmesine yani deliliğe iyi geleceği düşünülür.

Zamahranü'l-Kebir: Bir hint ilacı olan bu ilaç kara sevda ve melankoliye iyi gelir.

Macunu Hermes: Kötü düşünceler ve mânia hastalığına iyi gelmektedir.

el-Kasekbinec: Bu macun histeriye iyi gelmektedir.

Macunü'l-Belazir: Deliliğe ve melankoliye iyi gelir.

Macunü'l-Giyasî: Deliliğe ve epilepsiye iyi gelir.

Macun-ı Esved-i Sevda: Aşk hastalığı ve manyaklığa iyi gelir⁴⁶³.

8.7.3. Müshil ve Tabletler

Eyâric-i Lugaziye: Mânia ve kötü düşüncelere iyi gelir.

Cevz-i Bevva (Küçük Hindistan Cevizi): Mânia ve kötü düşüncelere iyi gelir.

Phylagrus Müshili: Melankoliye faydalıdır.

Bustus Müshili: Melankoli ağrılarına iyi gelir.

Liyâric-i Tagmü'l-Antakî: Melankolinin sebep olduğu korkuya iyi gelir.

Cevâriş-i Kemmûnî: Sedef, kimyon, zencefil, biber, ermeni boraksı ile yapılmış formülü melankolik hummalara iyi gelir.

Debidü'l-Verd: Bir gül tabletidir. Melankoliye iyi gelmektedir. Gül tabletlerinin gevşetici özellikleri vardır⁴⁶⁴.

Tiryak ve macun yapımında, Kernab (Lahana), İnebü's-Sa'leb (İt Üzüümü), Udu's-Salib (Şakayık), Futr, Kust (Arap Zamkı), Reyhan-ı Süleyman, Şibis (Dereotu), Hazeran, (Bit otu), İskil (Ada soğanı), Üşnet (Meşe Yosunu), Ukhuvan (Papatya), Aftimon (Küsküt, Cinsaçı), Ustuhüdüs (Lavanta, Karabaş), Asabiü'l-Safer (Zerdeçal), Haşhaş, Ebrak, Beladır, Cündibedester, Helile, Hur (Çam Ağacı) bitkilerinden de yararlanılmıştır.

⁴⁶² İbn Sînâ, *a. g. e.*, C.II, s.70, 73, 79, 86, 93, 100-168, 211, 283.

⁴⁶³ İbn Sînâ, *a. g. e.*, C.V, s. 5-36.

⁴⁶⁴ İbn Sînâ, *a. g. e.*, C.V, s.57, 61, 65-66, 70, 142.

el-Tiryaku'l-Fâruki, Felsefe Macunu, el-Şeylisa, Zamahranü'l-Kebir, Hermes Macunu, el-Kasekbinec, Macunü'l-Belazir, Macunü'l-Giyasî, Macun-u Esved-i Sevda, tiryak ve macunları imal edilmiştir. Eyâric-i Lugaziye, Cevz-i Bevvâ, Phylagrus Müshili, Bustus Müshili, Liyâric-i Tagmü'l-Antakî, Cevâriş-i Kemmûnî, Debidü'l-Verd müshil ve tabletleri yapılmıştır.

SONUÇ

Doğal dengenin korunması için yaşam ve ölüm birlikte var olması gereken iki olgu olmuşlardır. Pek çok hastalığın çaresi tarihi süreçte aranmış ve hala da aranmaktadır. Bedensel hastalıkların da nesiller boyu çaresi aranırken tedavileri mümkün kılınmaya çalışılmıştır. Bu durum ruhsal hastalıklar için ne yazık ki daha geç başlayan bir süreç olmuştur. Akıl hastalıklarının tedavisi kimi zaman mümkün görülmemiş, kimi zaman hastalık olarak bile algılanmamıştır. Tanrı'nın bir cezası olarak görülen akıl hastaları ya kaderlerine mahkûm edilmişler ya da türlü işkencelere maruz kalmışlardır.

İslamiyet'in yayılması ile Türk toplumlarında tababet alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Türk hükümdarlar sadece halkını koruyup gözetmekle kalmamış, onların sağlığı ile ilgilenmekle de yükümlü olmuşlardır. Selçuklu Devleti sultanları ve devlet adamları sağladıkları huzur ortamında ünlü pek çok hekim ve filozofun ülkelerinde yaşaması, ilmi çalışmalar yapması ve öğrenci yetiştirmeleri için çaba göstermiş, ayrıca pek çok dârüşşifâ ve tıp tahsili veren medreseler yaptırmışlardır. Bu tıp medreselerinde yetişen tabipler yine bu dârüşşifâlarda görev almışlar ve kendileri de öğrenci yetiştirmişlerdir. Bu şekilde işlevselliğe sahip dârüşşifâlar günümüz tıp fakülteleri ile aynı olup tüm hastalıklar buralarda araştırma konusu olmuştur. Akıl hastalıklarının da tedavisi, çaresi bu Selçuklu yapılarında, dönemin hekimlerince aranmıştır.

Selçuklu darüşşifalarında, bîmâristânlarında akıl hastalarının tedavileri çeşitli metod ve yöntemler ile yapılarak bu hastalara şifa dağıtmak amaçlanmıştır. Mardin Eminateddin-Necmeddin İlgazi Maristanı'nda bulunan hamamın suyunun şifalı olduğu düşünülerek akıl hastaları çeşitli tedavilerin yanı sıra su ile de tedavi edilmeye çalışılmıştır. Nureddin Zengi Bîmâristânı'nda akıl hastalarına hekim Bahili musiki tedavisi uygulamış ve hekim Mühezzibüddin'in de bir bitki olan afyonun katıldığı arpa suyunu akıl hastasına içirerek onu sıhhatine kavuşturmuştur. Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'nda akıl hastalarına o günün şartları için modern tedavi yöntemi denilebilecek şekilde formüller uygulanarak onlar için ayrılan özel bölümlerde hastalar tedavi edilmeye çalışılmıştır. I. İzzeddin Keykavus Dârüşşifâsı'nda da hastalara musiki tedavisi yapılmıştır. Divriği Turan Melik ve Amasya Darüşşifalarında su sesi ile tedavi, musiki ile tedavi yapıldığı bilinmektedir. Selçuklular döneminde tekke, zaviyelerde de akıl hastalıklarının ve akıl tutulmasının sebebiyet verdiği rahatsızlıklar tedavi edilmeye çalışılmıştır.

Akıl hastalıkları kadar tehlikeli olan bir diğ er unsur kişide geçici ya da kısa s ureli akıl kaybı yaşanmasıdır. Bu duruma akıl tutulması da denilmektedir. Nefis, hırs, kibir, cimrilik, açgözlülük, haset gibi tamamen insani duyguların fazlasının akıl tutulması yarattığı a ik ardır. Bu gibi durumlarda kişilerin geri dönüş olmayacak yanlışlar yapması muhtemeldir. Selçuklu hükümdarlarından Melikşah, Muhammed Tapar, II.Süleymanşah, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I.  zzeddin Keykavus, I. Alâeddin Keykubat, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, IV.Rükneddin Kılıçarslan gibi sultanlar ile Saadeddin Köpek ve Muinüddin Süleyman Pervane gibi devlet adamları akıl tutulması olarak tanımlanabilecek davranışlarda bulunanlardan bazılarıdır. Hırs, ihtiras, makam ve mevki sebebiyle yaşadıkları akıl tutulmaları bu sultan ve devlet adamlarını şiddete yönelterek, devlet için tecrübeli komutanların devlet adamlarının kaybı ve sonraki yıllara olumsuz yansımalarına sebep olmuştur.

Dönemin   nl   mütefekkirleri sabır ile akıl tutulmasına sebep olan durumlardan korunabileceği ve olumsuzlukların durdurulabileceğini belirtmişlerdir. Örneğin cimriliği cömertlikle, kibri mütevazı olmakla önlemek mümkündür, akıl tutulmalarından kurtulmak da ani karar vermeden önce bir kez daha düşünmek ile sabırlı olmak ile mümkündür demişlerdir. Mevlânâ, Ahmed Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yunus Emre gibi mutasavvıf mütefekkirler bulundukları bölgelerin halklarının gönüllerine hitap ederek akıl tutulmaları için uyarmı lar, çevresindekileri ve halkı akıl tutulmalarına sebep olan unsurlar hakkında bilgilendirip aydınlatmışlar, bir nevi halkı terapi etmişlerdir.

Akıl hastalıkları, akıl tutulmaları yaygın olan ve ne yazık ki günümüzde de  ahı lar üzerinde etkili birbirine yakın iki olgudur. Selçuklularda da bu hastalıklar ve onların etikleri ile gerek medikal anlamda, gerek sözlü telkin ve terapi yöntemleri ile başa çıkılmaya çalışılmıştır. Günümüzde bu hastalar için kullanılan tedavi yöntemlerinin Sel ukluya olan uzantıları a ik ar olup, Selçuklu medeniyetinin ne denli ileri seviyeye ulaştığını bizlere göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIKYILDIZ Ş., Birgül. “Mardin Emineddin Külliyesi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXIV, S.2, Aralık, 2017.
- AĞIRAKÇA, Ahmet. “Artukoğlu Dönemi Tabiblerinden Fahrüddin el-Ensârî el-Mardinî”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26-27 Ekim, C.I, Mardin, 2008.
- AĞIRAKÇA, Ahmet. “Müneccimbaşı Ahmet Dede”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul, 2006.
- AKIN, Haydar. *Antikçağ’dan Yeniçağ’a Delilik, Melankoli ve Cinlenme Avrupa’da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2014.
- Akkuş, Mustafa. *İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyasetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- AKSARAYÎ Kerimüddin Mahmud. *Müsâmeretü’l-Ahbar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- ALACAKAPTAN, Uğur. *Sarhoşluk Halinde İşlenen Suçlarda Cezai Mesuliyet*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961.
- ALTIÖLÇEK, Haşmet. “Türk Tıbbında Müzikle Tedavi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.V, Ankara, 2002.
- ALTUN, Ara. “Emînüddin Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XI, İstanbul, 1995.
- ÂŞIK PAŞAZADE. *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz- Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Tanıtım Yayınları, İstanbul, 2003.
- ATABEK, Emine. *Ortaçağ Tababeti*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul, 1977.
- ATAK, Seyhan. *Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde Tababet*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019.
- ATICI ARAYANCAN, Ayşe. “Nizârî İsmailîleri’nin Gelir Kaynakları” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, 2009
- ATICI ARAYANCAN, Ayşe. *Dağın Efendisi Hasan Sabbah “Nîzarî İsmailîleri”*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.
- AYDIN, Erdem. “Anadolu’da ki Ticaret Yolları ve Selçuklu Sağlık Hizmetleri”, *Tıp Tarihi Araştırma Dergisi*, S.2-3, 1996-1997.
- AYDIN, Mustafa. “İnsanlığın Çözüp Bitirilemeyen Sorunu: Amaçsal ve Araçsal Akıl (Akıl Ve Zekâ İkilemi)”, *İlmi Etüdler Derneği İnsan & Toplum*, S.8, 2018.
- BAĞCI, Sabri. *Fahreddin Er-Râzî’de Akıl-Vahiy Münasebeti*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2016.
- BAKACAK, Ayça Gelgeç, Boyacıoğlu, Aslıhan Öğün. “Bireylerin Akıl/Ruh Sağlığı Tanımlamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma”, *Sosyoloji Dergisi*, S.27, 2012.
- BAKIR, Betül, Başağaoğlu İbrahim. “Akıl Hastalıklarında Geleneksel Tedaviler ve Birkaç Selçuklu Dârüşşifâ Yapısı Tasarımı Üzerindeki Etkileri”, *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.I, 2008.
- BAKIR, Çağrı. *Selçuklular Döneminde Sağlık Kurumları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014.
- BAKKAL, Ali. “İslam’ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya’da Tıp Eğitimi ve Hastaneler”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26-27 Ekim, C.I, Mardin, 2008.
- BALIK, İbrahim. *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.
- BAŞABAŞ Dirier Ayten, İnan Cemil. “ Türkiye’de İlk Tıp Fakültesini Mardin’de Artuklular Kurdu”, *Journal Islamicjerusalem Studies*, 2020.

- BAYAT, Ali Haydar. “Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Dârüşşifası ve Vakfiyesi”, *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İstanbul, Eylül 1981.
- BAYAT, Ali Haydar. “İbnü’s-Süveydî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXI, İstanbul, 2000.
- BAYAT, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- BAYIK, Ferhat. “Aristoteles ve Descartes Bağlamında Akıl ve Zekâ Kavramlarının Farkları”, *Kaygı Dergisi Araştırma Makalesi*, S.18, 2019.
- BAYRAM, Mikail. “Ahi Evran Kimdir?”, *Diyanet Dergisi*, C. XVII, S.1, Ocak Şubat 1978.
- BAYRAM, Mikail. *Ahi Evren ve Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Nüve Kültür Yayınları, Eylül, 2008.
- BAYRAM, Mikail. *Hace Nasirü’-d-Din-İ Tusi’nin İntihalciliği ve Ahi Evren Hace Nasirü’-d-Din İle İlgisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.
- BAYRAM, Sadi. “Türklerde Esnaf Teşkilatı Ahilik Ve Loncalar”, *Milli Kültür Dergisi*, C.I, S.7, 1977.
- BEKSAÇ, A.Engin. “Nûreddin Zengî Bîmâristânı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIII, İstanbul, 2007.
- BİLGİLİ, Murat. “Psikiyatrik Olgularda Toplumsal Yargı”, *Kriz Dergisi*, C.III, 1995.
- BİLGİN, Orhan. “Cüveynî, Atâ Melik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul, 1993.
- BİRKAN, Işıl. “Müzikle Tedavi, Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları”, *Ankara Akapunktur ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 2014.
- CANTAY, Gönül. “Amasya Dârüşşifâsı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1991.
- CANTAY, Gönül. “Keykâvus I Dârüşşifâsı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXV, Ankara, 2002.
- CANTAY, Gönül. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları*, AKM Yayınları, Ankara, 2014.
- CEVDET, Muallim. “Sivas Dârüşşifâsı Vakfiyesi ve Tercümesi”, *Vakıflar Dergisi*, 1938.
- CHITTICKİ William C. *İbn Arabî Giriş Kitabı*, Çev. Kadir Filiz, Nefes Yayınları, İstanbul, 2014.
- CİRHİNLİOĞLU, Zafer - BULUT, Erol. “Terör, Din ve Siyaset”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XX, S.2, 2010.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Ebü’l-Berekât el-Bağdâdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul, 1994.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “el-MÜNKİZ mine’d-DALÂL”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, İstanbul, 2006.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Gazzâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul, 1996.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa. *İbn Arabî’de Marifetin İfadesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇAPAK, İbrahim. “Mantık Tarihinde Râzî”, *Felsefe Dünyası*, S.58, 2013.
- ÇELİK, Recep. “Selçuklu’ da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, Aralık, 2017.
- ÇOBAN, Dicle. “Histeri Belası”, *Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S.9, 2020.

- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah. “ Ahmet Yesevî ve Düşüncesi”, *Erdem*, C. VII, S.21, 1995.
- DEMİRCİ, Onur Okan. “Ergoterapi Geleceğin Mesleği Olabilecek Meslek Alanı”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S.20, 2017.
- DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986.
- DOĞAN, Nermin Şaman. “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Dârüşşifâlarından Örnekler”, *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.28, 2013.
- DOLS, Michael W. *Mecnun – Ortaçağ İslam Topluluklarında Deli*, Çev. Didem Gamze Dinç, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2013.
- DÖLEK, Adem. “Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedavi Yolları”, *Din Bilimleri Araştırma Dergisi IV*, 2004.
- DURUKAN, İbrahim. vd., “Çocuk ve Ergenlerde Delirium Ve Tedavisini Gözden Geçirme”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, S.15, 2018.
- DÜNDAR, Munis. vd., “Anadolu’ da ki Tıbbın Doğuşu Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Dârüşşifâsı”, *Bilimname XXXIX*, 2009.
- EBÛ BEKİR ER-RÂZÎ Muhammed B. Zekeriyâ. *Ruh Sağlığı*, Çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- EDİB AHMED YÜKNEKÎ. *Atebetü’l-Hakâyık*, Haz. Serkan Çakmak, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.
- EFLAKÎ Ahmed. *Ariflerin Mekâpleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- EMİROĞLU, İbrahim. “Mevlânâ’ya Göre Akıl Nasıl Kullanılmalıdır”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, S.70, Kış, 2019.
- ERARSLAN, Kemal. “Ahmed Yesevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, 1889.
- ERASLAN, Kemal. *Ahmet Yesevi Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan. *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Güney ve Nobel Yayınları, Bursa, 1996.
- ERER, Sezer – ATICI, Elif. “Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.36, 2010.
- ERTEN, Mevlüt. “Akıl-Zekâ Ayrımı Bağlamında Münafıkların Zihniyet Analizi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.4, 2013.
- ERYÜKSEL, Ahmet. *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Dârüşşifâlar*, Salovel Yayınları, C.I, İstanbul, 2010.
- FATMA İBRAHİM Muhammed Sâlimân - Sâmi Salih Abdulmâlik. “Bîmâristânâ Nuruddin ve Cebher Nüseybe Enmüzecen”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, C.III, 19-21 Ekim, Konya, 2013.
- FAZLURRAHMAN,. *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp Değişim ve Kimlik*, Çev. Adnan Bülent Baloğlu- Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.
- FOUCAULT, Michel. *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- GAZZÂLÎ. *el-Munkızu Mine’-d-Dalâl*, Çev. Hilmi Güngör, MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
- GAZZÂLÎ. *Erbaîn Fi Usûlu’d Din (Dinde Kırk Esas)*, Çev. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınları, İstanbul, 2016.
- GAZZÂLÎ. *Hikmetler Kitabı*, Çev. Halil Kendir, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- GAZZÂLÎ. *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, C. III, Çev: Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, 1993.
- GAZZÂLÎ. *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, C.I, Çev. Arslan Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, 1973.

- GAZZÂLÎ. *Kimyâ-yı Saâdet*, Çev. Ali Arslan, Merve Basım Yayın, İstanbul, 2018.
- GAZZÂLÎ. *Me'aricü'l-kuds*, Çev. Serkan Özburun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- GAZZÂLÎ. *Miskâşefetü'l-Kulûb (Kalplerin Keşfi)*, Çev. Ali Kaya, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2014.
- GAZZÂLÎ. *Mişkâtü'l Envâr*, Çev. Süleyman Ateş, Bedir Yayınları, İstanbul, 1994
- GENÇEL, Özge. "Müzikle Tedavi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. XIV, S.2, Ekim 2006.
- GÜL, İdil Işıl. *Demans'ın Hukuki Boyutları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilge Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- GÜZEL, Sümeyra. *Telkin ve Terapide Duanın Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Konya, 2009.
- HACI BEKTÂŞ-I VELÎ. *Kitâbü'l-Fevâ'id*, Haz. Baki Yaşa Altınok, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- HACI BEKTÂŞ-I VELÎ. *Makâlât*, Haz. Ali Yılmaz vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- HACI BEKTÂŞ-I VELÎ. *Makâlât-ı Gaybıyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, Haz. Gıyasettin Aytaş Hacı Yılmaz, GÜHAM Yayınları (Gazi Üniversitesi), Ankara, 2004.
- HATUNOĞLU, Aşkın. "Türk İslam Hekimlerinin Psikoloji Biliminin Gelişimine Katkıları Ve Psikolojik Hastalıklara Tedavi Yöntemleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.5, Eylül 2014.
- HAYIRLIDAĞ, Mustafa. "Gevher Nesibe Sultan Dârüşşifâsı", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2021.
- HOCA AHMED YESEVÎ, *Dîvân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- ILICAK, N. Gamze. "Kültürel Bir Değer Olarak Hamam ve Efsanelerde Kullanılışı", *Tarih Okulu Dergisi*, S.48, Ekim 2020.
- İŞİTAN, İbrahim. "Sadreddin Konevi'ye Göre Sufi Psikolojisi", *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2012.
- İBN BATTÛTA, Ebu Abdullah Muhammed Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.I, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- İBN BÎBÎ. *el Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçukname)*, Haz. Mürsel Öztürk, C.I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- İBN SÎNÂ. *eL-Kânûn Fi't-Tıbb*, C.I, II, III, V, Çev. Esin Kâhya, AKM Yayınları, Ankara, 2014.
- İBNÜ'L-ESİR. *el Kamil Fi't Tarih Tercümesi*, C.X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.
- İLHAN, Ömer Faruk. "Akıl Tutulması Denemesi", *İdarecinin Sesi*, Temmuz-Ağustos, 2011.
- İNAN, Afet. "Kayseri'de Gevher Nesibe Şifaiyesi", *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara, 1972.
- İNCE, Fatma. "Ortaçağda İslam/Türk-İslam Tıbbının Parlak Bir Mümessili Nureddin Hastanesi", *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 2018.
- İZGİ, Cevat. "Anadolu Selçuklu Tabîpleri", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, *TTK Yayınları*, Ankara, 1999.
- İZGİ, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul, 1998.
- KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara, 1977.
- KALENDER, Ruhi. "İsmi Türk Musikisinde Kullanılan Makamların Tesirleri", (9801.pdf (ankara.edu.tr)).

- KARAAĞAÇ, Yunus. “Sinir Savaşının Aktörleri, Psikolojik Harp, Psikolojik Harekât ve Propaganda”, *Niğantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VI, S.2, 2018.
- KARABEY, Bilal. “İbn Sînâ Felsefesinde Faal Akıl”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S.3, Haziran, 2020.
- KARACOSKUN, M. Doğan. “İbnü’l Arabî’de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S.2, 2007.
- KARAIRMAK, Özlem. “Tinsel, Anlayışın Psikolojik Danışmadaki Rolü”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, C.III, S.22, 2004.
- KARAMUSTAFAOĞLU, Oğuz, Yumrukçal, Hüseyin. “Depresyon Ve Anksiyete Bozuklukları”, *Şişli Eftal Hastanesi Tıp Bülteni*, C.45, S.2, 2011.
- KARLIAĞA, H. Bekir. “Gazzâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul, 1996.
- KAŞGARLI MAHMUT. *Dîvân-ü Lügati’t- Türk*, Çev. Serap Yurteser- Seçkin Erdi, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- KAYA, Selim. *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- KAYHAN, Hüseyin. “Selçuklular Devrinde Tıp Bilimi ve Hekimler Hakkında Notlar”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.III, S.1, Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, Samsun, 2011.
- KAYHAN, Hüseyin. *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya, 2001.
- KESİK, Muharrem. “Selçuklular’ da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”, *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History*, S.71, 2020.
- KESKİNBORA, H. Kadircan. “Selçuklu Dârüşşifâlarında Tıp Eğitimi ve Dünyaya Olan Etkileri”, *Türkiye Klinikleri*, Ankara, 2018.
- KILIÇ, Mahmud Erol. “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XX, İstanbul, 1999.
- KILIÇ, Mahmud Erol. “Fusûsü’l-Hikem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul, 1996.
- KIRBIYIK, Kasım. “Ba‘lebekkî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992.
- KIRBIYIK, Kasım. “Dahvâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul, 1993.
- KOCA, Salim. *Türkiye Selçuklular Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.
- KOÇAK, Aynur - Mollaibrahimoğlu, Çiğdem. “Yunus Emre’de Arketipsel İmgeler: “Risaletü’n Nushiyye Örneği”, *X. Uluslararası Yûnus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (06-08 Mayıs 2010)*, 2011.
- KÖKEN, Arif Hüdai- ÖRNEK BÜKEN, Nüket. “Ahi Evran(1171-1261) ve Ahilik ile Hekimlik Ahlakı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Lokman Hekim Dergisi*, C.VIII, S.1, 2018.
- KÖKER, A. Hulusi. “Gevher Nesibe Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul, 1996.
- KÖKER, A. Hulusi. “Selçuklularda ve Osmanlılarda Sağlık Kuruluşları Tıp Eğitimi”, *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.3, 1983.
- KÖŞE, Abdullah. “Hacâmat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIV, İstanbul, 1996.
- KUTLU, Mehmet. “ Selçuklu Çağında Anadolu Tıp Kurumlarının Mimari Plan Gelişimi”, *Uluslararası Türk Kültür Ve Sanat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C.V, 29-30 Ekim, 2020
- KUTLU, Mehmet. “Kayseri Çifte Medrese’ de Gevher Nesibe Dârüşşifâsının Konumu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Ekim, 2017.
- KÜLÇE, Sümeyye Nur. “İbn Sînâ’nın Nefs Kavramı ve Modern Psikolojide Ego Kavramının Benlik Olgusu Bağlamında Karşılaştırılması”, *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, C.I, S.1. Ocak, 2018.

- LEWIS, Bernard. *Haşîşiler*, Çev. Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul, 1995.
- MERÇİL, Erdoğan. *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2020.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî*, C.I-VI, Çev. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren: Abdulbaki Gölpınarlı, MEB Şark İslam Klasikleri, İstanbul, 1988.
- MUHYİDDİN İBNÜ'L ARABÎ. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, C.IV, Tah: Osman Yahya, Kahire, 1985.
- MUHYİDDİN İBNÜ'L ARABÎ. *Fusûsu'l-Hikem*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.
- MUHYİDDİN İBNÜ'L ARABÎ. *Marifet ve Hikmet*, Çev. Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- MÜNECCİMBÂŞI Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, C. II, Çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- NESİROV, Elnur. "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Yaşamış Azerbaycanlı Tabîbler ve Eserleri", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, C. III, 19-21 Ekim, Konya, 2013.
- OCAK, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIV, İstanbul, 1996.
- OCAK, Ahmet Yaşar. *Türk Sûfiliği'ne Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- OLTMANS, Thomas. vd., *Anormal Davranışlar Psikolojisinde Vak'a Çalışmaları*, Çev. İhsan Dağ, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2003.
- ORAL, Osman. "Ahmet Yesevi Şiirlerinde Psiko-Sosyal Hikmetler", *ICOS Social Conference*, Nisan 2018.
- ORAL, Timuçin. "Karasevda'dan Depresyon'a Hüznün Tarihi", *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi*, Nisan 2009.
- ORUÇ, Züriye. "Ortaçağ Türk-İslâm Dünyasında Mizahın Seyirlik Ve Dilbaz Ustaları: Saray Maskaraları", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. XIII, S.26, 2018.
- ÖZAYDIN, Abdulkadir. "İbnü'l-Esir, İzzeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, İstanbul, 2000.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. "Sencer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, İstanbul 2009.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1990.
- ÖZDEMİR, İbrahim. *Mevlânâ ve Konfüçyüs: Yeni Bir Yüzyıla Mesajlar*, Lambert Academic Yayınları, Mayıs, 2017.
- ÖZDEMİR, Osman. "Psikiyatrik Açından Akıl ve Aklın Terbiyesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2017.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. "Târîh-i Cihângüşâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XL, İstanbul, 2011.
- ÖZKÖSE, Kadir. "Mevlânâ'nın Mesnevisinde Akıl Eleştirisi ve Aklın İşlevselliğine Yönelik Yaklaşımları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, 2017.
- ÖZKUL, Kifayet. "Anadolu da İlk Tıp Medresesi Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı", *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi*, Şanlıurfa, Haziran 2020.
- ÖZKUL, Kifayet. "Anadolu' da İlk Tıp Medresesi 'Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı', *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*, Şanlıurfa, 2020.
- ÖZKUL, Kifayet. "Sivas Divriği Ulu Cami ve Dârüşşifâsı Bezemeleri", *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, C.II, S.3, 2020.
- ÖZTÜRK, A. Raif. "Akıl Tutulması ve Akli Etkileyen Faktörler", <https://www.risaleajans.com/araifozturk/akil-tutulmasi-ve-akli-etkileyen-faktorlerE>

- Psikoterapist Klinik Eğitim Uzmanı, www.cemkaya.net,
- RÂVENDÎ Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, C.I-II, Çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- SAMÎ, Şemseddin. *Kâmusu'l A'lâm*, Kaşgar Neşriyat, C.IV, Ankara, 1996.
- SCHULL, Andrew. *Uygarlık Ve Delilik*, Çev. Nureddin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat, 2020.
- SIBT İBNÜ'L CEVZÎ. *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l Âyân'da Selçuklular*, C.IX, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- SOMAKCI, Pınar. "Türklerde Müzikle Tedavi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15, 2003.
- SOYGÜR, Haldun, Erkoç Şahap. "Şizofreni Kavramına Tarihsel Bir Bakış", *Bilimsel Çalışmalar Birimler Dizini*, Ankara, Ekim, 2007.
- ŞAHİN, Hülya. "Öfke ve Öfke Denetiminin Kavramsal Temelleri", *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.10, 2005.
- ŞAHSUVAROĞLU, N. Bedi. *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1970.
- ŞAR, Sevgi. "Anadolu'da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Özetleri*, 10-15 Eylül 2008.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi. vd., *Türk Tıp Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1984.
- ŞEN, Zühal. "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Karakter İncelemesi", *USAD*, S.14, Bahar 2021.
- TARHAN, Nevzat. (Yûnus Emre, Eserlerinde Emdr Tedavisinin Yöntemine Benzer Bir Yol İzlemiştir (2) (nevzattarhan.com)
- Terzioğlu, Arslan. "Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Selçuklu Hastaneleri Ve Tababetin Avrupa'ya Tesirleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.V, Ankara, 2002.
- TERZİOĞLU, Arslan. "Bîmâristân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1992.
- TİMUR, Kemal. "Süleyman Musli ve Semerkant Romanlarında Bâtınlılık Ve Hasan Sabbah", *A. Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.31, Erzurum, 2006.
- TURAN, Osman. *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.
- TURAN, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara, 1958.
- TÜRKÇAPAR, M. Hakan. "Melankoli Depresyon", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S.7, 2004.
- TÜRKMEN, Hasan. "Fahreddin Râzî'nin Nefs Kavramı ve Mahiyetine Yönelik Yaklaşımı", *Eskiye*, S.31, 2015.
- TÜZÜN, Mehmet.(Hocalık mı, Doktorluk mu? | ZaferDergisi.com) (Erişim Tarihi: 21.09.2020)
- USLU, Recep. *Selçuklu Topraklarında Müzik*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2015.
- USTA, Aydın. *Selçuklular*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018.
- UTEBAY, Aytaç Mert. "Türk İslam Medeniyetlerinden Günümüz Türkiye'sine Müzikle Tedavi", *Sanat ve İnsan Dergisi*, C.IV, S.1, 2020.
- UYSAI, Enver. "Kindi ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlaki İçeriği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XII, S.2, 2004.
- ÜÇER, Müjgân. "Selçuklu Dârüşşifâsı-800 Yıllık Sağlık Yurdumuz, XIII. Türk Tıp Kongresi (Sivas 18-21 Ekim 2017)", C.I, *Es Form Ofset Yayınları*, 2021.

- ÜNLÜ, Emre. “Osmanlı Döneminde Zihin Yetersizliği Olan Bireyler”, *Turkish Studies*, C.XIII, 2018.
- ÜNVER, Süheyl. *Selçuk Tababeti*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- ÜNVER, Süheyl. *Türk Tıp Tarihi Hakkında Birkaç Söz*, Tan Matbaası, İstanbul, 1940.
- ÜNVER, Süheyl. *Yılan Remzi ve Selçuklular Tababeti*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1939.
- YAKUPOĞLU, Kenan. *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006.
- YAZICI, Tahsin. “Menâkıbü’l-Ârifin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXIX, Ankara, 2004.
- YERLİ, Merve. “Haset Duygusunun Teorik Düzeyde İncelenmesi ve Psikoterapi Sürecinde Ortaya Çıkışı”, *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, S.5, 2018.
- YILMAZ, Candan. “Kriminolojik Açından Akıl Hastalığı ve Suç”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.XXIV, S.2, Aralık, 2018.
- YILMAZ, H. Kamil. *Sadreddin Konevî Kırk Hadis Şerhi ve Tercümesi*, Mebkam Yayınları, Konya, 2009.
- YILMAZ, Musa K. “Dr. Fahrüddin el-Mardinî (Hayatı ilmi ve Şahsiyeti)”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26-27 Ekim, Mardin, 2007.
- YILMAZ, Sarper. “Mardin Şeyh Eminüddin Bîmâristânî”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi*, S.18, Konya, 2014.
- YİNANÇ, Mükremin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, TTK Yayınları, C.2, Ankara, 2014.
- YÛNUS EMRE, *Nasihatler Kitabı (Risâletü’n Nushiyye)*, Haz. Ziya Avşar, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Ankara, 2013.
- YÛCEL, Hasan Ali. *Mevlânâ Dîvân-ı Kebir I.*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- YÛKSEL, Ümit. “Akıl Tutulması”, (<https://www.google.com.tr/amp/s/insanvehayat.com/akliniz-tutulmasin/amp/>).

DİĞER KAYNAKLAR

sozluk.gov.tr.
001502733006.pdf (marmara.edu.tr)
www.sifahane.org/mardin-eminuddin-maristani
Karaca Ahmet - Beyaz Tarih
AMASYA DÂRÜŞŞİFÂ | Konak Dergisi (hayatvakfi.org.tr)